T.C.
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ

FARKLI ADLANDIRMALARA GÖRE

2000 SONRASI KUŞAĞIN DİN ALGISI

Yüksek Lisans Tezi

Fatma Berber

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Kasım 2025

T.C.
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ

FARKLI ADLANDIRMALARA GÖRE 2000 SONRASI KUŞAĞIN DİN ALGISI

Yüksek Lisans Tezi

Fatma Berber

Felsefe Ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi Sakin Özışık

Kasım 2025

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Fatma BERBER

ÖNSÖZ

İnternetin yaygın kullanımının etkisi, içinde yaşadığımız dönemi, bilgiye anında erişime mümkün kılmaktadır. Zaman artık internet çağı, iletişim çağı ve toplum ise enformasyon toplumu, dijital toplum olarak zamanın alameti farikasını kendi üzerinde göstermektedir. Bu değişim toplumu oluşturan fertleri de etkilemeye devam etmektedir. Metropolden en ücra kasabaya kadar internet en etkin iletişim aracı olarak mevkiini korumaktadır. İki neslin ara dönemini ifade eden kuşak önceden daha çok yerel etkilerin büyük çapta ise küresel etkilerin altında kendine has özellikleri gösterirken, artık bu durum tam tersi yönde ilerlemektedir. Geçmişte, politik gerilimlerin, kuşakları en çok şekillendiren toplumsal unsurlar olduğu görülürken, günümüzde kuşakları teknolojinin yetiştirdiğini söylemek pekâlâ mümkündür. Teknoloji, internetin ve sosyal medyanın gücüyle, dünyayı bir mevzu etrafında toplama ve insanların aksiyon almalarını sağlama imkânına sahiptir. Kuşaklar, bu akış içerisinde yerel etmenleri de konuya dâhil ederek kendilerine has bir davranış sitili oluşturmaktadır. Bu tutum, onları önceki kuşaktan ayrıştırırken zamanın ruhunu (zeitgeist) yakalamalarını sağlamaktadır.

Türkiye'de 2000 ve sonrası doğan nesil, internetin ve telefonun günlük yaşamın bir parçası haline geldiği dönemde yaşamaktadır. Bu nesil, ebeveynlerinin Müslüman olduğu bir ülkede önce sırayla ailesinde ve çevresinde, sonra da okullarda Din Kültürü derslerinde İslam dininden ve bu dinin kültüründen haberdar olarak yetişmektedir. Ancak her bir bireyin ailesinin ve kendisinin dine bakışı, dinin ritüellerini uygulama biçimi farklılık gösterdiğinden dinî algı aynı değildir. Bu durum ülke içinde şehirden şehre bile farklılaşmaya devam ederken, bu tezde tartışılan husus, çeşitli uluslararası çalışmalarda 2000 ve sonrası neslin özelliği ve dine bakış açılarının ve dini yaşama biçimlerinin, Türkiye'de yaşayan nesil için geçerli olup olmadığıdır. Bu çalışmanın sonunda Türkiye'deki gençlerin din ve dinin öğretileri hakkında şüpheci ve sorgulayıcı yaklaşımları dünyadaki çağdaşlarıyla benzer özellik göstermekle birlikte bu neslin dinden uzaklaşmasının, özellikle deizme inanmasının yaygın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Hâlâ hatırı sayılır bir çoğunluğun İslam dinine mensup olduklarına, dinin kültürel etkilerini yaşantılarının içine zerk edilmiş bir biçimde yaşadıklarına ancak ibadetleri yap(a)madıklarına ulaşılmıştır.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmayı gerçekleştirirken, ilmi desteğini esirgemeyen, gayretlenmem için teşvik eden değerli tez danışmanım, Dr. Öğretim Üyesi Sakin Özışık'a teşekkür ederim.

Ders döneminden tez yazma dönemime kadar karşılaştığım çeşitli sıkıntıları aşabilmem için desteğini esirgemeyen, ilmi birikimiyle önümü aydınlatan kıymetli hocam Prof. Dr. Asım Yapıcı'ya teşekkür ederim.

Çalışmamın olgunluk kazanması için yapıcı eleştirileriyle önümü aydınlatan değerli hocamız Prof. Dr. Mebrure Doğan başta olmak üzere tüm jüri üyesi hocalarıma teşekkür ederim.

Gerek konuma odaklanmam gerekse akademik yayın hazırlamam sürecinde pozitif etkisini yanımda hissettiğim Dr. Öğretim üyesi Rümeysa Nur Doğan'a teşekkür ederim.

Tez yazma sürecinin çeşitli aşamalarında akademik desteğini esirgemeyen eniştem Doç. Dr. Oktay Tatlıcıoğlu'na, eğitimci kimliğiyle sahadaki deneyimini benimle paylaşarak çalışmamı zenginleştiren ve maddi manevi motivasyon kaynağım olan biricik kız kardeşim Zeynep Tatlıcıoğlu'na teşekkür ederim. Çalışmamı titizlikle okuyup, eksiklerimi düzelten, akademik desteğini hep yanımda hissettiğim dostum F. Zehra Koçaş'a teşekkür ederim. Bu ilmi yolculuğumda birlikte makale yazdığım ve desteğini hep yanımda hissettiğim sınıf arkadaşım Fatma Betül Alıcılar'a teşekkür ederim. Çalışma hayatımın yoğunluğu sebebiyle "Makale yazma ekibinden ayrılmak istiyorum mesajı atıp vazgeçtim" dediğimde, beni olumsuz kararımdan döndüren ve gruba tekrar dahil olduğumu öğrenene kadar süreci takip eden arkadaşım Keziban Bozgedik başta olmak üzere tüm değerli arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Son olarak her zaman desteğini yanımda hissettiğim, "Kızım hadi çalış" sözünün sahibi annem Durdane Kızılkoca'ya ve "Teyze tez mi yazıyorsun, tamam sonra oynayalım, sen çalış" diyen canım yeğenlerim Asaf ve Erdem'e teşekkür ederim.

ÖZET

Bu çalışma, 2000 yılı ve sonrasında doğan nesli yakından tanımak, bu neslin din algısını geniş bir çerçevede değerlendirmek ve anlamak amacıyla yapılmıştır. Nesiller, yaşadıkları dönemin ruhundan ve koşullarından etkilenmektedir. Çalışmanın konusu olan bu gençler, internetin ve sosyal medyanın olmadığı bir dünyayı hiç deneyimlemedikleri için dijital yerliler olarak adlandırılmaktadır. Bunun yanı sıra, bu kuşak için kullanılan diğer isimler arasında Kristal Nesil, i-Nesli, Kırılgan Nesil ve Z Kuşağı da bulunmaktadır. Bu neslin mensupları, internet sayesinde dünyanın her yerinde benzer küresel etkiler altında olmakla birlikte, aynı zamanda içinde bulundukları toplumların, kültürlerin ve dinlerin etkilerini de taşımaktadır. Jean M. Twenge'nin Amerika'daki genç kuşak üzerine yaptığı çalışmalar incelendiğinde, bu kuşağın, internetin yoğun etkisi ve ebeveynleri olan Y Kuşağı'nın aşırı korumacı tutumları nedeniyle yalnızlaştıkları, yerel kültürel ve dini etmenlere mesafeli bir tavır sergiledikleri görülmektedir. Twenge'nin araştırmalarında özellikle bu neslin dinden uzaklaştığı açık biçimde ortaya konmuştur. Bu durumun nedenleri arasında gençlerin bir dine inanmadığını açıkça ifade edebildikleri bir toplumsal ortamda yetişmeleri, ayrıca ebeveynleri olan Y Kuşağı'nın da dini törenlere katılım konusunda istikrarsız olmaları ve dini ritüelleri yerine getirme motivasyonlarının düşük olması yer almaktadır. Öte yandan, Shelina Janmohamed'in Avrupa'daki Müslüman gençleri ve dünyanın çeşitli bölgelerindeki Müslümanları kapsayan çalışmalarında, bu kuşak için M Nesli (Muslim Generation) adlandırmasını önerdiği görülmektedir. Bu nesil, çağdaşları gibi interneti ve sosyal medyayı yoğun biçimde kullanmalarına rağmen dini kimliklerinden uzaklaşmamakta; dijital platformları ve modern yaşam biçimlerini İslami değerlerle harmanlayarak gelenek ile modernite arasında bir köprü kurmaktadır. Türkiye'de yaşayan 2000 ve sonrası kuşağa dair yapılan araştırmalar, bu gençlerin dini yaşama biçimleri ve dine bakış açıları hakkında önemli veriler sunmaktadır. Z Kuşağı'nın Batılılaşma eğilimi gösterdiği, dinden uzaklaştığı ya da deizmi ve ateizmi benimsediği yönündeki söylemler, bu kuşağı tek tipleştirme eğiliminden ve yeterince derinlemesine tanıyamamaktan kaynaklanmaktadır. Bu çalışma, Z Kuşağı genellemesi ve gençliğin dinden uzaklaştığı iddialarını yeniden düşünmeye sevk eden sonuç ve önerileriyle literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Dini Algı, İ-Nesli, Z Kuşağı, M Nesli

ABSTRACT

This study aims to examine the perception of religion among the generation born in and after the year 2000, to evaluate their understanding of religion within a broad framework, and to provide a deeper insight into their religious perceptions. Generations are influenced by the spirit and conditions of the time in which they live. The young people who have never experienced a world without the internet and social media are referred to as digital natives. In addition, this cohort is also identified with other labels such as the Crystal Generation, i-Generation, Fragile Generation, and Generation Z. Members of this generation are exposed to similar global influences through the internet while also being shaped by the traditions, cultures, and religions of their own societies. Studies conducted by Jean M. Twenge on American youth indicate that, due to the heavy influence of the internet and the overprotective nature of Generation Y parents, these young people have become increasingly isolated and distant from local cultural and religious factors. Twenge's research clearly reveals that this generation shows a tendency toward religious disengagement. Among the reasons for this are that they have grown up in an environment where expressing disbelief is socially acceptable and that their parents, the Generation Y cohort, are inconsistent in attending religious ceremonies and show low motivation in performing religious rituals. On the other hand, Shelina Janmohamed, in her studies of Muslim youth in Europe and various parts of the world, refers to this generation as the M Generation (Muslim Generation). Unlike their Western counterparts, this group does not distance itself from religious identity; instead, they integrate digital platforms and modern lifestyles with Islamic values, forming a bridge between tradition and modernity.

Research on the post-2000 generation in Turkey provides valuable insights into their religious practices and perspectives. Claims that Generation Z is becoming Westernized, moving away from religion, or adopting deism and atheism often stem from an oversimplified and monolithic understanding of youth. This study aims to contribute to the literature with its findings and recommendations that prompt a reconsideration of the Generation Z generalization and claims that young people are becoming more distant from religion.

Keywords: Psychology of Religion, Religious Perception, i-Generation, Generation Z, M Generation

İÇİNDEKİLER

BEYAN i
ÖNSÖZ ii
TEŞEKKÜR iii
ÖZET iv
ABSTRACT v
İÇİNDEKİLER vi
KISALTMALAR viii
TABLO LİSTESİ ix
GİRİŞ 1
1. Araştırmanın Konusu 1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi 2
3. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları 3
BİRİNCİ BÖLÜM 5
KAVRAMSAL AÇIKLAMALAR 5
1. Kuşak Kavramı 5
1.2. Kuşakların Sınıflandırılması 7
1.2.1. Sessiz Kuşak (1925-1945) 7
1.2.2. Bebek Patlaması Kuşağı (1946-1964) 8
1.2.3. X Kuşağı (1965-1979) 9
1.2.4. Y Kuşağı (1980-1999) 10
1.2.5. Z Kuşağı (2000 ve Sonrası Doğanlar) 10
1.3. Nesillerin Benzeşen Yönleri 12
1.4. Nesillerin Farklılaşan Yönleri 13
2. Din 15
2.1. İman ve İnanç 16
2.2. Dindarlık 17
3. Gençlik 18
4. Ergenlik ve Din 21
5. Dini Gelişim ve (17-19 Yaşı Kapsayan) Dini Gelişim Teorileri 22
6. 2000 Sonrası Kuşağın Dini Gelişimini Etkileyen Faktörler 29
6.1. Bilgiye Erişim 29
6.2. Aile içi Din Eğitimi ve Çevre 30
7. Nesillerin Din Algısı 31
8. İ-Nesli (Z Kuşağı) 33
8.1. İ-Neslinin (Z Kuşağının) Belirgin Özellikleri 36
8.1.1. İnternet bağımlılığı 36
8.1.2. Bireyselcilik 38
8.1.3. Ben Merkezcilik 39
8.1.4. Çok Yönlülük 39
8.1.5. Geç olgunlaşma 40
8.1.6. Özgürlükçülük 41
8.2. İ-Nesli (Z Kuşağı) ve Din 42
9. M Nesli (Z Kuşağı) ve Din 45
İKİNCİ BÖLÜM 52
YÖNTEM 52
1. Araştırmanın Modeli 52
2. Araştırmanın Örneklemi 52
3. Verilerin Toplanması ve Analizi 53

4. Araştırmacının Yeri 55
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 56
BULGULAR VE YORUM 56
1. Dini İnanç ve Öz Algı 57
1.1. Dini Aidiyet 57
1.2. Dindarlık Tanımı ve Çabası 59
1.3. Dini Kimlikten Farklılaşma/Uzaklaşma 61
1.4. Yaratıcı ile Manevi Bağ 63
1.5. Dini Bilinç ve Vicdan 67
2. Dini Pratikler ve Motivasyonları 70
2.1. İbadetleri Yapma /Yapmama 71
2.2. Dini Pratiklerin Duygusal Etkisi 76
2.3. Aile ve Çevrenin Etkisi 77
3. Türkiye'de 2000 Sonrası Kuşağın Din Algısı 82
3.1. Dini Kimlik ve Dindar Kavramına Yaklaşım 82
3.2. Yaratıcı İnancı ve Hayattaki Yeri 83
3.3. İbadet Pratikleri ve Motivasyonları 83
3.4. Dini Bilgi Edinme Yolları ve Sorgulayıcı Yaklaşım 83
3.5. Aile ve Çevre Etkisinin Dinamikleri 84
3.6. Dinin Geleceğine Yönelik Öngörüler 84
4. Din ve Dini Kimlik Açısından Türkiye'deki Z Kuşağı ile Batıdaki Z Kuşağı Arasındaki Fark 85
4.1. Temel Dini Kimlik 85
4.2. "Dindar" Kavramına Yaklaşım 85
4.3. İbadet ve Pratikler 86
4.4. Dini Bilgi ve Sorgulama 86
4.5. Ailenin Rolü 86
5. Din ve Dini Kimlik Açısından Türkiye'deki Z Kuşağı ile M Kuşağının Benzer Yönleri 87
SONUÇ VE ÖNERİLER 89
KAYNAKÇA 92
ÖZGEÇMİŞ ..... **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

KISALTMALAR

akt. : ...den aktaran

bk. : Bakınız

çev. : Çeviren

ed. : Editör

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

yy. : yüzyıl

MEB : Millî Eğitim Bakanlığı

TUİK : Türkiye İstatistik Kurumu

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 ……12
Tablo 2 ……13
Tablo 3……17
Tablo 4……57
Tablo 5……....59
Tablo 6……...……61
Tablo 7……..……..63
Tablo 8……..……..67
Tablo 9……...……71
Tablo 10……..72
Tablo 11……..76
Tablo 12……...…77

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Bu çalışmanın konusu 2020'li yıllarda lise son sınıfta öğrenim gören 17-19 yaşları arasındaki gençlerin dini algı ve yaşayışını araştırmaktan ibarettir. Gerek akademik çalışmalarda gerekse sosyal medya ve gündelik hayatta gençlerin deizme, ateizme, panteizme ve agnostisizme yöneldikleri söylenmekte; bu tür eğilim göstermeyenlerin ise geleneksel/kurumsal dini inançlara yönelik ya eleştirici bir tavır sergiledikleri ya da dine karşı ilgisizlik bir tutum içine girdiği ifade edilmektedir. Ayrıca gençlerde dini olmayan ruhsallık (maneviyat) eğilimlerinin artış gösterdiğine yönelik iddialar da mevcuttur (Çalışkan, 2021).
Bu konuda nicel desenle yürütülen çalışmalar, gençlerin bu eğilimlerini farklı değişkenlerle izaha çalışmaktadır. Nitel çalışmalar ise söz konusu eğilimlerin nedenlerine ve nasıllarına odaklanmaktadır. Bu çalışmada gençlerin din, maneviyat, tanrı tasavvuru ve ibadet davranışlarına bakışları bilhassa "neden" sorusu üzerinden analize çalışılmıştır.

İki binli yılların öncesine oranla teknoloji çok hızlı ilerlemiş ve tüm dünyayı kapsayan iletişim ağı olan internet, son iki yılda yapay zekânın da desteği ile yaşantımızın etkili bir parçası haline gelmiştir. Bu hızlı akıp giden teknolojik gelişmeler toplumda en çok gençleri etkilemektedir. Bilgiye erişim hızı, gençleri doğru bilgiye ulaşma açısından olumlu etkilerken, zamanı verimli kullanma açısından ve doğru bilgi ile şaibeli bilgiyi ayırt etme açısından, olumsuz etkilemektedir. Teorik bir bilgiyi bilmenin pratikte kişinin yaşantısına olumlu katısı, onun toplumsal faaliyetlerde özgüvenli bir biçimde aktif olmasını kolaylaştıran etmenlerdendir. Ancak akıllı telefon, tablet ile dijital dünyada aktif olan internet neslinin bilgiye ulaşması kolay iken reel dünyada tecrübe edinmesi ve bu deneyimlerini paylaşarak sosyalleşmesi, sanal ortamda fazla vakit geçirmelerinden ötürü körelmekte; onun eve kapanmasına, yalnızlaşmasına ve yeterli özgüvene sahip olamamasına neden olmaktadır. Aynı zamanda internette sürekli çevrim içi olan gençler, ulaştıkları her bilgiyi ister kültürel değeri olsun ister dini değeri olsun, kendi bakış açılarıyla çekinmeden sorgulamakta, yeri geldiğinde bu bilgileri reddetmektedirler. Bu reddedici davranış, aileleri, eğitimcileri endişelendirmekte ve onları bu konuda sorular sormaya itmektedir. Gençlerdeki bu değişim ve dönüşümün hangi alanda ve ne hızda gerçekleştiği konusundaki endişeler, "Z kuşağı bir dine inanmıyor mu", "Z kuşağı dinden uzaklaşıyor mu", "Z kuşağını kim etkiliyor" tarzında sorularla Z kuşağını çerçevelendirmeye çalışan temel başlıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ancak bu temel başlıklar, Z

kuşağını anlamaya çalışmaktan öte bu kuşağı belli kavramlarla etiketlendirmektedir. Hâlbuki, "Z kuşağı kavramının içeriği ve bu kavram ile anlatılmak istenen nedir", "Bu kavram kimler için kullanılır", "Z kuşağı diye isimlendirilen bireylerin, onları tanımlayan özellikleri nelerdir" gibi söz konusu kuşağı anlamaya yönelik sorular, bu gençleri daha iyi tanımamızı ve anlamlandırmamızı sağlayacaktır. Küresel dünyada bilgiye erişim, kişiler arası iletişim, dünyanın öteki ucuna ulaşım çok hızlı olduğundan ötürü bu etkileşim ağını kullanan gençlerin ortak özeliklerini derinlemesine incelemek, onların farklılıklarını da daha net fark etmemizi sağlayacaktır. Bu bağlamda, İ-Nesli, M Nesli ve Z kuşağı diye adlandırılan neslin ortak ve farklı yönleri, bu nesillerin din algıları çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bir toplumun geleceğinin en önemli mimarı o toplumun gençliğidir. Gençliğe yüklenen bu misyon onları birçok çalışmanın konusu yapmıştır. Muasır medeniyetleri yakalayabilme enerji ve dinamiklerini içlerinde barındıran gençler, toplumların aydınlanma unsuru olarak görülmüştür. Bu nedenlerle gençlik her zaman gelecekle birlikte düşünülmüş; gençliğin gelecekten beklentileri, toplumun gençlikten beklentileriyle bir arada incelenmiştir. Biz de bu çalışmada, 17-19 yaş aralığındaki Z Kuşağı gençlerin kendi din algılarını ve dini bilgiye ulaşma biçimlerini, ailelerinin ve arkadaş çevrelerinin, onları nasıl etkilediğini, teknolojinin ve sosyal medyanın onların dini algılamadaki etkisi araştırdık. Genelde gençlik araştırmalarına özelde Z kuşağı ile ilgili literatüre katkı sağlamak amacıyla gerçekleştirdiğimiz bu araştırmanın temel sorusu "Z kuşağı mensubu gençlerin yaşamlarında din algıları nasıldır?" sorusudur. Bu soruya cevap verebilmek için Ankara Yenimahalle ilçesinde devlet okullarında okuyan lise son sınıf öğrencileriyle yarı yapılandırılmış bir mülakat gerçekleştirilecek ve tematik analizle sonuçlara ulaşılacaktır. Elde edilen veriler Twenge'nin Amerika'daki gençlerle ilgili araştırma sonuçları ile kıyaslanacak aynı zamanda bu bulgular Janmohamed'in Müslüman gençlerle alakalı yaptığı araştırma sonuçları ile de karşılaştırılacaktır. Ankara ili özelinde Türkiye'deki gençlerin din algısının batıdaki algı ile benzerlik ve farklılıklarını saptamak ve Türkiye'deki gençlerin din algılarındaki gelişmenin ve varsa değişmenin ana nedenini saptayabilmek araştırmanın amacıdır. Bu karşılaştırma ile genellemelerin önüne geçmek ve gençlerdeki değişimin dinamiklerini doğru anlamak hedeflenmektedir.

3. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu çalışmada bahsi geçen yazarların farklı şekillerde isimlendirdiği ve genel olarak Z kuşağı olarak adlandırılan neslin özellikleri, bu neslin din algısı ve dini yaşamaya yönelik düşünceleri incelenmektedir. İ-Nesli isimlendirmesini yapan Twenge, bu neslin dinden uzaklaşmakta olduğunu söylerken Janmohamed ise söz konusu nesli M Nesli diye isimlendirip, bu neslin eleştirel düşünmelerinin, onları dinin kaynağına yönlendirdiğini düşünmektedir. Dolayısıyla farklı isimlendirmeleri yapan araştırmacılar aynı neslin din algısı konusunda birbirlerinden oldukça farklı sonuçlara ulaşabilmişlerdir. Çalışmamızda, bu nesille ilgili belirli kalıp yargılara göre sonuçlara ulaşmanın doğru olmayacağı, aynı neslin din algısı hakkında farklı görüşlere ulaşmanın mümkün olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca bu tezde ülkemizde yaşayan 2000 sonrası kuşağın din algısı bu yazarların düşünceleri ile karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.

Türkiye'de konu ile ilgili yapılan tez çalışmaları değerlendirildiğinde, 2000 sonrası kuşağın, Z kuşağı olarak adlandırıldığı ve Z kuşağı ile ilgili din psikolojisi, din sosyolojisi ve din eğitimi alanlarında çalışmaların bulunduğu görülmüştür. 2022 yılında Fatma Betül Karabina tarafından yazılan "X, Y ve Z Kuşağındaki Dindar Bireylerin Anne, Baba ve Aile Algısının İncelenmesi" adlı tez, önceki kuşaklarla Z kuşağının aile algıları ile ilgili yapılmış bir saha araştırmasıdır. Yine 2022 yılında Emine Bayrak tarafından yazılan "Z Kuşağında Bilinçli Farkındalık, Yaşamın Anlamı ve Manevi Kaynaklar" tezi de bir saha araştırmasıdır. 2020 yılında Nida Aydın tarafından "Z Kuşağı ve Din" adlı bir yüksek lisans tezi bu alanda yazmış bir çalışmadır. 2022 yılında Şeyma Nur KAYACAN tarafından "Z Kuşağında Dini Şüphe" adlı yüksek lisans tezi bu kuşağı anlamaya yönelik bir çalışmadır. 2021 yılında Şerife Altıparmak tarafından yazılan "X, Y, Z Kuşağına Mensup Kadınların Din Algılarının Karşılaştırılması: Konya Örneği" ve Sacide Çalışkan tarafından yazılan "Z Kuşağında Deizm Algısı Ve Deistliğe Yönelten Sosyolojik Faktörler" isimli yüksek lisans tezleridir. Bu tezlerde çoğunlukla Z kuşağının dini algılarının, onların yaşayışlarına etkisi araştırılmıştır. Ancak ülkemizde 2000 ve sonrasında doğan kuşağın, Amerika başta olmak üzere batıdaki Z Kuşağı ile kıyaslanmasının neticesinde Türk tipi Z Kuşağı tanımlamasına gidilecek türde bir çalışmanın yapılmadığını gördük. Diğer yandan Türkiye'deki gençler ve aileleri değerlendirildiğinde Müslümanlık faktörünün bu kuşağın bir niteliği olmakla birlikte dinin kültürel yaşanma biçiminin Ortadoğu'daki İslam dininin kültürel yaşanma biçiminden farklılığı ile alakalı bir çalışmaya da rastlayamadık. Biz çalışmamızda Z kuşağı tanımını, yapılan çalışmalara dayandırarak

açıklayacağız ve aynı kuşağın farklı isimlendirmelerinin din algılarıyla ilgisi üzerine bir çalışma oluşturacağız. Günümüzde ülkemizde özellikle Z kuşağı diye adlandırılan bu neslin din algısıyla ilgili belirli önyargılar bulunmaktadır. Bu çalışma, 2000 sonrası neslin dine yaklaşımlarının genel önyargılardan farklı olabileceğini ortaya koymayı hedeflemektektedir. Tezin birinci bölümünde 2000 sonrası neslin genel özelliklerine odaklanılacaktır. Bu neslin doğduğu dönemin genel özellikleri, teknoloji ile ilişkisi, aileyle ve toplumla olan iletişimleri açıklanacaktır. Ardından, İ-Nesli, M-Nesli ve Z-Nesli gibi farklı isimlendirmeler, din algısı açısından ele alınacaktır. Üçüncü bölümde ise mülakat sonrası elde edilen veriler analiz edilecek ve sonuçlar İ-Nesli ve M Neslinin özellikleri ile kıyaslanacaktır.

Araştırma, nesil kavramı ve 2000 sonrası doğan çocukların araştırılması ile sınırlandırılmıştır. X, Y, Z kuşağının kesin çizgilerle ayrılmasının mümkün olmaması ve bu nesillerin henüz hayatta ve değişim sürecinde olması da çalışmanın sınırlılıklarındandır. Bir diğer sınırlandırılma ise 2000 sonrası doğan neslin din anlayışı ve bu durumun davranışa yansımasıdır. Bu çalışmaya konu olan nesil üç ayrı gruptan oluşmaktadır. Birinci grup, modern seküler dünyada yaşayan Amerika'daki nesil, ikinci grup, dünyada pek çok ülkede yaşayan genç Müslümanlar, üçüncü grup ise ikinci grubun alt kümesi niteliğinde Türkiye'de Ankara ilinde yaşayan 18 yaşında lise öğrencileridir.

Bu çalışmanın diğer bir sınırlılığı, mülakat yapılacak gençlerin, 17-19 yaş aralığında lise son sınıfta eğitim gören bireyler olmasıdır. Çalışmaya 18 yaşında on beş öğrenci katılım sağlamış ve bu gençler inançları konusunda özgür ortamda bilgi akışı sağlamışlardır. Elde edilen bulgular öğrencilerin kendi beyanlarıyla sınırlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL AÇIKLAMALAR

1. Kuşak Kavramı

Türk Dil Kurumu, kuşak kavramını hemen hemen aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın yaşam şartlarını tecrübe etmiş bireylerin bir araya gelmesi olarak tanımlamaktadır (Türkçe Sözlük, 2009). Kuşak sözcüğü, Türkçe'deki jenerasyon ya da nesil sözcüğüyle de ifade edilmektedir. Felsefe terimleri sözlüğüne bakıldığında kuşak, yaklaşık olarak aynı senelerde doğan, aynı çağı ve tarihi paylaştığı için, aynı döneme şahitlik eden bireyler topluluğu olarak ifade edilmektedir. (Bedia Akarsu, 2008). Kuşak kavramı, beşeri ve sosyal bilimler disiplinlerinde, özellikle sosyoloji, tarih ve psikoloji alanlarında, insan topluluklarının belirli bir zaman aralığındaki kolektif özelliklerini incelemek üzere kullanılan temel bir analitik araçtır. Bu kavram, biyolojik bir doğumu değil, belirli bir zaman diliminde ortak tarihsel, kültürel ve sosyoekonomik olaylara tanıklık etmiş bireylerin oluşturduğu homojen bir grubu ifade etmektedir. Bu bireylerin ortak deneyimleri, benzer değer sistemleri, davranış kalıpları ve dünya görüşleri geliştirmesine yol açmaktadır. (Özkoç-Bayrakdaroğlu,2017). Kuşakların oluşumu, toplumsallaşma süreci ile yakından ilişkilidir. Bireyler, içinde bulundukları toplumun değerlerini, normlarını ve bilgi birikimini bu süreçte edinmektedirler. Mannheim'ın "Kuşak Problemi" adlı çalışmasında öne sürdüğü gibi, her kuşak, kendisinden önceki kuşakların birikimini devralırken, aynı zamanda yaşadığı dönemin belirleyici olayları ve değişimleri karşısında kendi kolektif kimliğini inşa etmektedir (Mannheim, 1952:276-322). Bu süreç, kuşakların yalnızca bir kronolojik sıralama değil, aynı zamanda toplumsal belleğin ve değişimin taşıyıcıları olduğunu göstermektedir (Odabaşı, 2016: 41-44).

Kuşak kavramının Antik Yunan uygarlıklarından başlayıp, 14. yy.'da İbn Haldun'un Mukaddime'sine ve oradan 19. yy.'da sosyolojinin içerisinde bilim insanlarının görüşlerine kadar uzanan bir yolculuğu vardır. Antik Yunan filozofları Platon ve Aristoteles kuşaklar arası farklılıklardan ve bu durumun toplum üzerindeki etkilerinden bahsetmişlerdir. Ancak bugünkü manada bir nesiller ayrımı değil, soy ağacına vurgu yapan biyolojik bir yapı kastedilmiştir (Platon, 2011).

İbn Haldun "Mukaddime" adlı eserinde, toplum içinde insanların ortak davranışlar göstermesini sağlayan etmenlerin neler olduğunu, bireylerin toplumsallaşmalarında etkili faktörlerin nasıl tasniflendirileceği gibi konulara yer vermiştir (Ceylan, 2022).

Avrupa'da ortaya çıkan sosyokültürel dönüşümler sonrası, modern anlamda kuşak kavramı teorisinin temelleri 19. yüzyılda, Johann Gottfried Herder görüşleri ve ardından August Comte'un düşünceleriyle ortaya atılmıştır (Kayacan, 2022). Sosyologlar toplumların, belirli dönemlerde tarihsel, kültürel ve dini olaylara nasıl tepkiler verdiğini incelemişlerdir. 20. yüzyılın başlarında ise kuşaklar kuramı, ilk olarak Karl Mannheim tarafından 1928'de ortaya atılmıştır. Karl Mannheim, Marksist paradigmanın ve toplumsal dönüşüme dair geleneksel perspektiflerin ötesinde alternatif bir bakış açısı sunmayı hedeflemiştir. O, "Nesiller Problemi" başlıklı makalesinde, kuşak olgusunu yalnızca kronolojik yaş gruplarına indirgemek yerine, belirli bir tarihsel konjonktürde ortak deneyimleri paylaşan sosyal gruplar olarak temellendirmekte ve bu yaklaşımı sistematik bir sosyolojik analize tabi tutmaktadır (Mannheim, 1952). Mannheim'a göre, bir kuşağın teşekkülü salt biyolojik yaş benzerliğinin ötesine geçerek, bireylerin belirli bir zaman diliminde benzer yaşantısal kesitlere ve ortak bir dünya görüşüne sahip olmalarıyla karakterize edilmektedir. Bu vurgu, kuşağın yalnızca demografik bir kategori olmadığına, aksine özgün sosyal ve kültürel bilgiye sahip bir toplumsal aktör olduğuna işaret etmektedir. Bu analitik çerçeve, kuşakların toplumsal evrimdeki rolünü kavrama noktasında epistemolojik bir derinlik sunmaktadır. Bir başka ifadeyle, Mannheim, her yeni kuşağın, seleflerinin birikimlerini devralmakla birlikte, kendi özgün tarihsel deneyimleri vasıtasıyla toplumsal yapıları ve kültürel normları yeniden inşa etme potansiyeline sahip olduğunu ifade etmektedir. Böylece kuşaklar, pasif mirasçılar olmaktan ziyade, toplumsal değişimin dinamik itici güçleri olarak konumlandırılmaktadır (Mannheim, 1952).

Ekolojik sistemler teorisinde Urie Bronfebrenner, insanın büyüme ve gelişiminde rolleri olan etmenleri yakından uzağa sıralarken en yakında ailesinin etkisi en uzakta tarihsel olaylar ve zaman içinde değişen çevresel koşullar olduğundan bahsetmektedir. Çocuğun anne ile iletişimi ve çocuğun içinde yaşadığı çevre ile etkileşimi birey üzerinde oldukça güçlü bir etkiye sahiptir. Bu durum, kuşakların, ebeveynlerinden ve içinde yaşadıkları çağdan etkilenmelerinin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir (Yapıcı, 2022).

Değişen sosyoekonomik yapı, teknolojik gelişmeler, kültürün ve değerin aktarıcısı aile kurumuna bakış ve ileri yaşlarda çocuk sahibi olma gibi yaşamsal gerçekler kuşak kavramını yeniden değerlendirmeyi gerektirmektedir.

1.2. Kuşakların Sınıflandırılması

Bir toplumun zaman içerisinde geçirdiği sosyal, ekonomik ve kültürel değişimi ifade eden toplumsal gelişim, bireylerin ve grupların da değişim ve dönüşümünü de doğal olarak etkilemektedir. İki nesil arasındaki zaman dilimini ifade eden kuşak kavramı, kendine has özellikler gösterdiği için öncesinden ve sonrasından ayrışıp, şahsına münhasır bir isim ile adlandırılmaktadır. Kuşakların sınıflandırılması gerekli kılan etmen, onların bir dönemin ruhunun temsilcileri olmalarıdır. Toplumu oluşturan bireyler yaşadığı çağdaş dönem gruplarıyla kuşakları oluşturmaktadır (Bayhan, 2014). Bu kuşaklar, araştırmacılarca belli özelliklerine göre sınıflandırılmışlardır. Akademik dünyada yaygın olarak kullanılan sınıflandırma, Amerika merkezli kuşak sınıflandırmasıdır. Benzer özellikleri barındırsa da Amerika için geçerli olan kuşak tasnifi başka bir ülkeye hele de tarih aralıkları ile dünyadaki bir başka ülkeye olduğu gibi aktarılamamaktadır. Çünkü toplumların geçirdiği sosyal dönüşüm ve bağlam farklılık göstermektedir. Sosyal ve kültürel yapıların farklılığı "kültürel görecelik" bağlamında kuşakları tanımlamayıp adlandırabilme imkânı sunarken, başka bir kültürün sınıflandırmasını olduğu gibi kabul etmeyi de imkânsız kılmaktadır (Bayhan, 2019). Yerel etmenler, dış dünyadan gelen şekillendirici unsurlara açıklık, yaşam koşulları, kültür ve dinin etkisi gibi unsurlar sınıflandırmanın tarihsel aralığını etkilemektedir. Bu çalışmada kuşakların sınıflandırılması genel kanı ile uyumlu bir şekilde ele alınıp, Twenge ve diğerlerinin sınıflandırmasına dayanarak oluşturulmuş olan sınıflandırmaya göre şu şekildedir:

Buna göre, 1925-1945 yılları arasında doğanlar "Sessiz Kuşak", 1946-1964 yılları arasında doğanlar "Nüfus Patlaması Kuşağı", 1965-1979 yılları arasında doğanlar "X Kuşağı", 1980-2000 yılları arasında doğanlar "Y Kuşağı" ve 2000 yılı sonrası doğanlar ise "Z Kuşağı" olarak değerlendirilmiştir (Bayhan, 2014:8; Sarıoğlu, 2020:8).

1.2.1.Sessiz Kuşak (1925-1945)

Sessiz kuşak 1925-1945 yılları arasında doğan bir nesil olup İkinci Dünya Savaşını, dünyayı etkileyen ekonomik buhranları, işsizlik ve kıtlık dönemleri deneyimleyerek yetişmişlerdir. Bu nesil teknolojiden uzak bir hayat yaşamış, gündelik hayatlarında radyo, gaz lambaları gibi ürünler kullanmıştır. Bu jenerasyon için etkileyen en önemli değişim, hayatlarına televizyonun girmesi olmuştur (Özkoç - Bayrakdaroğlu, 2017; Kuran, 2022).

Bu kuşağın büyüdüğü sosyokültürel çevre, yaşam tarzları vb. etmenler dikkate alındığında genel özellikleri şunlardır:

a) Sadakat ve otoriteye bağlılık bu neslin belirgin özelliğidir.
b) Yaşadıkları dönemin zor ekonomik şartları sebebiyle azimli ve çalışkan bireyler olmuşlardır. Tasarruf yapma ve uzun vadeli planlar yapma bu neslin özelliğidir.
c) Geleneklere ve aileye bağlıdırlar.
d) Yaşam koşullarının sert olması sebebiyle bu nesil dayanıklı ve sabırlı olmayı öğrenmiş ve yaşamlarına aktarmışlardır. Çatışmadan kaçınan uyumlu yapıları vardır.
e) Bu nesil için din önemli bir değer kaynağıdır.

Günümüzde bu neslin insanı emekli kesimdir.

1.2.2. Bebek Patlaması Kuşağı (1946-1964)

Bebek patlaması kuşağı 1946-1964 yılları arasında doğanları bireyleri kapsamaktadır. Bu neslin şahit olduğu en etkili olay insan hakları hareketleridir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika'da ve dünya genelinde bir milyar bebek dünyaya gelmiş, yaşanan yüksek doğum oranları sebebiyle bu nesil "Bebek Patlaması" ismi ile anılmıştır. Savaştan sonra, ülkelerin ekonomik ve siyasi açıdan toparlanıp kalkınmayı hedeflediği süreçte doğan bu nesil, sayılarının da çokluğu sebebiyle de dünyadaki toplulukları yeniden dizayn eden kuşak olarak tanımlanır (Özkoç - Bayrakdaroğlu, 2017).

Bu nesil televizyon sayesinde dünyadaki gelişmelerden haberdar ve bunun sonucu olarak hak arayışları içerisinde yaşamaktadır. Bu kuşağın büyüdüğü sosyokültürel çevre, yaşam tarzları vb. etmenler dikkate alındığında bu jenerasyonun genel özellikleri şunlardır:

a) Savaşlardan sonra ülkelerinin feraha erme dönemlerinde yetiştiklerinden, kolay iş imkânları bulmuşlar ve güven içinde yaşamışlardır.
b) Bu kuşağın bireyleri genellikle disiplinli, sorumluluk sahibi ve hedefleri doğrultusunda azimle çalışan kişiler olarak ön plana çıkmaktadırlar. Kariyerlerine verdikleri önem ve iş hayatında gösterdikleri çaba, onların en belirgin niteliklerindendir.
c) Bu kuşak, kendini tüketim kültürü içinde bulmuş ve bu kültürü benimsemiştir.
d) Geleneklerine ve aile yapısına bağlı olmakla birlikte modern yaşama heves eden ve bu yeni yaşamı benimseyen yanları olan bir nesildir.

e) Ebeveynleri gelenekçi kuşak olan Bebek patlaması kuşağı, ailelerinin tam tersi yönde içinde oldukları koşulları olduğu gibi kabul etmeyen, değişimi dönüşümü isteyen ve gerçekleştiren dinamik bir kuşaktır.
f) Bu kuşakta doğan çocuklar, demokrasinin gelişim gösterdiği ve sunduğu olanaklar içinde büyüdükleri için, genellikle totaliter, faşist ve baskıcı yönetimlere karşı güçlü bir duruş sergilemişlerdir.
g) Onlar, özgürlükleri ve bireysel hakları içselleştirmiş katılımcı bir toplum yapısına, daha yatkın olmuşlardır.

Bu nesil şu an Z Kuşağı diye adlandırılan neslin büyükannesi ve büyükbabasıdır. Bazısı emekli bazısı çalışma hayatında yer almaktadır.

1.2.3. X Kuşağı (1965-1979)

X kuşağı 1965-1979 yılları arasında çocukluklarından itibaren sağ ve sol çatışmalarını ve petrol krizini deneyimlemiş, çalkantılı bir dönemin şekillendirdiği, "Kayıp Kuşak" olarak da adlandırılan bir nesildir. Evlerde televizyonun olduğu dünyaya doğan bu nesil, yetişkinlik döneminde bilgisayar ve telefon gibi dijital iletişim araçlarını hayatlarına kattıkları bir dönemi yaşamaktadırlar. Telefon, bilgisayar, internet ile dijital iletişime ayak uydurmuşlardır (Özkoç-Bayrakdaroğlu, 2017). Bu kuşağın büyüdüğü sosyokültürel çevre, yaşam tarzları vb. etmenler dikkate alındığında bu jenerasyonun genel özellikleri şunlardır:

a) Teknolojinin gelişmekte olduğu bir dönemde doğmuş ve yetişkinliklerini teknolojinin içinde geçirmekte olan bir nesildir.
b) Ebeveynlerinin çalışma hayatının içinde olmalarından ötürü kendi kendilerine yetmeyi öğrendiklerinden bağımsız olamaya meyillidirler.
c) İş hayatlarında sorumluluk bilinci ile hareket eden bir nesildir.
d) Gelenekle modern arasında denge kurmayı sağlamaya çalışmaktadırlar.
e) Soğuk savaşa tanıklık ettiklerinden politik ve ekonomik olaylara duyarlıdırlar.
f) Aileye önem vermekle birlikte bireysel davranmayı önemsemektedirler.

Günümüzde çalışma hayatının içinde olan bu kuşak, hem geçmişin izlerini taşımakta hem de modern yaşamı tercih etmektedir.

1.2.4. Y Kuşağı (1980-1999)

Y kuşağı diye adlandırılan nesil, 1980-1999 yılları arasında doğan, internet ve sosyal medyanın etkilerini tecrübe etmiş bir kuşaktır. Küreselleşmeyi, medyanın gücünü, küresel ısınmayı yakından tecrübe etmiştir (Özkoç - Bayrakdaroğlu, 2017). Küreselleşmenin olumlu olumsuz etkilerini benzer bir şekilde Z Kuşağında da incelemek mümkündür. Bu kuşağın büyüdüğü sosyokültürel çevre, yaşam tarzları vb. etmenler dikkate alındığında bu jenerasyonun genel özellikleri şunlardır:

a) İnternet ve bilgisayar ve telefonun hızlı geliştiği bir dönemde büyüdükleri için teknolojiye adapte olmakta zorlanmamışlardır.
b) Eğitim seviyeleri yüksek ve bilgiye ulaşımları kolaydır.
c) Sosyal sorunlara duyarlı bir nesildir.
d) Geleneksel iletişim yollarından ziyade anlık mesajlaşma ve e-posta ile iletişim kurmayı tercih etmektedirler.
e) Kendi kararlarını kendilerinin alması gerektiğini düşünmektedirler.

1.2.5. Z Kuşağı (2000 ve Sonrası Doğanlar)

Bu kısım çalışmanın ana konusu olduğu için bu bölümde genel özellikleri verilip ilerleyen kısımlarda konu daha detaylı ele alınmıştır.

2000 ve sonrasında dünyaya gelen bu nesil, ebeveynleri olan Y kuşağının özelliklerini taşımakla birlikte kendilerine has diğer kuşaklarda görülmeyen özellikleri de taşımaktadırlar. İnternetin hâkim olduğu bir dünyaya doğmaları onları doğuştan dijital olarak isimlendirilmelerini sağlarken bu nesil, "İ Kuşağı", "@ Kuşağı", "Kristal Nesil", "Z Kuşağı" gibi isimlerle de anılmaktadır. Ülkemizde ise "Kristal Nesil" olarak da bilinmektedir (Özkoç-Bayrakdaroğlu, 2017). Bu kuşağın farklı isimlendirmeleri aslında bu kuşağa özgü en belirgin özelliklerinin onları tanımlayan unsur olarak görülmesinden kaynaklanmıştır. Z Kuşağı isimlendirmesi, herhangi bir özel anlam ifade etmemekle beraber Y kuşağından ardından gelen kuşak anlamında kullanılmaktadır (Korkmaz, 2022). Twenge bu kuşağı İ-Nesli diye adlandırmaktadır. Bu adlandırmada "İ" harfinin kullanılma sebebi, bu harfin internet sözcüğünün ve indivudalism (bireycilik) sözcüğünün ilk harfi olmasıdır. Bir başka sebep ise

akıllı telefonların öncülerinden Iphone'un 2011-2012 yıllarından itibaren Amerika'da yaygın biçimde kullanılması ve bu durumun gençlerin telefon bağımlısı olmalarına sebep olmasıdır.

Z kuşağı diye isimlendirilen neslin en belirgin özelliği, akıllı telefon onların hayatlarının vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu algılarının neticesi olarak onların bireysel dünyalarının yalnızı oldukları gözlemlenmektedir (Twenge, 2018). İnternetle iç içe olan yaşantıları sebebiyle İ-nesli diye isimlendirilmektedirler. Bu nesil küresel çapta covid-19 salgınına şahit olmuştur. Bu salgın izolasyonu gerektirdiği için örgün eğitimin yüz yüze değil de çevrimiçi platformlarda ya da TV yayınları ile verilmesi sebebiyle bu nesil odalarında akıllı telefonun sınırları içinde iyice bireyselleşmişlerdir. Bu durum onlarda yalnızlığı, kırılganlığı ve endişeyi artırmakta ve 2011 sonrası verilere bakıldığında o günden bugüne intihar oranları artış göstermektedir (Twenge, 2018:137). Bu kuşağın büyüdüğü sosyokültürel çevre, yaşam tarzları vb. etmenler dikkate alındığında bu jenerasyonun genel özellikleri şunlardır:

a) Teknoloji ile iç içe büyümüş bir nesildir. Bilgiye erişimleri, dijital iletişim becerileri oldukça yüksektir.
b) Kültürel, etnik çeşitliliğe karşı hoşgörülüdürler. Cinsiyet eşitliğini savunmaktadırlar. Yer yer cinsiyet seçimi özgürlüğüne de saygı duyduklarını ifade etmektedirler.
c) Bireyselliğine düşkün bir nesildir.
d) Sosyal sorumlulukları yüksektir, iklim değişikliği, doğal afet gibi konulara duyarlıdırlar.
e) Hızlı tüketen bir nesildir. Videoları iki kat hızda dinleyen sabırsız bir nesildir.
f) Geleneksel eğitim yöntemlerindense yenilikçi yöntemleri tercih etmektedirler.
g) Esnek çalışma koşullarını önemsemekte ve iş ve yaşam dengesini gözeten kariyer planlarını ön planda tutmaktadırlar. Kendi iş yerlerini kurmayı hedefleme onlarda görülen bir hedeftir.

1.3. Nesillerin Benzeşen Yönleri

Tablo 1

	Sessiz Kuşak (1925-1945)	Nüfus Patlaması Kuşağı (1946-1964)	X Kuşağı (1965-1979)	Y Kuşağı (1980-2000)	Z Kuşağı (2000 yılı sonrası doğanlar)
Temel ihtiyaçlar ve hedefler	Güvenlik İstikrar Ekonomik güvence Aile birliği Düzenli yaşam	Toplumsal refah Kariyer Ekonomik başarı Aile kurma Çocuk yetiştirme	Bireysel özgürlük İş-yaşam dengesi Maddi bağımsızlık İyi bir gelecek	Kişisel gelişim, Kariyer Sosyal etki yaratma Deneyim biriktirme Esneklik ve denge	Bireysel özgünlük, Küresel farkındalık Dijital uyum Hızlı kariyer Anlamlı etkin olma
Toplumsal kurallara uyma	Yüksek saygı Otoriteye itaat Toplumsal normlara sıkı bağlılık Geleneksel değerlere önem verme.	Toplumsal normlara uyum Başarı odaklılık Sisteme uyum Statü Saygınlık arayışı	Kurallara şüpheyle yaklaşma Bireysel sorgulama Otoriteleri sorgulama Genellikle toplumsal düzene uyum	Toplumsal kuralları sorgulama Bireysel haklara vurgu Esneklik arayışı Sosyal adalete duyarlılık	Kuralları sorgulama, Özgür ifade Bireysel ve küresel sorunlara duyarlılık Geleneksel yapılara eleştirel yaklaşım
İlerleme ve değişim isteği	Gelecek için sabırla çalışma Yavaş ve istikrarlı değişimleri kabul Mevcut düzeni koruma	Sosyal ve ekonomik ilerlemeye öncülük etme Sistemi dönüştürme Büyük ölçekli değişimleri destekleme	Teknolojiye uyum Bireysel ilerleme Yaşam kalitesini artırma Esneklik ve yeniliğe açık olma	Yeniliği benimseme Teknolojiye hızlı adaptasyon Kapsayıcı ve adil bir dünya arayışı	Hızlı ve köklü değişim arayışı Sürdürülebilirlik, küresel farkındalık Teknolojiyi aktif kullanma Geleneksel yapıları dönüştürme

1.4. Nesillerin Farklılaşan Yönleri

Tablo 2

	Sessiz Kuşak (1925-1945)	**Nüfus Patlaması Kuşağı (1946-1964)**	**X Kuşağı (1965-1979)**	**Y Kuşağı (1980-1999)**	**Z Kuşağı (2000 yılı sonrası doğanlar)**
Teknoloji kullanımı	Sınırlı ve temel kullanım	Teknolojiyi daha fazla kullanmaya başlama	Teknolojiyi işlevsel olarak kullanma Bilgisayar ve internet kullanımın öncüleri	İnternet ve mobil cihazlarla büyümüş Teknolojilere hızla adapte olan kuşak	Dijital çağda doğmuş Teknolojiyi sezgisel olarak kullanan
İş hayatı ve beklentiler	Sadakat ve istikrar Uzun süreli aynı iş yerinde çalışma eğilimi Emeklilik güvencesi	Kariyer odaklı Rekabetçi Hiyerarşiye saygılı İş yerinde sadakat Başarıya önem verme	İş-yaşam dengesine önem verme Kariyerde ilerlemekle birlikte kişisel hayata da odaklanma	Anlamlı işler arama Hızlı terfi ve esneklik bekleme İşin değerine önem verme	Esnek çalışmayı tercih etme Hızlı terfi Etkin olma
Sosyal ve kültürel değerler	Geleneğe bağlılık Normlara uyum, Aidiyet duygusu güçlü	Değişime açıklık Geniş aile yapısına önem verme	Bağımsızlık isteği Şüphecilik Aslını koruyarak kültürel çeşitliliğe açıklık	Küresel farkındalık Farklılığa saygı Sosyal sorumluluk bilinci yüksek Çevre ve insan haklarına duyarlı	Küresel vatandaşlık Bireysel ifade özgürlüğü Kapsayıcılık Cinsiyet eşitliği. Sosyal adalet Çevrecilik

Eğitime bakış	Eğitim, toplumsal statü ve iş güvencesi elde etmek için bir araç Disiplinli ve geleneksel eğitim anlayışı.	Eğitim, kişisel gelişim ve kariyer ilerlemesi için bir fırsat Daha fazla eğitime erişim imkânları arayışı.	Eğitim, pratik beceriler kazanma ve iş hayatına atılma için bir araç Yaşam boyu öğrenmeye açıklık.	Eğitim, kendini ifade etme, kişisel markalaşma ve yaratıcılık geliştirme aracı Online eğitime yatkınlık.	Eğitim, bireysel ilgi alanlarına ve kişiselleştirilmiş öğrenmeye dayalı, sürekli ve esnek bir süreç Yükseköğrenim den ziyade beceri kazanımına odaklanma eğilimi.
Sosyal medya ve iletişim	Genellikle sosyal medyadan uzak, yüzyüze veya telefonla iletişimi tercih etme. Gazete Kuşağı (Bayhan, 2019)	Sosyal medyayı bilgilendirme ve aile/arkadaşlarla bağlantı kurma aracı olarak kullanma. Dijital göçmenler. Radyo Kuşağı (Bayhan, 2019)	Sosyal medyayı bilgi edinme ve belirli gruplarla iletişim kurma aracı olarak kullanma. Daha seçici ve gizliliğe önem verme Televizyon Kuşağı (Bayhan, 2019)	Sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte büyümüş, aktif kullanıcılar. Kendini ifade etme, sosyalleşme ve bilgi edinme aracı olarak kullanma. İnternet Kuşağı (Bayhan, 2019)	Sosyal medyayı doğal bir iletişim ve yaşam alanı olarak görme. Çoklu platform kullanımı, Görsel içerik üretimi ve tüketimi. Kısa formatlı iletişim ve anlık geri bildirim beklentisi. Akıllı Telefon Kuşağı (Bayhan, 2019)

2. Din

Herhangi bir şekliyle din kavramının tek bir tanımı yoktur. Çünkü din toplumlarda var olan evrensel bir olgudur. Her bir toplumun yaşayışı inancı kendine özgüdür. Din kendisini pek çok boyutuyla araştırılmaya açık tutmaktadır (Holm, 2018). Din kavramının genel geçer tarifinin yapılamamasında dinin mahiyeti, din kavramını tanımlayanın kişilik özellikleri, dünya görüşü; din kavramının tanımlandığı dönemin sosyal, siyasi, kültürel özellikleri ve belirli bir din tanımının diğer disiplinlerin iç prensipleriyle uyuşmaması etkilidir (Kula, 2001: s. 47). Vahye dayalı dinler bile incelendiğinde farklı tanımlara rastlamak mümkündür. Din kavramının genel geçer tarifinin yapılamamasında pek çok etmen ve tarifi yapan kişi bireylerin duygu, düşünce dünyalarına hitap edip oraları gücü oranında şekillendirmektedir. Arapçada din kavramı "dyn" kökünden türetilmiş olup, ceza, hüküm, yargı, ibadet, teslimiyet, kanun, gidilen yol, boyun eğme, üstün gelme gibi anlamlara gelmektedir (el-Cevheri, es-Sihah, 1984). Din (religion) kavramı "religare" kökünden türetilmiştir (New Webster's Dictionary, 1984). Din, bireyin yaşamında, kişinin dünyevî isteklerin üzerine çıkarak kendine has bir dünya kuran, varlık problemine çözüm üreten sistemler bütünüdür. Din, özü itibariyle hem bireyi hem de toplumu etkileyen sosyokültürel bir kurum olmakla birlikte insanın duygu, düşünce, irade, vicdan, davranış gibi bütün halini etkilemekte ve şekillendirmektedir (Doğan, 2014). Fenomenolojik yaklaşımla dinin temel unsuru "insan benliğinin bütün faaliyetleriyle ve bütünüyle Tanrı ile ilişki kurmasıdır" (Pazarlı, 1972). Din hem bireysel hem de toplumsal yanıyla sistemli yapısıyla mensuplarına bir yaşama tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurum olarak da kavramlaştırılmaktadır (Aydın, 1987). Dini tanımlama çalışmalarının pek çoğunda, her şeyden üstün kuvvetli bir varlığın tasdiki; kutsal varlığın insanlardan talebi; insanların bu kabul ve tasdikleri yaşantılarına aktarması sonucu dini bir hayatın varlığı mevcuttur. Kutsal varlık ile içtenlikli iletişim sonucu ortaya çıkan yaşam tarzı, dinin işlevselliğini ifade etmektedir (Tokur, 2020). İslam'da dinin tanımı, Yaratıcıyı severken aynı zamanda O'na karşı saygı ve korku hissederek içten bağlanmayı ifade etmektedir. Birey doğduğu andan vefat ettiği zamana kadar insanlarla ve içinde bulunduğu çevreyle bağ kurarak, etkileşimde bulunarak iletişim kurar ve dünyasını anlamlandırır. Bu tanımlardan yola çıkıldığında görülmektedir ki dini anlamda en anlamlı ve derinlikli bağ, Tanrı ve insan arasındaki ruhsal ve manevi bağdır (Doğan, 2014).

Rudolf Otto din ve dinin yaşanılmasından bahsederken dini kutsalın yaşanması olarak ifade etmektedir. Kutsalın idrak üstü tecrübesi insana özgü bir niteliktir. Bu tecrübede çoğu

zaman korku hakim iken bu deneyime büyüleyici ve çekici faktörler de eşlik etmektedir (Holm, 2018; Çalışkan, 2021).

William James'e göre din kavramı, bireylerin inandıkları varlıklarla iletişim kurdukları süre zarfında yaşadıkları tecrübeleri ifade etmektedir (Kula, 2001: s 48). Freud'a göre din ve dinin öğretileri, insan üzerinde yarattığı etki bakımından araştırılmaya değerdir. Dinin etkisinin nevrotik olaylardaki etkilerle örtüştüğü görüşünü "Obsesif Davranışlar ve Dini Ritüeller" adlı makalesinde dile getirmiştir (Ayten, 2017: 52).

Carl G. Jung'a göre din, insan aklının en eski uğraşlarından birisidir. Jung dinin özünün dinsel tecrübe olduğunu ifade etmektedir (Ayten, 2017). "Ruhun Arayışında Modern İnsan" adlı kitabında Jung, insanın yaşamını anlamlandırma ve hedefe ulaşma ihtiyacından bahsetmektedir. İnsanın kişiliğiyle bütünleşmesi için, dini bir anlam bulması gerektiğini ifade etmektedir (Argyle, 2022: 149). Loewenthal'a göre din, bireyi tanrı yahut tabiatüstü bir evren ile ilişkilendiren, kendi içerisinde uygulama, ritüel ve inanç sistemlerini ihtiva eden ve değer üreten sistemler bütünüdür (Loewenthal, 1995). Din, Kutsal ya da mukaddes kabul edilenle doğrudan yahut dolaylı iletişim kurulduğunda, bireye ve topluma belli bir kurallar çerçevesi sunarak, onların hayatını anlamlandıran ve varoluşsal kaygılarını dindirirken onları yeni kimlikleriyle bir arada tutan sembolik sistemdir (Yapıcı, 2021: 19). Yapılan tanımlamalardan anlaşıldığı üzere din, kutsal bir varlık ile bağlantılı olma ve bu bağlanmanın, inananlarından belli kurallara göre yaşamasını istemesi ve insanın yaşamına yön vermesidir (Hökelekli, 2013: 70-71).

2.1. İman ve İnanç

Bireyin iman ve inanç olgularının karşısında takındığı tutum ve davranışlar, din psikolojisinin araştırma konusudur. Bu bağlamda iman kavramı Arapçada güvenmek manasına gelen "emn" kelimesinden türetilmiştir. İman kelimesi sözlükte, karşısındakine güvenmek, güven duymak, tasdik etmek, doğrulamak ve gönülden benimsemek anlamlarına gelmektedir (Arapça Sözlük, 2000). İnanmak bir kimse veya bir şeyin doğruluğunu, büyüklüğünü ve gücünü içten bir duygu ile kabul etmektir. İnanç ise bir düşünceye gönülden bağlanmak, Tanrı'ya, bir dine inanmaktır (Türkçe Sözlük, 2009). İnanç kelimesi tanımlarda imanı da kapsar. İnanç daha geniş bir anlama sahipken, iman bir dine yönelmeyi ve o dinin öğretilerine inanmayı içermektedir (Mehmetoğlu, 2013). İman, kişinin hem kendisine hem de kâinata hükmeden yüce kuvvete yönelmesi ve mutlak iradesiyle o varlık ile içsel bağ kurmasıdır. İman sahibi dinin

öğretilerini kendi iradesiyle kabul etmektedir. İnanç ise kişinin nesneler hakkındaki bilgisinin bütünüdür. İnanç kişiye hayatında bir dayanak sağlamaktadır. İman, dini bir terim olması hasebiyle daha hususi bir anlam taşırken, inanç daha umumi bir içeriğe sahiptir (Hökelekli, 2016:59). İnanç ve dini kıyaslayan Fowler, inancın daha evrensel bir kavram olduğunu ifade etmektedir. Çünkü insanlar dinsiz olabilirler, yani herhangi bir dini kabul etmeyebilirler, ancak onların inançları vardır. İnanç, insanın çevresiyle olan bağlantısıdır (Özışık, 2024).

Dini tecrübenin çeşitliliği içinde farklı durumlarda görülen iman, bireysel bir özellik taşımaktadır. Ancak inanç, bireylerin içinde yaşadığı toplumun sosyokültürel yapısıyla irtibatlı bir biçimde gelişmektedir. Bu durumda inanç, imana nazaran toplumsal bir özellik taşıdığı için toplumsal değerlerin, bireylerde inancın yaşanabilirliğinin göstergesi olduğu anlaşılmaktadır (Kayıklık, 2021: 165).

W. H. Clark'a göre iman ve inanç arasında anlam farkı vardır. İnanç statik bir kavram olduğu için inanılan şeye karşı güçlü duygusal tutum içermezken iman canlı ve heyecan verici bir kavramdır. Dolayısıyla inanç bilgiye dayandığı için güven ve teslimiyet açısından zayıfken iman teslimiyete dayanmaktadır (Kayıklık,2021: 166).

Tablo 3

İnanç	İman
Geneldir	Özeldir
Toplumsaldır	Bireyseldir
Keskindir	Risklidir
İfade edilir	Tecrübe edilebilir
Bilişseldir	Duyuşsaldır
İlkeldir	Gelişmiştir
Statiktir	Nesnesine karşı olumludur.

(Hasan Kayıklık, Din Psikolojisi, 2021, 183)

2.2. Dindarlık

İnsanların dini yaşayışlarını genel bir çerçeve içinde belirlemek ve bu tespitten yola çıkarak dindar kavramını ve dindarlık tiplerini ortaya çıkarmak zor bir durumdur. Çünkü din tanımının yapılmasındaki zorluklar dindarlık tanımını ifade etmede de geçerlidir. Dinsel açıdan aynı duyguları, düşünceleri, tasavvurları, korkuları beklentileri vb. durumları iki kişinin aynı

şekilde hissedememesi dindarlık tanımının yapılmasının zorluğunun göstergesidir (Yapıcı, 2021: 20).

Genel olarak dindarlık, dinin nesnel boyutu ile bireyin subjektif özelliklerinin, kişinin yaşantısındaki yansımasıdır. Dindarlık kavramı bireyden bireye, kültürden kültüre ve mensup olunan dinin esaslarına göre farklı anlamları ifade etmektedir. Bu farklılık iki ayrı din arasında bariz bir biçimde belirgin iken aynı dine mensup bireylerin de dindarlıkları, yaşadıkları çevreye, kültüre, yaşam biçimleri vb. gibi durumlara bağlı olarak farklılık arz etmektedir (Doğan, 2014: 12-13).

Hyman ve Handal'ın çalışmalarına din adamları dindarlık denilince ibadetler, objektif davranışlar, dışa dönük tutumlar, grup içerisinde gerçekleştirilen organizasyonlar ve bunlara katılım, davranışların belli kurallar çerçevesinde yönlendirilmesi vb. anlaşılmaktadır. Maneviyat kelimesi ise içsellik, öznel yaşantılar, dini tecrübeler ve Tanrı ile doğrudan iletişim kurmayı ifade etmektedir. Bu tanımlardan hareketle dindarlık, belli bir dini gelenek içinde bireyin gözlenen davranışı ile ilgili iken, maneviyat bireyin gözlem dışında kalan yaşantısı ile ilgilidir (Yapıcı, 2021: 21-22).

Farklı düzeylerde insanın iç dünyasında meydana gelen, onun aşkın güç olan yaratıcıya karşı bağlılığını ifade eden bir kavram olan dindarlık, aynı zamanda bireyin psikolojik olarak motivasyonunun kaynağını teşkil etmektedir. Bu bağlılık, bireyin kişiliğinin oluşumunda, dinî görevlerini yerine getirmede, ahlâkî davranışlar sergileme gibi dinî yönelimlerini belirlemede pozitif etkiye sahip bir etmendir (Doğan, 2014: 13).

3. Gençlik

Genç kavramı ergen sözcüğünü kapsamaktadır. Ergen sözcüğü ise (Adolescence) Latincede büyümek, olgunlaşmak manasına gelen adolescencere fiilinin sıfat fiili olan Adolescens den türetilmiştir (Webster's International Dictionary, 1972: 35).

Ergenlik, bireyin çocukluktan çıkıp yetişkinliğe geçtiği dönemi kapsamaktadır. Bu evrede birey, sürekli ve süratli bir değişim yaşamaktadır (Yavuzer, 1988:267). Bu evrede gerçekleştiren değişimin bazı özelliklerinden ötürü bireyin geçirdiği diğer gelişim dönemlerinden farklı bir dönemdir. Birey bu dönemde biyo-psiko-sosyal yönden değişime uğramaktadır (Gorrison, 1975:2). Yaş aralığı olarak ergenliğin nerede başlayıp nerede bittiği ile alakalı net bir bilgiye ulaşmak pek mümkün değildir. Ergenlik döneminin farklı yaşlarla belirtilmesi, gencin yaşadığı toplumun coğrafi, sosyal ve kültürel özelliklerine bağlı olmasından kaynaklanabileceği gibi, gencin biyolojik, psikolojik ve sosyal gelişimine de bağlı

olabilmektedir. Toplumların gençlere yüklediği görev ve sorumluluklar ya da birtakım hastalık savaş gibi uzun süreli olumsuz etmenler de ergenlik döneminin yaş skalasını etkilemektedir (Kula, 2001:38). Ancak belirli özelliklerine göre ortalama bir tasnife göre ön ergenlik (10-13 yaş arası), ergenlik başlangıcı (13-17 yaş arası) ve ergenlik sonu (17-21 yaş arası) evreleri ifade etmektedir. İlk evre gencin gelişim yönüyle başlayan değişimini içerirken, son evre gencin benlik duygusunun geliştiği, kendilik kavramının etkisiyle bağımsız birey olma özelliğini edindiği aşamayı içermektedir (Kula,2001: 39).

Ergenlik döneminin özellikleri duygusal coşku ve taşkınlık, tez canlılık, kolay etkiye açıklık, dik başlılık ve kendini gösterme eylemleri, akranlarından etkilenme gibi temel etmenlerdir. Bu dönemin genel konuları şu şekilde sıralanmaktadır (Cole, 1959:256; Yavuzer, 1988: 290):

a- Duygusal olgunluk
b- Karşı cinse ilgi
c- Sosyal olgunluk
d- Bağımsız olma isteği
e- Zihinsel olgunluk
f- Yetişkinler gibi olma arzusu

Kişilik, şahsiyet sözcüğü rollere uygun takılan maske anlamını gelen persona kelimesinden türetilmiştir (Allport, 1937:25). Kişilik, bir bireyi diğerlerinden ayıran, ona özgü davranışların, düşüncelerin ve duyguların bütünüdür (Türkçe Sözlük, 2009). Bir nevi, her insanın parmak izi gibi, onu benzersiz kılan içsel ve dışsal özelliklerin toplamıdır. Bir başka ifadeyle bireyin sıklıkla yaptığı ona has en belirgin davranışlarını temsil etmesidir. Bu, sadece yaptıklarımız değil, aynı zamanda nasıl hissettiğimiz ve düşündüğümüzün de bir yansımasıdır (Morgan, 1998:311). Bireyin içi ve dışıyla kurduğu ayırt edici ve tutarlı ilişki biçimidir (Cüceloğlu, 1990: 401). Bir insanın diğer insanlardan objektif ve sübjektif yönleriyle farklılık gösteren özelliklerinin tamamını kişilik kavramıyla ifade etmek mümkündür (Kayıklık, 2002).

Freud'a göre kişiliğin üç temel etmeni id, ego ve süper egodur. İd ne olursa olsun isteği hemen yerine getirilsin isterken, ego idi kontrol etmeye çalışan kişilik birimidir. Süper ego ise toplumun değer yargılarının kaynağıdır. Bir nevi vicdan gibidir (Cüceloğlu, 1990: 405).

Kişilik kavramıyla yakın ilişki içinde olan benlik, insanın kendini tanıma ve anlamlandırma biçimidir. Benlik kişiliğin daha öznel halidir (Yörükoğlu, 1985: s. 89). Kendilik kavramıyla daha öznel bir anlam içermektedir, denilebilir.

Benlik kavramı, psikolojiye ilk kez W. James tarafından kazandırılmıştır. James, benliği hem kendimizi bilen hem de hakkında bilgi sahibi olduğumuz bir varlık olarak tanımlamaktadır.

Yani, kişi hem bir özne (bilen) hem de bir nesne (bilinen) gibidir; hem kendisini tanır, anlamlandırır hem de içinde bulunduğu çevreyi, insanları tanır ve onlar hakkında fikir yürütür. Benlik işte burada kendisini göstermektedir (Öner,1987: 67).

Freud'un psikoanalitik kuramına göre ego, id ve süper ego arasında dengeyi sağlayan etmen iken; Jung'un kuramında benlik, kişiliğin bütününü ifade eden merkezdir ve diğer etmenler onu etrafında yer almaktadır (Kula, 2001:42).

Davranışsal yaklaşıma göre, kişilik gözlemlenebilir davranışlardan ve alışkanlıkların bütünüdür. Bireyin tekrar eden eylemleri ve tepkileri, onun kişiliğini oluşturmaktadır. Sosyal etki yaklaşımına göre kişilik bir bireyin başkaları üzerinde yarattığı izlenimler ve etkilerle karşısındaki insan ve toplum üzerinde bıraktığı izlerin bütünüdür. Yani kişinin sosyal çevresinde oluşturduğu algı ve etkiler, o kişinin kişiliğini belirlemektedir. Derinlik psikolojisi yaklaşımına göre ise kişilik, bireyin iç dünyasındaki dinamik ve genellikle bilinçdışı güçlerin kendine has özelliğidir. İnsanın kişiliği görünen özelliklerinin arkasında da olan etmenlerle şekillenmektedir (Kula, 2001: 40).

Benlik çocuğun çevresini algılaması ve anlamasıyla başlamakta, evden topluma doğru genişleyen halkalar halinde genişlemektedir. Çocuğun, gencin çevresini ve insanları anlayıp anlamlandırma sürecinde kendisini de anlamlandırma çabası kaçınılmaz olmaktadır. Çevresiyle ilişiklisi sonucu, birey kendine has ve karakteristik pek çok tecrübenin sahibi olmaktadır. Bu durumu algılarken ve kendi menfaatini korurken, amacına ulaşmak için kendi içinde bir düzen kurarken, benliğin önemli etmenlerinden kimliğini oluşturmaya başlamaktadır (Bahadır, 1994).

Kimlik, Latince identites kökünde gelmekte olup, özdeşlik ve kimlik anlamına gelmektedir (New Webster's Dictionary, 1984). Kimlik kavramı literatürde ego, self, ego-identity ve psiko-socialidentity kavramlarıyla kullanılmaktadır. Kimlik kavramı içinde tek bir tanım mümkün olmamaktadır. Bu konuda terimleşmiş bir ifadesi olan Erikson kimliği ego identity kavramıyla ele alıp kişinin içinde devamlı aynılık durumu olarak ifade etmiştir.

Bireyin gelişim dönemleri boyunca ve özellikle ergenlik döneminde diğer insanlarla olan iletişimindeki tutarlı yetişkinlik rolü, kendisi hakkındaki değerlerinin ve beklentilerinin toplamı onun kimliğini ifade etmektedir. Kimlik oluşturma sürecinde genç birey, kendisinin toplum içindeki yeri ve rolünü, ideallerini, amacını aramaya başlamaktadır. Başka bir ifadeyle ergen, ergenlik döneminde yaşadığı gelişme ve değişmelerle kendilerini ifade eden bir kimlik arayışı içine girmektedir. Kimlik arayışı içinde kimlik çatışması yaşamak ise doğal bir durumdur. Çünkü ergen için örnek alınacak özdeşim örneklerinin farklılığı ya da çokluğu karşısında genç

bireyin değer yargılarının henüz tam olarak oluşmaması, kimlik krizine neden olmaktadır. Erikson'un bahsettiği kimlik bunalımı sürecinde genç birey hayatındaki pek çok olguyu sorgulamakta ve ikna edici cevap aramaktadır (Erikson,1984:26). Kendini tanıma, toplum içindeki rolünü belirleme, yaşama amacını bulma konusunda arayışta olan birey, hayatını etkileyen din ve dinin ritüellerini de kuşkusuz sorgulamaya başvuracaktır.

4. Ergenlik ve Din

Ergenlik dönemindeki fiziki ve ruhi değişmeler genç bireyin zihin dünyasında dini düşüncesi üzerinde de güçlü etki oluşturmaktadır. "Ben kimim? Benim bu hayattaki amacım ne?" gibi çok anlamlı sorular sormakta ve bu sorulara tutarlı ve doğru cevaplar bulduğunda iç dünyası huzura kavuşmaktadır. Bu sorular pek çok alanla irtibatlı olmakla birlikte en çok temas ettiği alan din olmaktadır. Bu nedenle ergenlikte dini gelişim, ergenin dine karşı tutumu üzerinde durulması gerekli bir konu olmaktadır.

Ergenlikte hızlı değişim yaşayan birey zihni anlamda da gelişmekte, soyut düşünme kabiliyeti gelişmeye başlamaktadır. Yeni yeni değişen algılama biçimi ile etrafında yaşanan olayları, insan davranışlarını, ailesinin ve insanların algılarını incelemeye ve eleştirmeye yönelmektedir. Ergenin zihin dünyasındaki yeniden anlama ya da anlam dünyasını geliştirme süreci onu dini ve metafizik konuları düşünmeye ve bir kanaate ulaşmaya götürmektedir (Kula, 2001). Çocukluk döneminde derinlemesine zihinde teşekkül etmemiş ancak o aşamada tohumları ekilmiş dini inanç gelişimi, ergenlikte yeniden gözden geçirildiğinde yerini şuurlu bir dini inanç gelişimine bırakmaktadır (Hökelekli, 1993). Ergenlikte dini şuurun gelişimi zihni gelişmeye bağlı olmakla birlikte, ergen bireyin ruhi gelişmesine, büyüdüğü aile ortamına, içinde yaşadığı toplumun dine bakış açısında da bağlıdır. Ergendeki ruhi değişiklikler ona kendisinin değişim sürecinde olduğunu hissettirmekte onu dengede kalacağı bir sistemleri tanımaya ve orada dingin olamaya davet etmektedir. Bu inişli çıkışlı süreçte ergen birey, "Ben bu hayatta niye varım?" sorusuna dinin içinden cevap bulmaktadır. Bulduğu cevaplarla hayatında tatmin olmanın mutluluğunu yaşamaktadır. Her ergen birey için aynı durum söz konusu olamamaktadır. Ergenlik aynı zamanda çatışma ve kırılmaların da yaşandığı bir değişim evresidir. Bebeklik ve çocukluk döneminde bakım aldığı ebeveyn ya da bakıcıyla kurduğu bağlanma sitili, ilerleyen evrelerde insanının dini ve yaratıcı ile kurduğu bağı etkilemektedir. Aynı zamanda bireyin içinde büyüdüğü aile ortamında dinin varlığı hissedilmiyorsa veya eleştirel tutum söz konusuysa bu durum gencin ergenlikteki tepkiselliğini de etkilemektedir

(Kula, 2001). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki bu durumun aksi de mümkündür. Kişi beğenmediği bir tutumu onaylamak ya da o tutuma benzer bir tutumu mutlak manada tekrar etmek zorunda değildir.

Ergenlikte zihni gelişimle birlikte ortaya çıkan bağımsızlık ve güçlülük duygusu, ergen bireyde ebeveynlerinin düşüncelerine karşı tenkitçi tutum sergilemesine sebep olmaktadır. Tüm otoritelere karşı bir başkaldırı içerisine girme dini de sorgulama ve bazı dini görüşleri acımasızca eleştirmeye kadar varmaktadır (Oskay, 1981). Dine karşı mesafeli ya şüpheci ya da eleştirel tavır bu dönemde gençte meydana gelen gelişmelerden, otoriteye itaat etmeme isteğinden kaynaklandığı için, ömür boyu devam edecek bir durum değildir. Bu çalkantılı süreçte kopmaların, uzaklaşmaların olması olası bir şeydir. Burada gençlerdeki dine karşı ilgisizlik gençlerin hayatını etkileyen bütün etmenlerle beraber ele alınmalı ve dinin doğal bir biçimde yaşanmasına fırsat verilmelidir. Dini öğrenmek dini benimsemeyi beraberinde getireceğinden, gençler dini öğrendikçe ve dinin yaşandığını gördükçe, onlarda kendi yaşamlarında dine karşı olumlu tavır sergileyeceklerdir.

Ergen bireylerin olayları anlama ve tenkit etme arzusu, dini inanların anlam ve mahiyetini zihnen anlamaya ve bu bilgileri yaşadığı hayatla bağdaştırmaya yöneltmektedir. Ergen bireyler, dini inançları, aklen ispatlanamaz veya mevcut şartlarda okulda, evinde öğrendiği bilgilerle bağdaştıramazsa, bu durum ergen bireyde dine karşı şüphe ve kararsızlık eğilimlerini ortaya çıkarabilmektedir (Hökelekli, 2015).

Ergen bireylerin dini bunalım yaşamalarına sebep olan bir etmen de hormonların ve fiziki değişimlerinin getirisi olan cinsel uyanış sonucu karşı karşıya hissettikleri suçluluk ve günahkârlık hissidir. Kendi dürtülerini çerçevelendiren dini kendisi için bir kısıtlayıcı olarak görmekte ve yaratıcıya karşı hem öfke hem de mahcubiyet hissedebilmektedirler (Hökelekli, 2015).

Ergenlik döneminin sonlarına doğru bireydeki fiziki ve ruhsal gelişme tamamlanmakta ve kişi dengeye ulaşmaktadır. İçinde yaşadığı toplumu ve dini ve onların değer yargılarını tartışan ve yeniden anlamlandıran genç birey, içsel dengeye de ulaşmaktadır. Bu evreden sonra başlayan yetişkinlik evresine geçerken çoğu bireyler inançlarını yaşamaya devam etmektedirler.

5. Dini Gelişim ve (17-19 Yaşı Kapsayan) Dini Gelişim Teorileri

İnsan çok boyutlu ve gelişimsel bir varlıktır. Hem biyolojik hem de psikolojik yönden gelişiminin en hızlı olduğu dönemde bilişsel dünyası bu değişimden etkilenmektedir. Birey

doğumundan vefatına kadar geçen sürede, sürekli öğrenme ve uygulama dünyasının etkin öznesidir. Din ve kültür önce ailede ve çevrede sonra okullarda ve sosyal yaşamında bireyin doğrudan ve dolaylı öğrendiği ve kendisini bu olgular karşında, tercihiyle konumlandırdığı önemli etmenlerdir. Dini gelişim bireyi ömür boyu etkileyen, bireyin fizyolojik, psikolojik ve sosyal gelişimi ile iç içe geçmiş ve ayrıştırılamayacak bir durumdur (Karaca, 2022). Dini gelişim uzun soluklu ve yavaş ilerleyen bir süreçtir. Dini gelişimi yakından ilgilendiren dini motivasyonlarda yaşla birlikte gelişen değişim, bireyin dindarlığına yansımakta ve dini gelişimi büyük ölçüde etkilemektedir. Buradan hareketle gelişim dönemine göre bireyin ilgi yönelim ve ihtiyaçları değişmekte ve bu değişim bireyin yaşamını bütünüyle ilgilendirmektedir. Bu yüzden ergenlik dönemindeki dine bakış, dini ilgi, bireyin dindarlığı ile yetişkinlik dönemi yahut yaşlılık dönemi dine bakış, dini ilgi, dindarlık durumu aynı değildir. Kişilik gelişimi ile birlikte ve paralel olarak ilerleyen dini gelişim, her insan için farklı ve kişiye has özelliklere sahiptir. İki insanın dini algılama ve yaşama biçimi aynı olamayacağı için, dini gelişimleri ve dindarlık düzeyleri de aynı değildir. Kişilik gelişimiyle beraber ele alınması gereken dini gelişim, hayat boyu devam ederken onda, yer yer duraklama ya da ani yükselmeler, beklenmedik gerilmeler hatta kopmalar da görülebilmektedir. Ancak herhangi bir bireyin, yaşamının belli bir aşamasında (özellikle ergenlik döneminde), dini inancını kaybetmesi, bir son olmadığı gibi, dinini yaşayan insanların da dinsel olgunluğa mutlak biçimde ulaşması da beklendik bir durum değildir. Bu durumda en kritik nokta bireyin dini ilgisini koruması ve kaybetmemesi olabilir. Dini inancını kaybetmiş olsa da, din konusunu bir problem olarak algılayan birisi için dini ilgisi vardır denilebilir. Bu dini ilgi bireyi bir müddet sonra dine götürecektir denilebilir. Çünkü dini gelişim şuursal düzeyde gerçekleşmekte ve bireyin anlam dünyasını genişletmektedir (Karaca, 2022: 17-18). Dini gelişimi etkileyen faktörlere bakıldığında:

Bireysel Faktörler	Sosyal Faktörler	Doğal(Metafizik) Faktörler
Genetik faktörler	Aile	Yaratıcı ile kulun ilişkisi
Bilişsel faktörler	Dini Sosyalizasyon	
Olgunlaşma ve Öğrenme	Okul ve Eğitim	
Duygusal faktörler	Cinsler arası ilişkiler ve Evlilik	
Cinsiyet		
Vicdan		

(Karaca, 2022: 23-58).

Din psikolojisinin önemli konularından birisini teşkil eden dini gelişim konusunda yapılan araştırmalar, dini gelişim olgusunu açıklamaya yönelik teorilere sahiptir. Bunlar evre teorileri, ömür boyu gelişim teorileri, bütünsel yaklaşımlardır. Bilişsel psikolojinin öncülerinde olan Piaget'nin bilişsel gelişim teorisi, dini gelişim teorilerinin referans noktası; sosyal öğrenme

teorisi ise dini gelişimin çevresel boyutu açıklamada mihenk taşı olmuştur (Karaca, 2022: 61). Bizim çalışmamız 2000 sonrası doğan kuşak ve Ankara özelinde 17-19 yaş aralığındaki gençlerin dini algısı ile ilgili olduğu için, dini gelişim teorilerinde bu yaş aralığındaki grupların yaşadığı dini gelişimi inceledik. Bu dönemde birey, çocukluktaki taklitçi ve somut bir dini anlayıştan; sorgulayıcı, soyut, bireysel ve içselleştirilmiş bir dini anlayışa geçmektedir.

Evre Teorileri:
Piaget ve Bilişsel Gelişim Teorisi: (4. Evre) Soyut İşlem Evresi (11+yaş) Baldwin ve Gizem Teorisi: Harms ve Dini Düşünce Gelişimi: (3. Evre) Bireysel Evre (13 -18 yaş) Elkind ve Arayış Teorisi: (4.evre) İdrak Arayışı Goldman ve Dini Düşünce Gelişimi Teorisi: (5.Evre) Soyut Dini Düşünce Aşaması (13/14+yaş) Kirkpatrick ve Bağlanma Teorisi:

Piaget'ye göre soyut işlem evresindeki gençler 11 yaş ve üstü bireylerdir. Bu evrede gençler hipotetik düşünme dahil, çok boyutlu ve karmaşık soyut düşünebilme aşamasındadırlar. Bu yüzden bir sorunu çözmek istediklerinde kombinasyonel analiz yapabilmektedirler. Gençler bu evrede çevresiyle ilgilenmekte ve olup biteni anlamaya ve özümsemeye çalışmaktadırlar. Bu durumda dini yaşantıyı gözlemleme ve algılama düzeyleri gelişmiştir. Baldwin'e göre bu yaş aralığındaki gençlerde eleştirel düşünce, neden-sonuç ilişkisi ve bilimsel bakış açısı hakimdir. Evrenin büyüklüğü karşısında hissettiği gizem duygusu bireyi yaratıcıya götürmektedir. Harms'a göre göre bireysel evre olan bu dönemde gençler üç kategoriye ayrılmaktadırlar. Birinci grup geleneksel dini fikirleri benimsemektedir, ikinci grup ilkine göre daha mistiktir ve bunların çizdikleri resimlerde buluttaki ışık ve gün batımı gibi soyut ifadeler yer almaktadır, üçüncü grup ise dini, dinlerin sembolleri ve eskilerin dinleri olarak ifade etmektedir (Karaca, 2022: 72).

David Elkind, Piaget'nin bilişsel gelişim teorisini ilk defa dini gelişime uyarlayıp bu konuda teori geliştirmiştir. Onun teorisine göre çocuk zihni, artarak karmaşıklaşan bir süreçten geçmektedir. Bu aşamalarda din tarafından beslenen entelektüel ihtiyaçlar çocuğun yaşına göre de değişmektedir. Teorisini dört aşamaya ayırmakta ve dinin çocuğun dünyasında arayış ihtiyacını karşılayan değerli bir etmen olduğunu ifade etmektedir. Son aşama olan idrak arayışı ergenlik dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde ergenlik boyunca çocuk, kendi iç dünyasına yönelip basit çıkarımlardan uzaklaşıp, karmaşık sistemleri çözebilecek seviyeye gelmektedir. Meselelerin iç yüzünü okuma ve idrak etme evresi olan bu dönemde ergen, kurumsal dinden

uzaklaşmakta, kiliseye ve sinagoglara çocukken gittiği kadar gitmemeye başlamaktadırlar. Bu durum Elkind'a göre ergen bu uzaklaşmayla çocukluğa has özelliklerini terk etmekte, dini reddetmeyip kurumsal dinden, bireysel dine yönelmektedir (Karaca, 2007: 48-50).

Goldman, Piaget'den etkilenerek teorisini oluşturup beşini evreyi 13-14 yaş ve sonrasına ayırmıştır. Bu evreyi soyut dini düşünce aşaması olarak adlandırıp, bu evrede ergenlerin hem fiziksel hem de bilişsel biçimde hızlı gelişim gösterdiklerini bu durumun da dini düşüncenin gelişimini de etkilediğini belirtmektedir. Goldman'a göre dini gelişimi etkileyen bir diğer durum ise, ergenin dini deneyimi ve dini motivasyonunun çocukluk döneminde olup olmamasıdır. Çünkü dini düşünce gelişimi, diğer düşünce gelişimlerinden sonra olabilmektedir. Bu yüzden din dilinin kullanılabilmesi için, dini düşünceye dair zengin bir dini deneyime ihtiyaç duyulmaktadır (Karaca, 2007: 55-57).

Bağlanma Teorisi, bireyin çocuklukta ailesi ve bakım verenleri arasındaki duygusal ilişkinin, onun yaratıcı ile bağı ve dindarlığı üzerinde etkisi olduğunu savunan bir teoridir. Neredeyse tüm dinlerde tanrının güvenilir bir bağlanma olduğuna işaret eden Kirkpatrick, dinin stres ve diğer güçlüklerle başa çıkmada önemli bir faktör olduğunu ifade etmektedir. Bireyin ilk dönemlerindeki gelişim süreçleri ve din arasındaki ilişkinin, ileride yani ergenlik ve yetişkinlikte onu şekillendireceğini belirtmektedir. Bowly'a göre ise insan yavrusu tabii olarak ebeveynine veya bakım verene fiziksel olarak yakınlık hissedecek biyososyal bir sisteme sahiptir. Buradan hareketle bağlanma teorisi üzerinde çalışma yapanlar, bireylerden çocukluk döneminde annesi veya bakım veren kişi ile güvenli bir ilişki yaşayanların, yetişkinlik döneminde fiziksel, sosyal ve duygusal açıdan daha iyi olduklarını görmüşlerdir. Bu teoriye göre çocuk ile bağlanma figürü arasındaki pozitif ilişki, herhangi bir tehdit anında ya da üzüntülü zamanlarda başvurulacak güvenli bir liman ve tehlike arz eden durumların dışında ise çevrenin keşfedilmesinde güvenlik üssü fonksiyonunu üretmektedir. Kirkpatrick, erken dönem bağlanma ilişkisi ile ilgili aktif modellemelerin, bireyde tanrı inancı ve diğer dini inançları yapılandıran temel bir referans işlevini gördüğünü belirtmektedir. Tanrı imajının ebeveynlerden en çok sevilenle özdeşleşmesi, inancını kaybeden bireylerin ebeveynleri ile ilişkisinin kötü olmasıyla ilintili olduğunu, hatta ateizm ile agnostisizmin kaçınmacı bağlanma örüntüsünün, doğrudan yansıması olabileceğini ifade etmiştir. Bu teoriye göre güvenli bağlanmanın haricinde kaçınmacı bağlanma ile bağlananlar ve kaygılı kararsız bağlanma türleri de vardır. Kaçınmacı bağlananlar, ebeveynini veya bakım veren kişiyi ne tehlike anında güvenlik objesi ne de, normal zamanlarda çevreyi keşfetme üssü olarak algılamaktadırlar. Son derece yapışkan olan kaygılı kararsız bağlananlar ise ebeveyn veya bakım verenine karşı öfke duymakta, isteklerini

direnerek yaptırma eğilimiyle rahatlamaya çalışmaktadırlar. Kirkpatrick'e göre, bu ilişki biçimlerinden hareketle birey güvenli bir bağlanmaya sahipse, o kişi tanrı ile de iyi ve güvenli ilişkiye sahiptir. Tanrı onun için sıcak ve duyarlı bir varlıktır. Kaçıngan bağlanma ile tanrıya bağlanan birey için tanrı uzak ve problem çözmede ilgisizdir. Kararsız ve kaygılı bağlanma ile tanrıya bağlanan kişi için tanrı pek tutarlı gözükmemektedir. Yer yer ılımlı ve duyarlı olan tanrı bazı zamanlar uzak ve soğuktur. Kirkpatrick ve Shaver ebeveynleri veya bakım verenlerinin ilgisiz ya da karmaşık tutumlarını kendileri adına telafi etmek için bireylerin, ergenlik ve yetişkinlik döneminde sevgi dolu ve ulaşılabilir Tanrı inancını benimsediklerini de ifade etmektedirler (Karaca,2022: 76-79).

Ömür Boyu Dini Gelişim Teorileri:
Fowler ve İnanç Gelişimi Teorisi: (3. Evre) Sentetik-Geleneksel İnanç (İlk ergenlik) (4.Evre) Bireysel/Düşünsel İnanç (Son ergenlik-Genç yetişkinlik) Oser- Gmünder Dini Yargı Gelişimi Teorisi:

Hayatın bütününü içine alan bir dini gelişim süreci olan Fowler'in teorisine göre çalışmamızın yaş aralığı, Sentetik Geleneksel İnanç Evresi (İlk Ergenlik) ile Bireysel Düşünce Evresi (Son Ergen Genç Yetişkinlik) aralığını karşılamaktadır. Fowler'a göre Sentetik Geleneksel İnanç Evresinde bireyin geniş bir sosyal çevresi giderek genişlemekte ve bireyin kimlik bulma aşamasını doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir. Olaylara başkasının gözünden bakabilmenin geliştiği bu evrede birey, henüz bağımsız bir şekilde değerlendirilmeden elde edilen değerlere uyum aşamasındadır. Birey çevresi ile iletişim kurarken, insanlardan gelen kötülükler, ihanetler onun Sonsuz varlık ile ilişkisi zedeleyebildiği gibi güçlendirebilmektedir. Bireysel Düşünce Evresinde ise mevcut inancın yeniden analiz edildiği dönem olduğu için, bu yüzleşme gerilimleri de beraberinde getirmektedir. Bu yüzleşme ve sonrasında başarılı bir biçimde sonraki evreye geçmede bireyin sorgulama ve arayışını başkası ile paylaşması ve fikir alışverişiyle bağlantılıdır. Bu yüzleşme ile birey girişimleri sonucu yapılandırdığı kimliğine kendi dünya görüşünü ilave ederek kendisini çevresindekilerden farklı bir birey olarak algılamaya başlamaktadır. Devamında sembollerin kavramsal manalar içermesi bu dönemde mitolojik özelliklerin azalmasına ve bireyin hayatında bilinçdışı faktörlerin bireyi az etkilemesine yol açmaktadır. Bu süreç efsanevi olmayan inancın sonuçlarının yansımalarını içermektedir (Karaca, 2007:192-194).

Oser ve Gmünder'in Dini Yargı Gelişimi Teorisi ise, yaratıcı ile ilgili bilişsel ve interaktif yapıya sahip evrelere ayrılmış bir teoridir. Dini bilgi herhangi bir kaynaktan öğrenilebilirken, bu teoride önemli yere sahip olan dini yargı, bireyin ya kendisi ölüm ile buru buruna gelmesiyle ya da çok sevdiği birisinin ölümü gibi kontrol edilemez olayları kişinin iç dünyasında işlemesiyle elde edilebilmektedir. Yani birey yaşamında karşısına çıkan problemlerle yüzleşirken onları dini bir öge olarak algılamaktadır. Yüksek evrelerin öncekilerden daha yeterli olmasını, bireyin gittikçe gelişen özerklikle yaratıcıya daha derinden bağlanmasını sağlayan gelişim aşamaları söyle bir yol izlemektedir:

a) Mükemmel varlık (tanrı) bu işi yapar.
b) Sen şunu, vb. yaparsan, Mükemmel varlık (tanrı) bu işi yapar.
c) Mükemmel varlık (tanrı) ve insan bu işi yapar.
d) İnsan bu işi, Mükemmel varlık (tanrı)'ın yaptığına karşılık olarak teşekkür etmek için yapar.
e) İnsan yapması gerekeni yapar ve Mükemmel varlık (tanrı)'ın tecellisi mümkün hale gelir.

Çalışmamızın yaş aralığını kapsayan dönemler, Almak için Vermek Yönelimi ve Özerk Benlik ve Tek Taraflı Sorumluluk Yönelimi aşamalarıdır. İlkinde yaratıcı iyi davranışı ödüllendiren, kötü davranışı cezalandıran dışsal bir varlık olarak algılanmaktadır. Tanrıyı etkileme imkanı bireyin elindedir. Bir sonraki aşamada ise tanrı bireyden biraz uzak ve ayrı ve tanrının eylem alanıyla insanın eylem alanı bir nevi ayrıdır. Birey kendi hayatının sorumluluklarının farkındadır. Başarı ve başarısızlıklarının nedeni kendisidir (Karaca, 2022: 87-92).

İslami Perspektif (Bütünsel Yaklaşımlar)
Karaca Modeli: Dini İlginin Uyanışı ve Sorgulama Evresi: 2. Aşama: Sorgulama ve Tahkik(17-22 yaş) İslam'da Rab-Kul İlişkisi: Urvetü'l-Vuska Modeli Müslüman Türk Kültüründe İnanç Gelişimi: Durulma ve Karar: İnanç'a Bağlanma (17-20 Yaş)

Karaca Modeline göre çalışmamıza konu olan gençlerin yaş aralığı ikinci aşama olan Sorgulama ve Tahkik (17-22 yaş) aralığına denk gelmektedir. Bu evrede birey, bilişsel gelişimlerin ve gelişmiş olan soyut düşünce biçiminin etkisiyle çocukluk döneminde sorgusuz sualsiz kabul ettiği, ödüllerle alışkanlık kazandığı, ebeveyn onayıyla yaptığı pek çok eylem ve kabullerini anlamak için sorgulamaya başlamaktadır. Bu evrede hayata bilgiye dair eski öğretilerinde hata bulduğunda, eskiye kuşkuyla bakmakta ve yeni bilgilerinin de kanıtlarını

aramaktadır. Bilgi kaynağının aile dışında genişlemesi, bilgiye çeşitli kaynaklardan ulaşmayı kolaylaştırmakta ve genç bireyi sorgulama konusunda cesaretlendirmektedir. Ergenlik döneminin fizyolojik ve psikolojik etkisiyle duygu dünyasında iniş çıkış yaşayan genç birey hayatın anlamını sorgularken hayal kırıklıklarına uğrayabilmektedir. Çünkü sorgulama ve hayatı anlamlandırma arzusu bireyi Allah ile karşı karşıya getirmektedir. Yaratıcıyı yaşama dahil etmeden, hayattaki mevzuları çözememektedir. Ancak çocukluğunda öğrendikleri ile şimdi anlamaya çalıştıkları arasındaki boşluk acaba yaracı gerçekte yok mu sorusunu da sordurmaktadır. Hayatın gidişatı, yaşamın zorlukları yaratıcıyı var kılmakta ve bu durum gizem duygusunu tetiklemektedir. Genç birey sezgileri ve çocuklukta aldığı bilgilerle içinde bulunduğu durumu değerlendirdiğinde Allah'ı kabul etme bireyin gerilimini önemli ölçüde gidermektedir. Yaratıcının yokluğunun kaygısından arınan genç birey, Allah' güvenerek ve dayanarak ciddi dini krizlerin yaşandığı ergenlik dönemini daha rahat atlatabilmektedir. Ancak sorgulama döneminde meydana gelen olumsuzluklar, genci tamamen dinden uzaklaşmaya da götürebilmektedir (Karaca, 2022: 102-103).

Urvetü'l-Vuska Modeli diğer dini gelişim teorilerinden uygulamaya verdiği önem açısından ayrılmaktadır. Batıda geliştirilen dini gelişim teorilerinin neredeyse tamamında, dini gelişim sürecinde dini uygulamalara yeterince yer verilmemektedir. Bu modelde birinci aşama olan niyet, bireyin dini ciddiye alması ve yaşaması açısından önemli bir yere sahiptir. İkinci önemli aşama ise eylemdir. Bu iki aşama söylem eylem bütünlüğünü gerekli kılmaktadır. Eylem öncesi ve niyet ile eylem sonrası bu modelin önemli unsurlarıdır. İnancı gereği niyetini etmiş birey eylemlerini bu doğrultuda düzenledikçe dengeli bir yaşam tarzını yakalayacaktır (Karaca,2022: 106-109).

Asım Yapıcı hocanın teorisi olan İslamî Perspektiften İnanç Gelişimi Teorisinin son aşaması, Durulma ve Karar: İnanç'a Bağlanma (17-20 Yaş) evresidir. Bu dönemde birey, ergenliğinin son yıllarındadır ve sakinlemeye başlamıştır. Gençlerin büyük bir kısmı sorularına cevap bulmuştur ve rabbe yönelmiştir. Ancak Moratoryum kimlik kategorisinde olanlar ise inanç için ne de inkar için yeterli delil bulamadığı için tercihi geleceğe ertelemektedir. Dağınık kimlik yaşayanlar ise dini kaygı ve arayış yaşamamakta ve ipotekli kimliğe sahip olanlar ise içinde yaşadığı çevrenin ve kültürün etkisiyle araştırmalar yapmadan taklidî inanışı benimsemektedirler (Yapıcı, 2016).

Dini gelişim teorilerinden hareketle çalışmamızın araştırma konusu olan 2000 sonrası doğan kuşağın en büyük bireyi 25 yaşında olduğuna göre bu kuşak bu dönemde ergenleri kapsamaktadır. Hem batıda hem de ülkemizdeki dini gelişim teorilerine baktığımızda, bu dönemin gençleri ergenlik döneminde ve sorgulama aşamasındadır. Ergenliğin bireyi,

biyolojik, fiziki ve psikolojik yönden etkilediği aşikardır. Bu dönemde birey ne çocuk ne de yetişkin kategorisindedir. Kendini arama, kimliğini bulma telaşı, evde ailesiyle ve çevresiyle çatışmaları, sosyal medyanın etkisi, genç bireyi zorlu bir süreçten yeni kimliğine doğru ilerletmektedir. Bu dönemde dini ve dini otoriteyi eleştirel bir bakışla yeniden öğrenmek kaçınılmaz olmaktadır. Ülkemizde çocuk eğitimi ve genç eğitiminde pedagojik yaklaşımlar tam olarak ebeveynlerce benimsenip uygulanmadığından, ya da çok boyutlu düşünülemediğinden, anne-baba ya da bakım veren, genç bireye dini referans alarak yasaklar getirdiğinde, tepki anne-baba davranışına değil maalesef dine yönelmektedir. Bu durum iyice incelendiğinde gençlerin din ile kavgalı olmadıkları ve Rab ile bağlarının olduğu ancak zorlanmaya gelememekte oldukları görülmektedir. Gençlerin gelişim süreçleri ve duygu düşünce biçimleri göz önünde bulundurularak dini eğitim verildiğinde ve örnek model olunduğunda bu neslin zihin ve gönül dünyasına girmek kolay olacaktır.

6. 2000 Sonrası Kuşağın Dini Gelişimini Etkileyen Faktörler

6.1. Bilgiye Erişim

Günümüz gençlerinin dini bilgiye ulaşama sıralaması değişmiş durumdadır. Bilgiye aileden, hocadan veya bir büyükten ulaşmaktan ziyade yatay düzlemde internetten hemen ulaşabilmektedirler. Genç bireyler otoriteye körü körüne itaat etmemekte ve açık bir biçimde eleştirmekten çekinmemektedirler. İnternet ve sosyal medyanın bilgiye erişimi kolaylaştırması iyi bir etmen iken doğru bilgiyi yanlıştan ayırt etme yeteneği kazanmamış gençlerin yanlış malumatlarla kafalarının karışması ise olumsuz etmen olarak ortada durmaktadır. Aynı zamanda günümüz gençlerinin çoğunluğu, bebeklik çağlarından beri dijital dünyanın içinde olduklarından ötürü görsel kültürün etkisiyle metafizik konuları kavramakta güçlük çekebilmektedirler. Metafizik kavramların (cennet, cehennem, melek) zihinsel temsili, dijital oyunlar veya filmler aracılığıyla "fantastik kurgu" düzeyine indirgenebilmektedir.

Bu nesil kurumsal dine inanırken, sorularına pek çok alandan cevaplar aramaktadırlar. Yeni öğrendiği bilgiyi eski öğretisiyle usulen uysun uymasın kıyaslayabilmekte ve bu arayışlarının da benimsenmesini istemektedirler. Allah ile bağlarını koruyan bu gençler, dini anlatan kişi ve kurumları yer yer samimi bulmadıkları için kendilerini bu topluluklardan ayırmaktadırlar. Kendi olmak, özgün olmak yani otantik ve adil olmak 2000 sonrası gençlerin arayışlarının başında gelmektedir. Özgür biçimde eleştirel tarzda kendilerine uygun bir dil ile dine inanmaktadırlar.

6.2. Aile içi Din Eğitimi ve Çevre

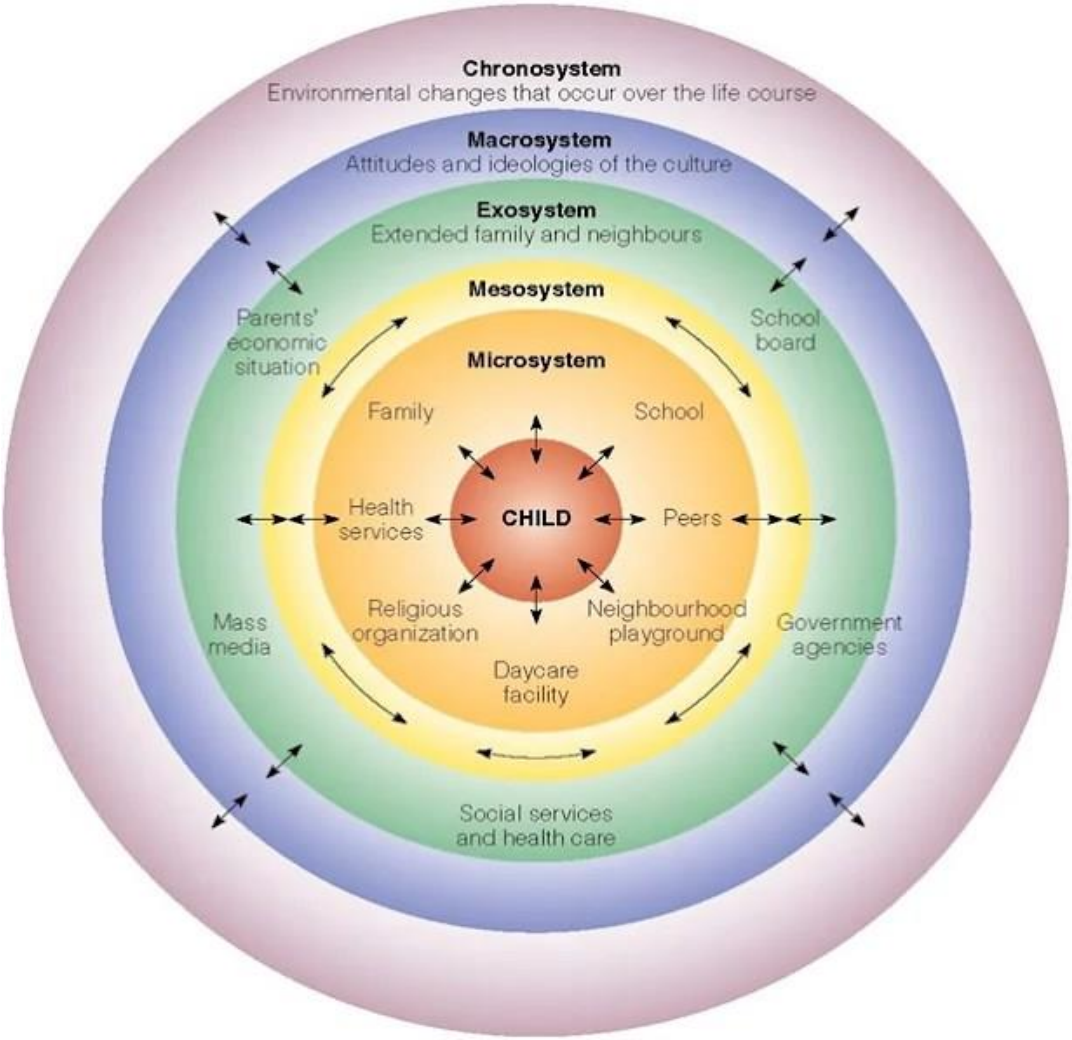

Yukarıdaki diyagram, Urie Bronfenbrenner'in bireyin gelişimini etkileyen katmanları göstermektedir. En merkezdeki yer Mikrosistem: Aile ve en uzak ve geniş yer ise Makrosistem: Kültür vb. etmenleri içermektedir. Dini Gelişimde ise mikrosistemde aile, Makrosistem ise Dijital Medya vardır. Mikrosistem, en temelde ve merkezde olan ve bireye en yakın sistemdir. Genç bireylerin içinde bulunduğu ev, arkadaş çevresi ve okul gibi yakın çevreler ve bu çevrelerdeki etkileşimler önemli mikrosistemlerdir. Mezosistem iki ya da daha fazla mikro sistem arasında gerçekleşen bağlantılar ve çözümlerdir. Okul-aile, akran grubu-aile bu sistem içerisinde yer almaktadır. Ekzosistem bireyi doğrudan ilgilendirmeyen fakat hali hazırda gelişimlerini etkileyecek etmenlerdir. Ebeveynin sosyal ilişki ağı ve komşuluk ilişkileri arasındaki bağlantı biçimleri gibi durumlar bu kısımdadır. Örneğin stresli bir çalışma ortamında

çalışan ebeveynlerin evdeki tutumu çocuğu olumsuz etkileyebilmektedir. Bu sistem; ekonomi, ulaşım sistemi, yerel hükümetler ve kitle iletişim araçları gibi toplumun temel kurumlarını kapsamaktadır. Makrosistem, toplumun inanç sistemlerini, inancın kaynaklarını, toplumu etkileyen tehlike faktörlerini ve fırsatları, toplumun yaşam biçimlerini içermektedir. Bronfenbrenner'in modeline eklediği en geniş sistem olan kronosistem ise bireylerin yaşamları boyunca değişim ve performans gösterebilmelerinin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Bireyin gelişimi üzerinde etkili olabilecek anne baba ayrılığı, ülkelerde yaşanan savaşlar ve ekonomik koşullar gibi bir takım yaşamsal olaylar bu son sistemin örneğidir. Bu evrede büyüme zamanındaki sosyal iletişim kalıplarındaki değişimler yansıtılmaktadır. Tanımlanan bu sistemler arasındaki karşılıklı ilişkiler durağan değildir. Bir düzeyde ortaya çıkan olay ve durumun diğer düzeylerdeki etkileri devam etmektedir. İfade edilen beş sistem yapısı hem teorik olarak hem de bireyin gelişimsel sonuçları ile genişletilebilmektedir. Bronfernbrenner çocukların sosyal bağlanmalarını aktif olarak şekillendirdiğini belirtmektedir (Smith, 2023). Çocuk yetiştiği evde ve sosyal çevrede görerek eyleyerek eylemlerini gerçekleştirmekte ergenlik döneminde ise öğretilerini ve davranışlarını sorgulayarak kendini bulmaya gayret etmektedir. Ailenin ve çevrenin bu dönüşüme etkisi kaçınılmazdır.

James Fowler'ın teorisine göre ilk inanç tohumları ailede atılmaktadır. Ancak 2000 sonrası kuşağın ebeveynleri (X ve Y kuşağı), kendi ebeveynlerine göre daha az dindardırlar. Dini ve dini bilgiyi yaparak yaşayarak evlatlarına öğretme noktasında biraz eksik kalmaktadırlar. Ebeveynler "Büyüyünce kendi kararını versin" diyerek dini eğitimi ertelemekte veya zayıf bırakmaktadır. Temel dini kavramlardan yoksun büyüyen genç bireyler, ergenlikteki varoluşsal krizlerde dini referansları kullanamamakta, bu da dini yargı gelişimini sekteye uğratmaktadır.

Dini sosyal ortamlarda küçük yaşlardan itibaren sosyalleşmenin olmaması da aile içi dini eğitimin eksikliğinin bir başka boyutudur. Bu ortamlarının dinginliğini, iyileştirici ve geliştirici özelliğini tatmayan genç bireyler inançlarını duyumsayarak yaşamakta zorlanmaktadırlar.

7. Nesillerin Din Algısı

Belirli bir tarihsel sosyal ya da politik yaşayan ya da farklı şekillerde deneyimleyen kişiler, yaşadıkları dönemin etkilerini yaşantılarında yansıtmaktadır. Bu etmenlerle başa çıkabilmek, kendiler için yaşanabilir bir dünya kurmak için her bir birey içinde bulunduğu ortamın dini ve kültürel yapısından etkilenmektedir.

Sessiz kuşak, kendi döneminin sosyoekonomik şartlar sebebiyle elindekiyle yetinmeyi kabullenmiş, her şeyden önce hayatta kalabilmeyi hedeflemiş bir nesil olarak inanmanın iyileştirici yanını tercih etmiştir. Bu kuşak savaş ve yoksulluk gibi yaşamı zorlaştıran etmenlerle mücadele ettikleri için onlar dini kurumları ve otoriteleri iyileştirici faktör olarak görmüşlerdir. Dini bayramlar, cenaze törenleri gibi toplumun dini kökenli buluşturucu ritüellerini benimsemişlerdir. Kurumsal dine güvenleri vardır (Korkmaz, 2022).

Bebek patlaması kuşağı, II. Dünya savaşından sonra nüfus azalmasını önlemek amacıyla teşvik edilen doğumlar sonrası dünyaya gelen bireylerin oluşturduğu topluluktur. Savaş sonrası büyük değişimlere uyum sağlamış olan bu bireyler, sayılarının da çokluğu ve içinde bulundukları şartlar sebebiyle toplumu yeniden düzenleyen bir nesil olmuşlardır. Kanaatkâr, duygusal ve sadakatli olmaları, onları dini benimsemeye yönlendirmiştir. Ailelerindeki dini uygulamaları yeni nesle aktaran bir nevi köprü olan bu nesil, önceki nesil kadar otoriteye bağlı olmadıkları için, dini kurumlara güven duymakla birlikte, gelişen teknoloji televizyon radyo gibi iletişim araçları sayesinde bireyselleşmeden de haberdar olmuşlardır. Bu durum onların din algısını da etkilemiştir. Bu iki kuşağın dini, hayatlarında önemli bir referans kaynağı olarak kabul etmelerini sebebi modernleşmenin etkilerine daha az maruz kalmalarıdır. İlerleyen yaşları sebebiyle, hayatlarının sonlarına yaklaştıkları düşüncesi, dini inançlarını daha derin bir şekilde yaşamalarını kolaylaştırmıştır (Korkmaz, 2022: 78-82).

X kuşağı işkolik neslin çocukları oldukları için kendilerinin görmezden gelindiğinin farkındadırlar. Bu kuşak ebeveynlerinin şartlarından haberdar ancak kendileri de değişim içinde büyüyen bir nesildirler. Ebeveynleri kadar çok çalışmayı istememekteler ancak çalışmadan da olmayacağını bilen bu nesil bireyselliği takım çalışmasındansa daha çok tercih etmektedir. Bu neslin din anlayışı içinde bulundukları durumdan nasibini almıştır. Aile ve mahalle bu nesil için güçlü dini sosyalleşme alanlarıdır. Televizyon, radyo bilgisayarın etkisiyle bilgiye ulaşımın hızlanması bireyselleşmeyi tetiklediği gibi bu neslin dini yaşayışını da etkilemiştir. Ebeveynleri kadar otoriteye bağlı olmadıklarından dini otoritelere de mesafeli olmuşlardır (Korkmaz, 2022:82-84).

Y kuşağı kabloların içine doğmuş, bilgisayar, internet, DVD ve cep telefonlarının nimetlerinden yararlanmış aynı zamanda bunların olumsuz yanlarını da deneyimlemiş ve deneyimlemekte olan bir nesildir. Tıpkı ebeveynleri gibi hatta biraz daha fazla çalışmaya istekli olmayan özgürlüğünü seven bu kuşağın dine bakışı yaşantılarından fark edilmektedir. Teorik olarak inanmakla birlikte dinin pratik yönünü yerine getirmekte verilere bakıldığında oran düşmektedir (Özkoç- Bayraktaroğlu, 2017; Korkmaz, 2022: 71-88).

Hızlı değişen dünya düzeni, refah düzeyi, Z kuşağı 2000 sonrası doğan nesil olup kendilerini dijital çağın içinde bulmuşlardır. Görüntü konuşma ile dünyanın bir ucuna çarçabuk ulaşmak, pandemi sebebi sebebiyle zoom gibi platformlarla örgün eğitime evden yahut bulunduğu yerden katılma imkânı bulan Z kuşağı için, hızlı iletişim ve hız çok ayırt edici bir etmen oluşturmuştur. Hızlı olamayan her şey, zorunlu hissettiren her şey onlar için sıkıcı nitelik kazanmaya başlamıştır. Üstüne üstlük bu yıl yaygınlaşmaya başlayan yapay zekâ ile bu neslin genel özelliklerini birlikte değerlendirdiğimizde, Z kuşağı, teknolojik gelişmelere kendinden önceki nesillere nazaran daha fazla maruz kalmaktadır. Gençler, dijital dünyada kimliklerini gizleyerek var olmakta ve zamanın çoğunu instegramda ve youtube da geçirmektedirler. Bu kuşak günümüz gençliğini kapsamaktadır. Bu neslin bir kısmı yeni yeni iş sahibi olmakta ve çalışma dünyasına girmektedirler. Çalışma dünyasının dinamiklerini değiştirecek potansiyelde olan bu neslin din ve dinlere bakışı ya da dini yaşayış biçimleri bu çalışmanın ana konusudur. İkinci kısımda geniş değinileceği için kısaca ifade etmek gerekirse Z kuşağı hiçbir otoritenin baskısını olduğu gibi sorgulamadan kabul etmek istememektedir. Ne iş yerinde patron, müdür baskısı ne siyasi otoritenin baskısı ne de dini otoritelerin baskısına göre şekil almak istememektedirler. Ben merkezli bakış açılarıyla hayatı, bilgiyi, dinin öğretilerini sorgulamak ve anlamak ya da reddetmeyi istemektedirler. İnternetin hızlı dünyası bilginin hemen her yere yayılmasını sağladığı için, dini bir bilgiyi enine boyuna araştırıp sonra içselleştirmek, bu neslin genel özellikleriyle uyuştuğu için iyi bir fırsattır. Ancak yapay zekâ ve helikopter ebeveynlerin çocukları olan bu nesilde, kaçınılmaz kötü bir özellik ise tembelliğe alışmış olmalarıdır. Bu ahval içindeki 2000 sonrası doğan nesil, dinin ritüellerini yerine getirmekte zorlanmaktadırlar. Sosyal medyanın yaygın kullanımı ve kimlik arayışları gençlerin dini kimliklerini gizlemelerine hatta dini bir kimliği reddetmelerine sebep olmaktadır (Twenge, 2018).

8. İ-Nesli (Z Kuşağı)

Z kuşağı adlandırması herhangi bir özel anlam ifade etmemekle beraber Y kuşağından sonra gelen kuşak anlamında kullanılmaktadır (Korkmaz, 2022:89). Z kuşağı adlandırmasının yanında bu kuşağın bir takım özellikleri göz önünde bulundurularak başka adlar da verilmektedir. “Kristal Kuşak” (Adıgüzel vd., 2014: 174), “İ-Nesli” (Twenge, 2018: 21-25), “Dijital Yerliler” (Palfrey ve Gasser, 2017: 1), “Instant Online (Her Zaman Çevrimiçi)”, “derin duygusal” (Aka, 2017: 53) gibi isimler bu kuşak için kullanılan adlardan bazılarıdır. Z kuşağının kapsamı belirtilirken verilen yıl aralıkları farklılık göstermektedir. Kimi araştırmacılara göre Z kuşağı 1997-2012 yılları arasında doğanları (Korkmaz, 2022: 89), kimi

araştırmacılara göre 1995-2012 yılları arasında doğanları (Twenge, 2018:27), kimi araştırmacılara göre ise 2001-2020 arasında doğanları (Bayhan, 2019:39) kapsamaktadır (Kayacan, 2022). Türkiye yapılan pek çok araştırmada ise 2000 yılı ve sonra doğanlar Z kuşağı kapsamında değerlendirilmektedir (Sarıoğlu, 2021:13). Bu araştırma Türkiye'de yürütüldüğünden ötürü Z kuşağı için 2000 sonrası doğanlar ifadesine yer verilmiştir.

Z kuşağını doğru anlayabilmek için bu neslin doğduğu zaman ve zemini bilmek gerekmektedir. Z kuşağı 21. yüzyılın globalleşen dünyasında doğmuş ilk nesildir. Küreselleşme ve internet, bu gençlerin doğduğu 21. Yüzyılın ilk çeyreğinde tüm dünyayı sarıp kocaman bir köye çevirdiği için, dünyanın farklı yerlerinde hemen hemen imkânlara sahip olmak, aynı hakları talep etmek kaçınılmaz olmaktadır. Z kuşağı içinde bulundukları bu durumdan ötürü yerel özellikleri taşımakla birlikte çok uzak bir kıtada yaşan çağdaşıyla benzer özellikleri de taşımaktadır (Seemiller, Grace, 2024; Sönmez, 2016:108-109).

Kültürel farklılıklar, dini yaşantının etkisi, toplumsal normların bireyler üzerindeki etkisi, yerel birtakım özellikler gibi etmenler, Z kuşağı ile alakalı genelleyici bir anlatımın her zaman mümkün olmadığını ifade etmektedir. Ancak dünyayı kuşatan internet, sosyal medya ve yapay zekâ bu neslin internet kullanımıma bağlı olarak, onların benzer özellikler göstermesini kaçınılmaz kılmaktadır. Twenge'nin çalışmasında Amerika'daki kuşak eğilimleri birkaç istisna dışında tüm demografik durumlarda benzerlik göstermektedir (Twenge,2018:32). Bu benzerlik Z kuşağının ebeveynleriyle kuşak çatışması yaşamasına, mutluluğunu korumakta zorlanmasına, kendisinden binlerce kilometre uzaktaki insanlardan ve olaylardan çabuk etkilenmesine neden olmaktadır.

İnternet ve akıllı telefonun sanayileşmiş diğer ülkelerde etkisi, Amerika'daki etkisiyle paralellik göstermektedir (Twenge, 2018: 34). Yürüme çağına henüz ulaşmış bir bebeğin Ipad ile kendinden emin bir şekilde yolunu bulabilmesi (Twenge, 2018: 36), üç yaşındaki bir çocuğun hatasız el kol koordinasyonu ile tablette ve telefonda oyun oynayabilmesi, altı yaşındaki bir çocuğun yapay zeka ile anlamlı sohbet edebilmesi, ilkokul çağı çocuklarının telefon sahibi olma istekleri, aynı koşullara sahip pek çok ülkede benzer sonuçların ortaya çıkmasını sağlaması olasıdır.

Z kuşağı akıllı telefonun ve internetin günlük yaşamda çok önemli yer kapladığı bir dünyada gözlerini açmıştır. Bebeklik çağlarından itibaren beslenmeleri ve uyutulmalarında ebeveynleri telefon ve tabletten destek almaktadırlar. Ebeveynlerin eve televizyon almamış olmaları bile çocuklarını teknolojinin olumsuz etkilerinden kurtarmak için yeterli olamamaktadır. Hızlı bir şekilde dijitalleşilen şu günlerde, ebeveynlerin bile teknolojiye maruz

kaldığı tabiri caizse kendilerini teknolojiyi kullanmada sınırlandıramadığı bir ortamda evlatları olan İ-Neslinin internetle ve akıllı telefonlarla oryantasyonlarını sağlayamadığı görülmektedir. Ancak biz internetin, hayatımızın kaçınılmaz bir can bağı gibi olduğu bu duruma maruz kalan nesilleriz. Şuan yaşarken durum tespiti yapabilmekteyiz. Çözüm, iyi bir durum tespiti ve tahribatın olumsuz etkisinden kurtulma isteğinin devlet ve toplum politikası olduğu zaman ortaya çıkacaktır.

Z kuşağı yaşadığı dönemde küresel düzeyde ekonomik kriz, siber saldırıya karşı savunmasızlık, islamofobik saldırılar ve terör saldırıları, savaşlar ve buna bağlı göçler insanlığı olumsuz yönde etkilemektedir. Doğal kaynakların sınırsız kullanımı, doğaya verilen zarar, dijital çöplerin tabiatı geri dönüşü çok zor olacak şekilde kirletmesi bu nesli yaşadıkları dünyaya karşı güvensiz ve öfkeli kılmaktadır (Twenge, 2009).

Bu nesil hem bireyselliğe çok önem vermekte hem de alışveriş merkezine tek başına gidip vakit geçirmekten imtina etmektedir (Twenge, 2018:26). Bu durumun sebeplerinden biri ailelerin çocuklarına kendilerini iyi hissetmeleri için daha bebeklik çağından itibaren bu çocukları özgür ve kuralsız yetiştirmekte yaşları ilerledikçe onlara kendilerini geliştirme fırsatlarını çocuklarının "gayretsiz talepsizliklerine" sunmaktadırlar. Y kuşağının, kendi sahip olamadığı imkânları, evlatları olan Z kuşağına koşulsuz bir biçimde sağladıkları da söylenebilir.

Z kuşağıyla internet çağı yahut bilişim çağı diye de anılan bu çağda ders çalışmaktan boş vakit geçirmeye, online tedavi/terapiden Youtube'da vakit geçirmeye veya sürekli online oyun oynamaya kadar gündelik yaşamın yapabileceği pek çok şeyi sanal dünya da bir tuş ile gerçekleştirmektedir. Dijital dünya Z kuşağına yorulmadan ulaşabileceği müzeleri, kütüphaneleri, dil öğrenme imkanlarını bireyin kendi odasında ona sunmaktadır. Çünkü bu nesil sanal dünyanın çok aktif yaşayan bireyleridir.

San Diego Eyalet Üniversitesinde psikoloji profesörü olan Jean M. Twenge, Z kuşağı ile alakalı araştırmalar yaptıktan sonra İ-Nesli kitabını yazmıştır. Twenge yapmış olduğu çalışmalardan elde ettiği bulgulara göre Amerika'daki bu neslin özelliklerini diğer ülkelerdeki gençlerin özellikleriyle de bağdaştırdığını ifade etmektedir. Etkileşimin yaşandığı ülkelerin başında Kanada İngiltere Avustralya ve Almanya gelmektedir. Twenge'ye göre bu benzerlik aynı Amerika'daki gibi kişinin kendi ihtiyaçlarına odaklanması durumu ve giderek artan depresyon ve bunalım oranlarının diğer ülkelerde de artmış olasıdır. Hatta Twenge 'in diğer bir iddiası bu küresel farklılaşmanın gelişmekte olan ülkelerde de görüleceği yönündedir. Çünkü McDonald's ve Coca-Cola örneklerinde olduğu gibi Amerikan bireyciliği dünyanın dört bir köşesine yayılmaya devam etmektedir. Bu etki ile tüm dünyadaki gençler bu "bireysellik düşüncesine" maruz kaldıkça ailenin kutsal olduğu düşüncesine başkaldırmaya

başlayacaklardır. Z kuşağı mensubu gençlerin genel özellikleri, genç Amerikalıların hal ve tavırlarıyla benzeştiğinden Amerikan bireyciliğinin dünyanın her bir köşesine yayılmasından bahsetmektedir (Twenge, 2009: 20-21).

8.1. İ-Neslinin (Z Kuşağının) Belirgin Özellikleri

Jean M. Twenge, Ben Nesli, (2009), İ-Nesli (2018) ve Çağın Vebası Narsizm (2010) gibi önemli eserleriyle modern nesillerin, özellikle de Z kuşağının sosyokültürel ve psikolojik özelliklerini derinlemesine incelemiş önde gelen araştırmacılardan biridir. Twenge'nin bu çalışmalarında incelenen kuşak Amerika'da yaşamaktadır. Bu verilerden hareketle Amerika'da yaşayan Z kuşağının karakteristik özellikleri şöyledir:

8.1.1. İnternet bağımlılığı

Twenge'in İ-Nesli kitabında ifade ettiği üzere Z kuşağı mensuplarının yaşamları akıllı telefonlar ve internetle ayrılmaz bir şekilde iç içe olduğu için onlar İ-Nesli olarak adlandırılmaktadır. Bu durum, onların önceki kuşaklardan önemli ölçüde farklılaşmasına neden olmaktadır (Twenge, 2018). Z kuşağı, kendisinden önceki kuşaklara nazaran ekran başında en çok vakit geçiren kuşaktır. Bu durumun başlıca sebebi, cep telefonunun yaygın bir biçimde kullanıldığı yıllarda doğan büyüyen bu neslin, henüz lisede eğitime başlamadan önce, Instagram hesabının olması, ailesiyle vakit geçirmektense Netflix başta olmak üzere internetteki platformlarda film izlemeyi tercih etmesidir (Twenge, 2018: 22). Akıllı telefonların ergen bireylerin hayatını etki altına almasıyla, onların ruhsal ve bedensel sağlıkları, toplumsal etkileşimleri olumsuz yönde etkilenmektedir. İnterneti kesintisiz kullanan, telefonunu sürekli elinin altında bulunduran bu gençlerin ortalama olarak cep telefonunu günlük kontrol etme sayısı seksendir (Twenge, 2018, 22-23). Günün en az altı saatini internette çevrimiçi olarak harcayan bu nesil, uyurken ve uyanınca hatta gece uyandığında bile kontrol etmek amacıyla telefonunu yastığının yanına bırakmaktadırlar (Twenge, 2018:82). Akıllı telefonlarla vakit geçiren gençlerin uyku problemi yaşadıkları ve az uyudukları da aşikârdır. Herkesin aynı şeyi yapması gençlerin başka türlüsü düşünmelerine fırsat vermemektedir (Twenge, 2018:87). Üstelik bu sosyal medyada instegram paylaşımlarının hep iyi ve mutlu olunan şey üzerine olması hatta filtreli olması gençlerin bu mecrada bile isteye aktif olduklarını göstermektedir. Ancak şunu ifade etmekte de fayda var, gençlerden bazısı, ne yastığının yanına telefonunu

koyarken ne de instegramda saatlerde insanların fotoğraflarına bakarken bu durumu tamamen doğru bulmamakta ancak kendilerine de engel olamamaktadırlar. Akıllı telefonların ve sosyal medyanın yaygınlaşması, bu neslin yüz yüze sosyal etkileşim kurma durumlarının azalmasına yol açmakta ve bu durumun sonucu olarak da gençlerin sosyal becerileri üzerinde olumsuz etkilerin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Twenge'nin araştırmaları, akıllı telefonların yaygınlaşmaya başladığı 2011-2012 yıllarından sonra Z kuşağı arasında anksiyete ve depresyon oranlarında belirgin bir artış olduğunu göstermektedir. Sosyal medyadaki sürekli karşılaştırmalar, siber zorbalık ve fırsatı kaçırma korkusu (FOMO - pek çok açıdan yalnız bırakılma), bu artışın potansiyel nedenleri arasında gösterilmektedir (Twenge, 2018:126-134, 135-159). Ekran başına geçirdiği vakti azalttığında beğeni kaybetme ve kabul görmeme kaygısı Z kuşağını yüz yüze iletişimden ve duygularını doğru biçimde ifade etmekten uzaklaştırdığı gibi onları kişisel yalnızlıklarına yaklaştırmaktadır. Bu yalnız dünyalarında her türlü tehlikeye açık haldedirler. Zorbalık her zaman ergenler için zor tahammül edilebile bir baskı olmaktadır. Ancak genç bireyler zamanının çoğunu internette ve beğeni almak ve görülmek için harcarlarken, o platformlardan gelen olumsuz bir söz, eleştiri ve tehdit gençleri dijital yaşamlarında savunmasız bırakmaktadır. Siber zorbalıklar gençleri tedirgin etmekten öte onları depresyona ve intihara sürüklemektedir.

ABD Sağlık ve İnsan Hizmetleri Dairesinin yürüttüğü Ulusal Uyuşturucu Kullanımı ve Sağlık Araştırmasının tarama testine göre ergenlik çağında bir majör depresif epizot yaşama oranı 2010 yılına oranla 2015 yılında %56, şiddetli işlev yitimi ise %60 artmış bulunmaktadır (Twenge, 2018:153). Küresel pandemiyi ve ekonomik bunalımları, Gazze soykırımını da hesaba kattığımız şu günlerde bu oranın daha arttığı düşünülebilir.

Dijital yerlileri olarak da adlandırılan Z kuşağı, internet ortamında farklı dünyalara dahil olmaları nedeniyle çok farklı bilgilere, içeriklere ulaşarak hem kendi dünyasını zenginleştirmekte hem de internet dünyasında pasif bir kullanıcı olarak değil de aktif bir üretici olarak var olabilmektedir. Bu durum Z kuşağın yaratıcı ve yenilikçi olmasına katkı sağlamaktadır (Korkmaz, 2022: 24).

Z kuşağı bireyleri aktif internet kullanıcısı olarak kendi ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda Facebook, Myspace, Flickr, Youtube, Tiktok ve Instagram gibi Web 2.0 araçlarını kullanmaktadırlar. Akıllı telefonu olan bir Z kuşağı bireyi e-postasına, takvimine, sağlık bilgilerine, navigasyonuna vb. daha pek çok ihtiyaç duyduğu şeylere bir dokunma hareketiyle ulaşabilmektedir. Küresel pandemi sonucu sanal alışveriş ve çevrimiçi eğitim alma ve vermeye

de aşinadırlar. Hatta zoom gibi platformlardan online pek çok bilgiye anında canlı yayın ile bağlanma imkanı onlara konfor sağlamakta ve zaman kazandırmaktadır (Şahin, 2009).

Asım Yapıcı'nın ifadesiyle hız ve haz çağında bilgiye erişimin hiç bu kadar kolay olmadığı bir dönemde 2020'lerden itibaren yapay zekânın yaşantımızın bir parçası haline gelmesiyle, gençlerin çevrimiçi olarak Siri, Gemini, Chatgpt gibi yapay zeka etmenleriyle sohbet etmesi, onlara ödev yaptırması hatta onları yakın arkadaş gibi görmeleri yaşanılan bir sosyolojik durumdur. Bu gidişat gençleri internette kendi yalnızlıklarına sürüklemekte ve duygularını doğru ifade etmelerini zorlaştırmaktadır.

8.1.2. Bireyselcilik

Twenge'nin kapsamlı meta-analizleri ve nesiller arası karşılaştırmalı araştırmaları, özellikle Ben Nesli (yaklaşık 1970-1990 doğumlular) ve i-Nesli (yaklaşık 1995 sonrası doğumlular) olarak adlandırdığı gruplarda belirgin bir bireyselleşme, benmerkezcilik ve narsisizm artışına işaret etmektedir. Twenge, bu eğilimlerin yalnızca demografik bir değişimden değil, aynı zamanda kültürel değişimler, özellikle de öz-saygı hareketleri ve son dönemde dijital teknolojilerin yaygınlaşmasından kaynaklandığını savunmaktadır. Bu nesil önce ebeveynleri sonra da kendileri çocukluklarında itibaren özel oldukları vurgulanarak büyüdükleri için, toplumsallaşmaya ihtiyaç duymamaktadırlar (Sarıoğlu,2020: 33).

İ-Neslinin dijital bireyselleşmesi, ekrana bakma süresinin artması ve sosyal medya kullanımı ile farklı bir boyut kazanmıştır. Sosyal medya platformları (Instagram, Facebook vb.), bireylerin kendini sergileme ve sürekli onay/beğeni arayışı içinde olmasına zemin hazırlamaktadır. Bu durum bireyin kendini merkeze alarak yaşamasına ve dijital ortamda kendisini sürekli görünür kılmasına sebep olmaktadır. Dijital yaşamda beğeni toplayarak yaşamak ister bu nesil için ister diğer nesillerden bu şekilde internet bağımlısı olmuş insanlar için vahim bir durumdur. Çünkü bu yaşanılan gerçek değildir ve bireyi dış dünyadan soyutlayarak onları sanal bir dünyada yalnızlaştırmaktadır.

Z kuşağı bireyleri yetiştirilme tarzı ve içinde yaşadıkları dönemin etkisiyle, yüksek statülü işi ve dolgun maaşı, mükemmel bir yaşamı hak ettiklerini düşünmektedirler. Ancak bu beklenti için çok çaba sarf etmeye yanaşmaktadırlar. Kendinden önceki kuşaklar bir işini kaybetme endişesi taşımamaktadırlar. Kariyer hayatlarında düzenli bir işte çalışma ve uzun süreli aynı

alanda çalışma bu nesilde yaygın görülen bir durum değildir. Kişisel özgürlüklerini kariyer istikrarına tercih ettikleri gözlemlenebilmektedir (Twenge, 2018).

8.1.3. Ben Merkezcilik

"Ben Nesli" ve "Çağın Vebası Narsizm" kitaplarında Twenge, modern Batı toplumlarında narsizmin yükselişini ele almaktadır. Her ne kadar bu eğilim Z kuşağına özgü olmasa da, Twenge'in analizleri bu kuşağın belirli özellikleri ile narsistik eğilimler arasında bağlantılar kurmaktadır. Medya ve dijital iletişim araçları tarafından sıklıkla teşvik edilen "özel olma" ve "her şeyi yapabilme" mesajları, Z kuşağında genel olarak yüksek bir benlik algısı yaratmıştır. Ancak bu, bazen gerçekçilikten uzak bir özgüvene yol açabilmektedir.

Sosyal medya platformlarında beğeniler ve takipçiler aracılığıyla sürekli dış doğrulama arayışı, bu nesilde narsistik eğilimlerle ilişkilendirilebilmektedir. Kimliklerinin önemli bir kısmını çevrimiçi imajları üzerinden inşa etme eğilimindedirler. Bu durum z kuşağını kendini aşırı derecede önemsemeye götürürken onun eleştiriyi kişisel bir saldırı olarak algılamasına sebep olmaktadır. Eleştiriyi öz benliklerine yapılmış hakaret gibi algılamaları, onların kırılgan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Herhangi bir başarısızlık karşısında önce dış etmenleri ve başkalarını suçlama eğilimi eleştiriye açık olmadıklarını ifade etmektedir (Twenge, 2010).

Sosyal medyada altı saat daha fazla çevrimiçi olmak, gençlerin mutsuzluk oranların da artırmaktadır. Dijital ortam gençleri daha mutsuz, yalnız, endişeli ve agresif yapmaktadır (Twenge, 2018:119-120). Çünkü İ-Nesli, Facebook ve Instagram gibi platformlarda hep mutlu hep en güzel ve eğlenceli haliyle yapılmış paylaşımları görmekte ve kendi gerçek yaşantısıyla sosyal medyadaki arkadaşlarının yaşantısını kıyaslamaktadır. Bu durum Z kuşağı bireyinde yetersizlik hissi yaratmaktadır (Twenge, 2018:125).

8.1.4. Çok Yönlülük

Hızlı bir biçimde en az iki işi bitirme isteği Z kuşağının çok yönlü odaklanma isteği ve sabırsızlıklarıyla eş değer görülebilmektedir. Ders çalışırken müzik dinleyip aynı ortamda telefondan da sosyal medyada gezinmek ya da oyun oynamak bu nesilde alışıldık tavırlardır. Okulda gördüğü dersleri ya da okulda anlamadığı bir takım konuları, Youtube ya da başka

platformlarda izlediği videoları iki kat hız ile dinlemekte ve böylece sıkılmadıklarını ifade etmektedirler. Bu durum onların el göz koordinasyonunu geliştirirken, boyun fıtığı gibi fiziksel rahatsızlıklara ve dikkat dağınıklığı ve odaklanamama gibi rahatsızlıklara, çabuk sıkılma, depresif hareket etme gibi psikolojik rahatsızlıklara yol açabilmektedir.

8.1.5. Geç olgunlaşma

İ-Neslinin ebeveynlerinin, yaşam standartları iyi ve az çocuk sahibi bireyler olmaları, doğal olarak onların, evlatlarını korumacı yetiştirmelerine sebep olmaktadır. İ-Nesli gençlerinin yanlarında ebeveynleri olmadan dışarıya çıkmadıkları, kendi başlarına alışveriş merkezlerine gitmedikleri gözlemlenmektedir. Bu durumu oluşturan etmenlerden birisi akıllı telefonlarsa diğeri ebeveyn tutumları olmaktadır. Budan ötürü çocuklar geç olgunlaşmaktadırlar. Bu durum ise Z kuşağının ergenlik sürecini uzatmaktadır (Twenge, 2018:42).

Bu neslin flört etme oranı kendinden önceki nesillere göre azalmaktadır. Sigara ve alkol kullanımı da azalmaktadır. Twenge İ-Nesli ile alakalı araştırmalarında, bu neslin daha yavaş bir hayat stratejisi izlediğini ifade etmektedir. Bu neslin ebeveynleri, ilerleyen yaşlarda anne baba olmayı tercih etmekte ve kendileri için en uygun zamanda az sayıda çocuk dünyaya getirip tüm imkânlarını da o çocuklar için kullanmaktadır. Bir ailenin ortalama bir ya da iki çocuk sahibi olduğu, çocukların üç yaşında eğitim hayatına atıldığı, ilkokulda üniversiteye hazırlanmaya başladığı bir yaşam temposunda çocukların kendilerini fark etmeleri gecikmeye mecbur olmaktadır (Twenge, 2018:49). Cinsellik ve zararlı maddelerle tanışma ve suç işleme yaşının gecikmesi bu nesil adına sevindirici bir durum olmaktadır. Bu nesil tek başına yakındaki parka gidip oyun oynadığında, toplum tarafından ebeveyni yadırganmaktadır. Hatta lise çağına kadar belki lise çağında bile z kuşağı bir şekilde kurslarda ve etütlerde vakit geçirirken, evde tek başına kalmasının önüne geçilmiş olunmaktadır (Twenge, 2018:56). Bu neslin geç olgunlaşmasından iki kesim de memnun görünmektedir. Ailesinin yanında çocukluk döneminde, övgüler içinde kendisine hizmet edilen, güvenliği için tün koşulların seferber edildiği bir fanusta yaşamak ergenliği yani yetişkinliğe adım atmayı geciktirmektedir. Ergenlik döneminde daha az çalıştığı, ödev yapmaktan kaçınan, dışarı çıkıp yeni deneyimleri tek başına ya da arkadaşlarıyla yaşamayan bu kuşak ne ile meşgul oluyor denildiğinde, onları kollarının bir uzantısı gibi görünen akıllı telefonlarıyla meşgul oldukları yerde aramamız gerekmektedir (Twenge, 2018: 79).

Gününün önemli bir kısmını odasında dijital dünyada online olarak geçiren z kuşağının, kendisi tek başına dışarıya çıkıp gerçek dünyada özgün bir tavır sergileme noktasında özellikle yetişme çağında ailesiz gitmemeyi tercih ettikleri görülmektedir. Odalarında internette özgüvenli ancak toplum içinde kırılgan bir yapıları vardır. Bu durumun ortaya çıkmasına sebep olan etmen yine z kuşağının kendi ebeveynlerinin korumacı tavrı olduğu görülmektedir. 2019 yılında dünyayı saran covid 19 salgını da Z kuşağını küçük yaşlarında itibaren günlerce evde kalmaya zorlamış ve bu durum gençlerin dış dünyaya açılmalarını engellemiştir.

Dijital dünyanın sunduğu güvenlik hissi ve ebeveynlerin aşırı koruyucu yaklaşımları nedeniyle Z kuşağı, önceki nesillere göre daha az fiziksel risk alma eğilimindedir. Önceki nesillere göre bu neslin mensupları ehliyet almayı, araç alıp kullanmayı erken yaşlarda yapmamaktadır. Z kuşağının ergenlik sonrası dönemde de bağımsızlık kazanma süreçleri önceki nesillere göre daha yavaş ilerlemektedir. Bu durum, evden ayrılma, evlenme ve iş hayatına atılma gibi dönüm noktalarının daha ileri yaşlara kaymasıyla kendini göstermektedir (Twenge, 2018).

8.1.6. Özgürlükçülük

Z kuşağı bebekliğinden ergenliğine kadar görüşü alınmış nasıl istersen öyle olsun diye fikri sorularak onunla ilgili tercihlerde bulunulmuş bir nesildir. Günümüzün gençleri olan bu kuşağın yaşamlarının merkezinde, ne dini siyasi ekonomik otoriterlerin etkisi ne de nene dede gibi ailedeki otoriter tavırların etkisi olmadığı için, onların herhangi bir otoriteye bağlanma ve o otoritenin kurallarına göre yaşam sürdürme noktasında sorun yaşadıkları görülmektedir. Z kuşağı sınırlandırıcı ya da bireysel özgürlüğü kısıtlayıcı her türlü girişime ve engele karşı koymakta, geleneklere karşı ilgisiz ve dini inanç biçimlerine yönelik eleştirel bir tavır sergilemektedirler (Duman, 2019: 205-206). Bu kuşak hem kendi özgürlüğünü hem de toplum içinde azınlık olarak görülüp ezilen toplulukların özgürlüğünü savunmaktadır. Herkesin eşit olması gerektiğini savunmakta ve adalet ve özgürlük kavramlarına ısrarla vurgu yapmaktadırlar (Kuran, 2021: 49). Irkların ve cinsiyetlerin üstünlüğüne karşı çıkan Z kuşağı cinsel yönelimlerin seçilmesine saygı duymaktadırlar (Twenge, 2018:296). Amerika'daki Z kuşağının bu görüşü dünyanın dört bir yerinde yaşayan diğer z kuşağı bireylerinin ortak özelliğini ya da kabulünü ifade etmemektedir. M nesli diye de adlandırılan Müslüman ailelerin Müslüman olan Z kuşağı gençleri bu konu da daha farkı düşünceleri benimsemektedirler.

Küreselleşmenin getirdiği bilgi akışı sayesinde, farklı kültürlere ve yaşam tarzlarına karşı daha hoşgörülü ve çeşitliliğe açık olma eğilimindedirler. İklim değişikliği ve sosyal adalet gibi küresel sorunlara karşı duyarlılıkları yüksektir.

Jean Twenge'nin çalışmaları, Z kuşağının dijital dünyanın şekillendirdiği, psikolojik olarak daha kırılgan olabilen ancak aynı zamanda pragmatik ve sosyal olarak daha bilinçli bir nesil olduğunu ortaya koymaktadır. Bu özellikler, onların eğitim, kariyer ve sosyal yaşam beklentilerini derinden etkilemektedir.

8.2. İ-Nesli (Z Kuşağı) ve Din

Z Kuşağı'nın din algısını ve dini pratiklerini anlayabilmek için öncelikle nesiller arası değişimin etmenleri ve sosyal değişimin hızını incelemek önemlidir. "Zira geleneksellikten moderniteye, oradan da post-moderniteye doğru evrilen toplumsal yapı 'yeni bir insan' modelini beraberinde getirmiştir. Söz Konusu bu yeni insanın din ve değerlerle ilişkisi geleneksel insandan oldukça farklıdır" (Yapıcı, 2018:83). 2000'li yıllarla birlikte bilgi ve iletişimde yaşanan hızlı değişimler dindarlık algısını ve dindarlığın boyutlarını yeniden şekillendirmekte, yeni insan modeli, yeni dindar modelini de beraberinde getirmektedir.

Z kuşağı, dijitalleşmenin, küreselleşmenin ve bireyselleşmenin zirve yaptığı bir dönemde büyüdüğü için bu durum, Jean Twenge gibi sosyal psikologların da eserlerinde vurguladığı gibi, din ve maneviyatla olan ilişkilerini önceki kuşaklardan önemli ölçüde farklılaştırmaktadır. Twenge'in İ-Nesli ve Ben Nesli gibi kitaplarındaki analizleri, Z kuşağının dini inanç, pratik ve kurumlara bakış açısını anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Amerika'daki Z kuşağı, hiçbir dine bağlı olmayanlar (Nones) oranının en yüksek olduğu kuşaktır (Twenge, 2018:169). Gençler geleneksel dini kurumlardan uzaklaşarak kendilerini belirli bir dine ait hissetmediklerini ifade etmektedirler. Kiliseye ya da dini törenlere ailecek katılanların sayısı gittikçe azalmış durumdadır. Yapılan görüşmelerden varılan sonuçlardan biri ebeveyn olan Y Kuşağının bir kısmının kiliseyle bağının olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu neslin çocukları 1990'lardan itibaren dini ortamlardan uzaklaşmış durumdayken 2000'lerden itibaren de kendisini bir dine bağlı hissetmediğini açıkça söylemektedirler. 2016'da yapılan araştırmada genç yetişkinlerin dine bağlılık oranı %66 oranına düşmüş durumdadır. Yani yalnızca İ- Nesli değil aynı zaman da bu neslin anne babaları da daha önceki kuşaklarda olmadığı oranda dinden uzaklaşmaktadırlar. Bu sonuçlardan hareketle Z Kuşağının dinden uzaklaşmasında iki ana etmen söz konusudur. Bunlar bu neslin anne ve babalarının dini yaşamama durumu ve İ-

Neslinin, herhangi bir dine inanmadığını söylemelerinin kabul gördüğü bir dönemde büyüyor olmalarıdır (Twenge, 2018:169-170).

Ancak bu genelleme din ve kültür farkının olduğu diğer ülkelerde yaşayan z kuşağı için de böyle olabilir mi tartışmaya açık bir konudur. Her ülkenin değişim dönüşüm hızı ve etkilenme oranları aynı değildir. Toplumsal normların etkisini azaltması ya da kaybetmesi yıllarca sürebilmektedir. Örneğin Türkiye'de z kuşağının ebeveynleri ile ilişkisi, z kuşağının din ile ilişkisi Amerika'daki kuşak ile aynı değildir. Hatta Türkiye'de Muğla'daki aile içi iletişim Hakkâri'deki ile aynı değildir.

Kilise, cami veya sinagog gibi ibadethanelere düzenli katılım oranları Z kuşağı arasında ciddi şekilde azalmıştır. Twenge, gençlerin zamanlarını dijital platformlarda veya diğer sosyal aktivitelerde geçirmeyi tercih ettiklerini, bunun da geleneksel dini ritüellere katılımı olumsuz etkilediğini ifade etmektedir (Twenge, 2018: 172).

Geleneksel dini dogmalardan uzaklaşma eğilimi, inancın daha kişisel ve bireyselleşmiş bir hal almasına neden olmuştur. Twenge, gençlerin belirli bir dini kuruma bağlı kalmak yerine, kendi kişisel manevi yollarını keşfetme eğiliminde olduğunu ve inancı kendi değer yargıları ve dünya görüşleri doğrultusunda şekillendirdiğini belirtir. Bu, dini esneklik ve seçicilik anlamına gelmektedir (Twenge, 2018:176). Bu tespitlere göre Amerika'daki İ-Nesli dini aidiyeti olmadığını açıkça ifade edilmekte ve durum problem teşkil etmemektedir. Bu nesil kendi özgürlükçü yenilikçi bakış açılarıyla dinlerini eleştirmekte ve kendi görüşlerini kabul etmeyen otoriter dini çok tutucu bulmaktadır. Kurumsal dinleri baskıcı bulmakta, kendi maneviyatlarına yönelmektedirler (Twenge, 2018:177).

Akıllı telefonların ve sosyal medyanın yaygınlaşması, gençlerin sosyalleşme biçimlerini kökten değiştirmektedir. Gençler zamanlarının büyük bir kısmını çevrimiçi geçirirken, geleneksel topluluk temelli dini faaliyetlerden uzaklaşmışlardır. Dijital dünya, bireyin kendi ilgi alanlarına göre içerik tüketmesine olanak tanımakta ve bu da "ben odaklı" bir dünya görüşünü pekiştirebilmektedir (Smith, 2023). Bu durum, bireyin dini inançlarını kendi kontrolünde tutma arzusunu artırmaktadır. Bireysel özerkliğe verilen değer, geleneksel dini kurumların temsil ettiği hiyerarşik yapı ve dogmatik kurallarla çatışabilmektedir. Bu kuşak, sorgulamaya ve kendi doğrularını bulmaya daha yatkın olduğu için, dini otoriteye karşı daha eleştirel bir duruş sergileyebilmektedir (Twenge, 2018:188-190).

Narsistik eğilimlerin artması, bireyin kendi ihtiyaçlarına, arzularına ve deneyimlerine aşırı odaklanmasına yol açmaktadır. Bu durum, toplu ibadet, fedakârlık ve toplumsal sorumluluk gibi dini değerlerle çatışmaktadır. Eğer din, bireyin kendi öznel deneyimlerine ve

kişisel gelişimine hizmet etmiyorsa, Z kuşağı için daha az çekici hale gelmektedir (Campbell - Twenge, 2015:149).

Z kuşağının dinle olan ilişkisinin, dijitalleşme ve bireyselleşmenin getirdiği köklü değişimlerin bir sonucu olduğunu göstermektedir. Bu kuşak, geleneksel dini kurumlar ve pratiklerden uzaklaşırken, inancı daha kişisel, esnek ve sorgulayıcı bir biçimde deneyimleme eğilimindedir. Bu durum, gelecekte dini yaşamın nasıl şekilleneceği konusunda önemli soruları ve sorunları da beraberinde getirmektedir.

İnternet, farklı inanç sistemleri, felsefeler ve dünya görüşleri hakkında sınırsız bilgiye erişim sağlamaktadır. Bu durum, gençlerin kendi inançlarını diğer inançlarla kıyaslamalarına, sorgulamalarına ve geleneksel dinlerin ötesindeki alternatifleri keşfetmelerine olanak sağlamaktadır (Twenge, 2018). Çeşitliliğe açıklık, belirli bir dini inancı körü körüne kabul etmek yerine, farklı perspektifleri değerlendirme eğilimini güçlendirmektedir.

Amerika'da yaşayan İ-Nesli mensuplarının dinden uzaklaşmasındaki (Twenge, 2018) gençlerin çoğunlukla üzerinde durdukları konuları sıralamak gerekirse,

a- Bireysel tercih (bireyci modern gerçeklikler ile geleneksel din öğretileri arasında denge kurumama) Cinsellik, cinsiyet kimliği, cinsel yönelim
b- Ahlakçı, sağaltıcı deizm (Tanrı inancı var ve kişinin mutluğu esas; tanrı bir sorunu çözmesi gerekmiyorsa hayata karışması gerekli değil)
c- Kilise ile bilimin (evrim), kilise ile pop kültürün ve kilise ile evlilik öncesi cinselliği içeren hayatın çatışması
d- Eşcinsel ve trans bireyler ve onların tercihlerine karşı dinin tutumu

Dinde reform yapmak gibi algı oluşturan bu yenilik beklentileri, mevcut dini yapının ana dinamiklerine zarar verebilmektedir. Ahkâmın değişmesi beklendik bir durum olmakla birlikte dinin aslından olan mevcut sabitelerin değişimi dinin aslını bozmaktadır. Akif'in dediği "Asrın idrakine söyletmeli İslam'ı" düsturundan harekete değişimi yakalamalı ancak dinin temel kaidelerini de korumalıdır.

Z kuşağının ebeveynleri kendileri dindar olmadıkları için çocuklarına din ve değer aktarımında bulunma rolünü benimsememişlerdir. Bu durum ise Z kuşağın dine mesafeli omlarına hatta dini kabul etmemelerine sebep olmuştur (Twenge, 2018: 170). Dini değerlerin aktarımında başarısız olan ailenin çocuklarının da dini konularda daha bireysel ve pragmatik bir felsefeye sahip olmaları kaçınılmazdır. Bunun sonucu olarak da Z kuşağı dine pragmatist yaklaşmakta ve bireysel dindarlığa yönelmektedir. Bu durumu doğal sonucu olarak z kuşağında diğer kuşaklara nazaran dini bağlılıkta belirgin bir azalma görülmektedir. Modern toplumların genelinde gözlemlenen sekülerleşme eğilimi, İ-Nesli üzerinde de etkili olmuştur. Geleneksel

kurumların, dolayısıyla dini kurumların da otoritesinin sorgulanması ve bireysel özerkliğin ön plana çıkması, dini normlara bağlılıkta azalmaya yol açmıştır (Twenge, 2018).

Akıllı telefonlar, internetin yaygınlığı bilgiye ulaşımı kolaylaştırdığı için i nesli bilgiyi rahatlıkla sorgulayabilmekte ve farklı bakış açılarına hemen ulaşabilmektedirler. Bu sorgulayıcı ben merkezli yaklaşım, bireyi bilgiye hızlı bir şekilde ulaştırırken, bireyin zamanının çoğunu çevrimiçi ortamda geçirmesinden ötürü dini deneyimleri dijital olmayan ortamlarda yaşamasını zorlaştırmaktadır. Aynı zamanda yalnız kalmaya ve yalnızlaşmaya alışmış bireyler toplu yapılan dini törenleri de sıkıcı bulmak ve kendilerini oraya ait hissetmekte zorlanmaktadırlar.

9. M Nesli (Z Kuşağı) ve Din

Araştırmacı yazar Shelina Janmohamed'in M Nesli Yeni Müslüman Gençlik adlı eserinde detaylandırıldığı üzere, "M Nesli" (Millennial Muslims) terimi, milenyum kuşağına denk gelen ve küresel çapta önemli bir demografik grubu temsil eden genç Müslüman nesli ifade etmektedir (Janmohamed, 2018:14). Bu nesil, hem dini inançlarını hem de modern dünya ile etkileşimlerini harmanlayarak kendine özgü bir kimlik inşa etmiştir. Janmohamed, bu neslin genel özelliklerini çok boyutlu bir perspektiften ele almaktadır.

M Nesli, İslam'ı ve modernliği harmanlayabilmek isteyen, inançlı ancak çağdaş Müslüman gençleri ifade etmektedir. Giyim kuşam olarak çağdaş kıyafetler ancak tesettüre uygun kıyafetleri giyen, bu tarz giyim ile alakalı modayı takip eden, internette bu konudaki yeniliklerden haberdar olan bir nesildir. Bu gençlik modernliği reddetmemekte, ancak onu olduğu gibi almayıp kendilerine uygun biçimde şekillendirmek istemektedir. İnançlarından aldığı güç ve misyonla özgürlük, güvenlik, iş ve meşguliyet alanlarında isteklerini somutlaştırmayı amaçlamaktadırlar. İçinde yaşadığımız son otuz yılda baş döndürücü seviyede internet ve sosyal medyanın etkisi en çok bu m nesli yaşamaktadır. Bu etki sekülerleri, diğer din mensuplarını etkilediği gibi Müslüman bireyleri de etkilemektedir. M nesli, dijital dünyanın baskın ve yayılımcı etkisi sebebiyle her ne kadar zorlansalar da, bu durumu avantajlı hale getirip, onlar da soru sormaktan çekinmemekteler, otoriteleri ile diyaloğa girip ve diğer Müslümanlarla iletişime geçmek için coğrafi ve kültürel sınırları aşmaktadırlar. Bu mecradan kaçmadan ve aktif kullanarak bu alanı Daru'l-İnternete çevirmişlerdir (Janmohamed, 2018: 103). Teknoloji ve bilgiyi kendilerini ve içinde yaşadıkları toplumları daha iyi hale getirmek için kullanmanın önemine vurgu yapmaktadırlar. Bu görüş M neslinin isimlendirilmesinde kimliklerinin bir parçasını oluşturmaktadır (Janmohamed, 2018:43-45).

Değişimde ve gelişimde eğitimin çok önemli bir yer kapladığı aşikârdır. M nesli gençleri ve özellikle kadın bireyleri kendilerini doğru ifade edebilmek ve çağı yakalamak için eğitimli olmalarının önemini fark etmişlerdir. Eğitimin hem pozitif bilimler hem de İslami ilimleri kapsadığının farkında olan M Nesli bilgiyi olduğu gibi alıp kabul etmektense bilgiyi ve kaynağını sorgulayıp, doğru bilgiye ulaşıp onu içselleştirmeyi ve körü körüne taklit etmemeyi benimsemektedirler. İnternette ve sosyal medyada yanlış bir anlam ile etiket bulmuş İslami kavramları, basın yayın, sinema dünyasındaki çalışmaları ile gerçek anlamlarına kavuşturmayı hedeflemektedirler (Janmohamed, 2018:52-55). Böylelikle M Nesli inancını dijital dünyada koruyarak yaşarken bir taraftan da doğu ile batı arasında köprü görevini üstlenmiş durumdadır. M neslinin enerjik ve yeniliklere açık tutumu onların kendilerine inanmalarını kolaylaştırırken üstlendikleri misyon dini inançlarından taviz vermeden kültürlere saygı duymak ve kendini global dünyada var etmek olmaktadır. Ebeveynleri ya da içinde yaşadıkları toplum bu değişimi batılılaşma ve küreselleşme karşısında taviz gibi algılayabilmektedirler. Ancak genç Müslümanlar internetin ve sosyal medya araçlarının etkisinin kaçınılmaz bir biçimde hayatlarının içinde olduğunun farkındalığıyla bu etkiyi avantajlı hale getirmeyi, dijital ümmet bilincini oluşturmayı hedeflemektedirler.

M Neslinin İnterneti Avantajlı Hale Getirme Biçimleri (Janmohamed, 2018) şöyledir:

a- Dijital ummet bilinci
b- Erdemli tüketim
c- Erdemli eğlence ve müzik
d- Helal ticaret
e- İslami Moda (Modern Tesettür)
f- Festival gibi Ramazan
g- İslami Sinema
h- Küresel farkındalık ve aktivistlik

M nesli çağdaşları olan Z kuşağı diye isimlendiren gençlerden inançları doğrultusunda yaşamaları bakımından ayrılmaktadır (Janmohamed, 2018:23). Genç Müslümanlar, 11 Eylül olayının oluşturduğu olumsuz algıya ve islamafobik durumlara karşın, inançlarına sahip çıkmış ve çağın modernleşme eğilimlerini de ihtiyaçları doğrultusunda yaşamlarına dahil etmektedirler. Asimilasyona direnmeleri Müslüman kimliklerini içselleştirmiş olmalarının olumlu bir sonucudur. İslam dinin baskıcı ve sıkıcı olarak gösterilmesine neden olan internetteki islamafobik algı ve DAEŞ gibi terör örgütlerinin eylemleri bu neslin kendilerini dünyaya tanıtmalarını zorunlu kılmıştır. Yeni modern bir Müslüman imajını dünyaya anlatmak için araştırmacı Shelina Janmohamed bir çalışmayı yapmıştır. Müslüman gençler dünyanın dört

bir yanında kendi kültürleri ve küreselleşmenin etkisini yoğurup kendi yaşam biçimlerini oluştururken inançlarını ve kültürlerini benimseyip tanıtmaya devam etmektedirler.

Z kuşağının etkilendiği internet, sosyal medya gibi dijital etkiler M Neslini de etkilemekte ancak sonuç farklı yere varmaktadır. Küreselleşme, modernlik ve sekülerleşme M Neslinin ortaya çıkma sebebi olmaktadır. Bu nesli sorular sorarak inançlarını canlandırmaya götüren bağımsız düşünme becerileri onları geliştirmektedir. Bireysellik onları etkileyici girişimciliğe ve etkileyici sivil liderliğe götürmektedir. Dinin bilim ile uyuşmadığı iddiası İslam dininin her zaman insanı düşünmeye davet etmesi ve bilimselliğe vurgusunun net bir biçimde fark edilmesine neden olmaktadır. Dijital topluluklar, dini törenlere katılım azalmasına neden olmakta ve gençlerin kurumsal dinlerden uzaklaşmasına sebep oluyor iddiası M nesli için olumlu sonuçlara neden olmaktadır. Müslüman gençler dijital dünyada yalnız olmadıklarını görmekte ve tebliğlerine bu mecralar üzerinden de devam etmektedirler(Janmohamed, 2018: 25-26). Hâlbuki Avrupa'nın aydınlanma çağına incelendiğinde dinin olumsuz etkisi, Hristiyan dünyadaki skolastik düşünce yapısının bilim ile çatışması görülmektedir. Ancak islam dini için böylesi bir durum söz konusu değildir. İslam medeniyetinin ve islam alimlerinin bilim dünyasına katkıları incelendiğince, dinin bilimi, ilerlemeyi, çağı yakalamayı desteklediği görülmektedir. M Neslinin ortaya çıkmasını sağlayan küresel etmenler (Janmohamed, 2018: 33-36) şunlardır:

a- İş dünyası
b- Din
c- Büyüyen orta sınıf Müslümanlar
d- Müslümanlara dünyanın bakışı
e- Sorumlu tutulan liderler
f- İnternet ve sosyal medya
g- Kadın hakları hareketleri
h- Kimlik arayışı

M Nesli iş dünyasına Müslüman hassasiyeti ile yer almaktadır. Ticaretlerini İslami değerler üzerine inşa etmektedirler. İslam dinin maddi manevi değerleri ile çelişen küresel markaları sorgulamakta ve McDonaldlaşmaya dünya çapında karşı çıkmaktadırlar. Körfez savaşı, Gazze ablukası gibi savaşa ve soykırıma destek veren markaları boykot etmektedirler. Hz Peygambere ya da Kurana karşı saygısızlık yapan kişileri ve ülkeleri boykot etmektedirler. Bu durum M Nesli inançlarını korumak ve desteklemek adına küresel demokratik tüketim haklarını korumak noktasında aktiftir (Janmohamed, 2018: 29-30). M Nesli markaları benimsemekte ve kendi kimlikleri yansıttıklarını düşündükleri markaları tercih etmektedirler.

Ancak büyük markaların M Neslinin ihtiyaçlarını göremediği ve cevap vermediği durumlar, M Neslinin bu sektörde kendi ihtiyaçlarının ürünleri üretmeye teşvik etmektedir. Tesettüre uygun spor ve outdoor giyim gibi konularda İslami usule uygun kıyafetlerin arz ve talep ilişkisi bu konunun en uygun örnekleridir. M Neslinin tüketim alışkanlıkları, sadece ürünün işlevselliği ile sınırlı değildir; aynı zamanda etik ve helal prensiplere uygunluğa da dikkat etmektedirle0r. Gıda, giyim, kozmetik gibi sektörlerde helal sertifikalı ürünleri tercih etme eğiliminde olup, markaların sosyal sorumluluk projelerine ve şeffaf üretim süreçlerine önem vermektedirler. Bu durum, m neslinin kapitalist tüketim kültürüne eleştirel bir yaklaşımla yaklaşarak, inançları doğrultusunda bilinçli tüketim kararları alma isteklerini yansıtmaktadır (Janmohamed, 2018: 83; 45-48).

Finansal dünyada zenginleşen genç M Nesli, giyimden gıdaya, ticaretten inşaat sektörüne hatta bilişim ve iletişime kadar dini hassasiyetle hareket etmektedir. Zenginleşmekte olan orta sınıf neslin maddi durumu iyi ve küresel ekonomiye katılmaya isteklilerdir (Janmohamed, 2018:33). Helal gıda, faizsiz finans, İslami moda gibi kavramları ve eylemleri sektöre kazandırmışlardır.

Dini inançları gereği ve kültürel dinamiklerinin de getirisi ile Müslüman ülkelerde devlet başkanına itaat etme durumu ve cemaatin yani toplumsal faydanın bireysel faydadan üstün olması yüzyıllardır devam eden bir sosyolojik durumdu. Ancak son yüzyılda hele de günümüzde bu durum değişmeye başlamıştır. Hiyerarşiye itaat etmeme de internet ve bilgiye erişimin hızlı olması etkili olmaktadır. Liderler vatandaşlarına ve genç Müslüman neslin sorularına ve itirazlarına cevap vermede küresel etkinin altındadırlar (Janmohamed, 2018:33-34). Bu yeni sosyolojik durum genç neslin taleplerini ve ihtiyaçlarını görmek zorunda olunca bu nesli tanımlamak da zorunluluk haline gelmiştir. Bu gençler hem dinini yaşamak hem de yaşadığı çağda diğer ülkelerde olan insani hakların kendi ülkelerinde de olmasını istemektedir. Yine toplumsal fayda yani istihsan kavramı değerlidir ancak bireye değer verilmeden toplumsal değerler korunamamaktadır. Aile içinde doğru düzgün din ve ahlak eğitimi verilmeden hoşgörü ve güven ortamı oluşturulup gence özgüveni kazandırılmadan toplumsal faydayı gözetmek yeterli olmamaktadır. Bu nesil ummet bilincini korurken öz benliklerinin de farkında olmak istemektedirler.

M Nesli, dijital dünyada doğmuş veya büyümüş bir nesil olarak teknolojiye ve sosyal medyaya oldukça hakimdir. Bilgiye erişim, iletişim kurma ve kendilerini ifade etme aracı olarak sosyal medya platformlarını aktif olarak kullanmaktadırlar. Bu platformları, aynı zamanda dini bilgi edinme, İslami tartışmalara katılma ve toplumsal meseleler hakkında

farkındalık yaratma amaçlı da kullanmaktadırlar. Dijital aktivizm ve online topluluklar oluşturma, bu neslin önemli özelliklerinden biridir (Janmohamed, 2018: 34).

İnternetin etkisi ile M Nesli, dijital çağın sunduğu imkânlar sayesinde küresel olaylara ve farklı kültürlere yüksek düzeyde bir farkındalıkla yaklaşmaktadır. İnternet ve sosyal medya platformları aracılığıyla dünyanın dört bir yanındaki Müslüman topluluklarla ve diğer kültürlerle etkileşime girmeleri, onların kozmopolit bir bakış açısı geliştirmelerine ve kültürel çeşitliliğe açıklık göstermelerine olanak tanımaktadır. Bu durumun olumlu sonucu ise Janmohamed'e göre, bu nesil, farklı coğrafyalardaki Müslümanların ortak sorunlarına duyarlılık gösterirken, aynı zamanda kendi yerel kimliklerini de muhafaza etme eğilimindedir (Janmohamed, 2018: 103-124).

Çoğunluğu dine karşı mesafeli ya da inançsız olan Z kuşağı için, internet dinden uzaklaşmanın önemli bir etmeni iken, Müslüman M nesli için dijital dünya, internet, Daru'l İnternet yani ümmet evini ifade etmektedir (Janmohamed, 2018: 107). İnternet ve sosyal medyanın kuşatıcı yönünü aktif bir biçimde kullanan m nesli, birbirleriyle bir tuş kadar yakın oldukları için, e-ummet olarak sanal cemaatleri, online ders ortamlarını oluşturabilmektedirler. Yüz yüze derslere haremlik selamlıktan ötürü katılamayanlar, çevrimiçi olarak derslere rahatlıkla katılabilmenin özgürlüğünü de yaşamaktadırlar (Janmohamed,2018: 108). İslam dininin kaynaklarının dijital platformda kayıtlı olması, şamile gibi kütüphane programları, concordance hadis programı, M neslinin doğru bilgiye, fetvaya ulaşımı kolaylaştırmaktadır. İnternette vakit geçiren M nesli, bu araştırmalarını gerek sanal ortamda gerek kendi çevresinde paylaşmayı Müslüman olmanın bir gereği olarak yapmaktadır. Bu durum gençlerin iletişim halinde olmalarını da sağlamaktadır.

Küresel iletişim ve etkileşimin dünyayı bir ağ gibi sardığı günümüzde her bir fert haklarından haberdardır. Ancak içinde yaşadığı toplumun koşulları bu hakları bireylere verme notasında aynı değildir. Müslüman ülkelerin çoğunluğu, sömürgeleşmenin etkisiyle mücadele etmekte ve yeni toplumsal düzenlerini kurarken, Müslüman ülkelerde yaşayan kadınlar, kadın haklarını savunma konusunda daha fazla gayret etmek durumundadırlar. Çünkü gelişmemiş ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelerde fakirliğin, borcun ve politik gücün hegemonyası, kadınların yaşam standartlarını erkeklerden daha fazla etkilemektedir. M Nesli kadınları, eşit katılım, eşit saygı ve toplum için tam olarak var olmak istemekte ancak bu durum onların, bütünüyle batıdaki feminizmin hedeflerini kabul ettikleri anlamına gelmemektedir. Kadı hakları için verilen mücadele tüm dünyayı etkilediği gibi Müslüman dünyayı da etkilemektedir. Ancak genç m neslinin mücadelesi iki türlüdür. Birincisi kadınların din tarafından baskılandığı

fikri ile ve baskılanmayla mücadele ikincisi ise modernliğin kadınlıklarını ellerinden aldığına dair fikir ile mücadele etmektedirler (Janmohamed, 2018: 34-35).

M Neslinin en belirgin özelliklerinden biri, dini kimliklerini modern yaşamla bütünleştirmeye yönelik arayışlarıdır. Geleneksel dini pratikleri sorgulamadan kabul etmek yerine, rasyonel bir yaklaşımla inançlarını anlamlandırma çabalamaktadırlar. Bu durum, İslam'ın temel öğretilerini modern bilim, etik değerler ve sosyal adalet gibi kavramlarla bağdaştırma çabalarında gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, katı bir gelenekçilikten ziyade, yoruma ve içselleştirmeye dayalı bir dindarlık anlayışına sahip olmaları M neslinin dinden uzaklaşmadıklarını bilakis dini doğru biçimde yaşamak istediklerini göstermektedir (Janmohamed, 2018: 35-42). Dini ritüellerin yanı sıra, İslam'ın evrensel değerlerini toplumsal sorumluluklarla birleştirmeye çalışmaları, M neslinin çağın diline İslami söyletmek olduğunun göstergesidir.

M neslinin dini yaşama biçimine bakıldığında Müslümanlığın arap kültürü yaşamak olmadığı vurgusu da görülmektedir. Dinin değişmez evrensel kurallarını benimseyen bu nesil çöl, develer, Ortadoğu'nun yerel kültürel özelliklerinin din gibi algılanmasını eleştirmektedirler. M Nesli "Sünneti yaşamak Hz Muhammed'in (sav) peygamber olarak yaptığı ve inananlardan yapmalarını istediği şeyleri yapmaktır" anlayışı ile dini doğru anlamayı, din ile kültürü de ayrıştırmayı hedeflemektedir.

Janmohamed, M Neslinin sürekli bir kimlik arayışı içinde olduğunu ve bu arayışın dinamik bir süreç olduğunu söylemektedir. Geleneksel ve modern değerler arasında denge kurmaya çalışırken, katı kalıplara sığmak yerine daha esnek bir kimlik anlayışını benimsemeleri bu neslin iletişimde esnek olduklarını göstermektedir. Bu esneklik, onların farklı ortamlara ve durumlara adapte olabilme yeteneklerini artırmaktadır. Aynı zamanda, bu nesil bireyselliğe vurgu yaparak, kendi yolculuklarını ve deneyimlerini ön plana çıkarmaktadırlar (Janmohamed, 2018: 229-234).

Suudi Arabistan, Mısır ve Birleşik Arap Emirlikleri olmak üzere Ortadoğu'da alkolsüz şarap ve bira tüketiminin atması, Müslüman ülkelerde noel kutlamaları m neslinin tüketim ve eğlencede helal olmasını hesap ederek tüketim sektörüne farklı bir kapı açtıklarını göstermektedir. The Ekonomist dergisi dünya çapında alkolsüz bira satışının 1/3 ten fazlasının Orta Doğuda gerçekleştirildiğini yazmaktadır. Genç erkek ve kadınların sahilde helal bira, şarap tüketimi ile ilgili Lübnan'daki reklamlar, M Neslinin yaşam tarzının gidişatı hakkında eleştirilere sebep olmaktadır (Janmohamed,2018: 66).

M neslinin gösterdiği özellikler internetin ve Müslüman kültürün etkisiyle hemen hemen benzer olmakla birlikte birtakım tavırlar ya da tüketim alışkanlıkları ülkeden ülkeye değişiklik

gösterebilmektedir. Helal bira, şarap tüketimi Ortadoğu'da kabul görürken, Türkiye'de bu durum İslami hassasiyeti olanlar orasında kabul görmemektedir. Laik kesim ise alkol tüketmektedir. Malezya'da adında bira geçmesi sebebiyle bu tür içeceklere izin verilmemektedir.

M nesli Avrupa'da başta olmak üzere dünyanın her yerinde et, şarküteri, şekerleme vb. gıda sektöründe helal damgasının gerçek değerine, üretim aşamalarının şeffaf, zararsız ve kaliteli olmasına özel hassasiyet göstermektedir (Janmohamed, 2018: 72-84)

M nesli helal gıda noktasındaki hassasiyetlerini helal finans ve bankacılık alanında da sürdürmektedirler. Zenginleşmekte olan orta sınıf Müslümanlar dinin izin verdiği şekilde tasarruf ve birikim yapmaktadırlar. Türkiye'deki katılım bankaları İslami bankacığın örnekleri olmaktadır. Amerika'daki Noriba bankları da İslami yatırım hassasiyeti ile kurulmuştur.

Sonuç olarak, M Nesli, dini kimliklerini modern yaşamın gerekliliklerıyle harmanlayarak, küresel farkındalık, etik tüketim, dijital vatandaşlık ve esnek bir kimlik arayışı gibi özelliklerle tanımlanan dinamik bir gruptur. Janmohamed'in eseri, bu neslin sosyolojik, kültürel ve dini boyutlarını kapsamlı bir şekilde analiz ederek, modern Müslüman kimliğinin geleceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

Araştırmanın metodu, çalışma grubu, veri toplama yöntemi hakkında bilgi verilecek, veri analiz süreci, araştırmacının yeri ve geçerlik-güvenirlik çalışmaları bu bölümde ifade edilecektir.

1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmanın modeli, nitel araştırmadır. Kısaca ifade edecek olursak, gözlemcinin yerinin belirginleştiği konumlandırılmış bir araştırma nitel araştırmadır. Bu tür çalışmada, gözlemciler, araştırmayı daha görünür kılan bir takım yorumlayıcı materyallerden faydalanmaktadırlar (Creswell, 2018). Nitel araştırmaların temel amacı gözlemlenen bireyin kendi doğal ortamın da tutum ve eylemlerini ve çok yönlü bakış açısıyla anlamaya çalışmaktır. (Yıldırım & Şimşek, 2016). Bu bağlamda Z kuşağının din algısı ve bu kuşağın dini yaşama biçimlerindeki benzeşen ve farklılaşan yönlerini derinlemesine anlayabilmek için, bu araştırma nitel araştırma yöntemlerine uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Ankara'da 15 öğrenciyle mülakat yapılarak bilgi toplanılan bu araştırma fenomenolojik (olgu bilim) desene uygun olarak tasarlanmıştır. Fenomenolojik çalışmada birden fazla kişinin bir durum etrafında yaşadıklarının derinlemesine araştırılarak, olgunun özünün ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır (Creswell, 2018). Bu noktada 2000 sonrası doğan neslin din anlayışını keşfedilmesinin hedeflendiği bu araştırma için fenomenolojik desen uygun görülmüştür.

2. Araştırmanın Örneklemi

Bu araştırmada uygun veri toplamak amacıyla araştırma çalışma grubunun yaş aralığı 18-19 yaş olarak belirlenmiştir. Bu yaş grubu bireyler lise son sınıf öğrencileridir. Bu yaş aralığı seçilmesinin nedeni, kişinin kendisinin ve dini deneyiminin farkında olması ve kendini objektif olarak değerlendirebilecek yaş olduğu için bu yaş grubu seçilmiştir. Z kuşağına mensup bireyin dini yaşantısını incelemeyi hedefleyen bu araştırmada önce kartopu tekniği ile katılımcılara

ulaşılıp öğrencilerle yarı yapılandırılmış mülakat yapılmıştır. Öncelikle araştırmacının kendi okulunda ancak dersine girmediği ve girme ihtimalinin de bulunmadığı öğrencilere ve ardından da bu öğrencilerin tanıdığı diğer öğrencilere ulaşılarak onlarla da okul ders saatleri dışında ve dış mekânlarda görüşmeler yapılmıştır. Önce imam hatip lisesinde okuyan öğrencilerle görüşmeler yapılıp sonra amaçlı bir şekilde imam hatip lisesinde okumayan öğrencilere ulaşılmıştır. Araştırmada farklı liselerden öğrencilerin çalışmaya katılmaları hedeflenmiştir. Depremzede olan öğrencilerin verilerinin araştırmanın seyrini etkileyip etkilemediğinin net anlaşılması için not edilmiştir. Araştırma veri bakından istenilen seviyeye ulaştığı zaman katılımcılardan toplanılan verinin kendini yinelediği anda doyum noktasına ulaşıldığını kabul edilerek görüşmelere son verilmiş ve veri kaynağı sınırlandırılmıştır.

3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu araştırmada Z kuşağının dini yaşantısı ve kendine bakışı keşfedilmeye çalışıldığı için en uygun yöntemin görüşme olduğuna karar verilmiştir. Böylelikle birincil veri kaynağı olan kişinin kendisinden bilgi elde edilmiştir. Yapılandırılmış görüşme türünün gayesi bireylerden alınan verileri bir birleriyle karşılaştırarak bu bilgiler aralarındaki uyumu ya da farklılığı gözlemlemektir (Yıldırım & Şimşek, 2016). Z kuşağının dini yaşantısı kendine bakışını ortaya çıkarma amacına ulaşabilmek için yarı yapılandırılmış görüşme türünün kullanılmasına karar verilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu sayesinde görüşme esnasında katılımcıya göre bazı sorular eklenmiştir. Sorular hazırlanırken, araştırmanın seyrini olumsuz etkileyecek soru ve ortamdan uzak durulmuştur. Görüşme formu hazırlanmadan önce Z kuşağının din anlayışı ile ilgili alınyazın araştırması yapılmıştır. Görüşme formu taslağı hazırlandıktan sonra bu taslak farklı alanlardaki uzman araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Araştırma yöntem ve teknikleri konusunda ve Din Psikolojisi alanında üç uzman görüşüne başvurulmuştur. Uzmanlar görüşme formunu inceleyerek araştırmaya multidisipliner boyut kazandırması için yorumlar yapmışlardır. Bu yorumlarla araştırma soruları yeniden gözden geçirilip, araştırmacıların geri dönütleri dikkate alınarak ilgili görüşme formu düzenlenmiştir. Pilot görüşme gerçekleştirildikten sonra anlaşılmayan bölümler yeniden gözden geçirilerek araştırma formuna son şekli kazandırılmıştır. Görüşme süresi her bir katılımcı için ortalama 30 dk. sürmüştür. Görüşmeler katılımcılardan izin alınarak kayıt altına alınmıştır. Görüşme verileri araştırmacı tarafından herhangi bir program kullanmadan deşifre edilmiştir. Herhangi

bir program kullanılmamasının nedeni araştırmacının görüşmedeki verileri daha iyi analiz etmesi için aşina olmasını sağlamaktır. Katılımcıların gerçek kimlikleri araştırma etiğine uygun gizli tutulmuştur. Metin içerisinde katılımcıların ifadeleri kod kullanılarak gösterilmiştir. Erkek katılımcılar E1, E2, E3 ve E4; kadın katılımcılar K1,K2, K3, K4 ve K5 şeklinde kodlara metin içinde yer verilmiştir. E harfi erkeği, K harfi kadını temsil etmektedir. Numaralar ise katılımcıları birbirinden ayırt edebilmek amacıyla kullanılmıştır.

Tablo 1. Mülakat Yapılanlarla İlgili Bilgilerin Değerlendirilmesi

İSİM	CİNSİYET	YAŞ	ÖĞRENİM GÖRDÜĞÜ OKUL	YAŞADIĞI İL	DİNİ KİMLİĞİ	KURUM İÇİ	DEPREMZEDE
K1	KADIN	18	DEMET SEZEN İHL	ANKARA	MÜSLÜMAN	EVET	HAYIR
K2	KADIN	18	DEMET SEZEN İHL	ANKARA	MÜSLÜMAN	EVET	HAYIR
K3	KADIN	18	DEMET SEZEN İHL	ANKARA	MÜSLÜMAN	EVET	HAYIR
K4	KADIN	18	DEMET SEZEN İHL	ANKARA	MÜSLÜMAN	EVET	EVET
K5	KADIN	18	DEMET SEZEN İHL	ANKARA	MÜSLÜMAN	EVET	HAYIR
K6	KADIN	18	DEMET SEZEN İHL	ANKARA	MÜSLÜMAN	EVET	EVET
K7	KADIN	18	SELÇUKLU ANADOLU LİSESİ	ANKARA	MÜSLÜMAN	HAYIR	EVET
K8	KADIN	18	TEVFİK İLERİ İHL	ANKARA	MÜSLÜMAN	HAYIR	HAYIR
K9	KADIN	18	NERMİN MEHMET ÇEKİÇ ANADOLU LİSESİ	ANKARA	İNANMIYOR	HAYIR	HAYIR
E1	ERKEK	18	NERMİN MEHMET ÇEKİÇ ANADOLU LİSESİ	ANKARA	MÜSLÜMAN	HAYIR	HAYIR
E2	ERKEK	18	SELÇUKLU ANADOLU LİSESİ	ANKARA	MÜSLÜMAN	HAYIR	HAYIR
K10	KADIN	18	ASELSAN TEKNİK MESLEK LİSESİ	ANKARA	MÜSLÜMAN	HAYIR	EVET
K11	KADIN	18	BATIKENT ANADOLU LİSESİ	ANKARA	MÜSLÜMAN	EVET	HAYIR
K13	KADIN	18	NERMİN MEHMET ÇEKİÇ ANADOLU LİSESİ	ANKARA	MÜSLÜMAN	HAYIR	EVET

Mülakata 2 erkek öğrenci 13 kız öğrenci katılmıştır. Görüşmeler okul ders saatleri dışında okul ortamından uzakta gerçekleştirilmiştir. Katılımcı görüşme formu ve sorulara bakma imkânına sahip olmuştur. Görüşmeye katılan öğrencilere okudukları lisenin isini ve yaşadıkları şehrin sorulma sebebi yer yer açıklanmıştır. Depremzede öğrencilerin bilgisi özellikle kaydedilmiştir. Araştırmacı kendi okulunda okuyan ancak dersine girmediği öğrencileri seçip

onları da görüşme grubuna dâhil ederken bu öğrenciler hakkında kurum içi notu düşmüştür. Katılımcıların özgür biçimde herhangi bir etki altında kalmadan ya da çekinmeden mülakata katılmaları sağlanmıştır. Araştırmacının kendi okulundan görüşmeye katılanlar ilk etapta dezavantajlı gibi görülebilir ancak görüşmeler 2024-2025 eğitim öğretim yılı ikinci dönem mayıs ayında lise son sınıf öğrencileri ile yapılmıştır. Bu sebeple Avantajlı kısmı ise bu katılımcıların vasıtasıyla diğer okullardaki öğrencilere ulaşmak kolay olmuştur.

4. Araştırmacının Yeri

Araştırmacının bu konuya yönelme sebebi son yıllarda gündeminde olan Z kuşağını, Z kuşağı ve din algısı olgusu etrafında inceleme isteğidir. Araştırmacı Z kuşağı dinden uzaklaşıyor, z kuşağı deist oluyor söylemleriyle etiketlenen gençleri, etiketlemeden anlamak ve bu söylemlere bilimsel bir cevap oluşturmak gayretindedir. Araştırmacı on üç yıldır z kuşağı öğrencilerinin öğretmeni olarak imam hatip lisesinde meslek dersleri öğretmenliği yapmaktadır. Üç ayrı ilde görev süresi boyunca Z kuşağını gözlemleme imkânı bulmuştur. Bu gözlem sonucunda araştırmacı, Z kuşağının dine bakışını basit bir anket çalışmasıyla çerçevelendirmenin yanlış olduğu kanaatindedir. Bu gençlerle görüme yapıp bu gençlerin kendi yaşantılarını ve dini algılayış biçimlerini bizzat kendilerinden öğrenmek istemektedir.

Bu araştırmada inandırıcılık ilkesi gereğince veri toplama aracı hazırlanırken uzman görüşü alınmış ve Ankara'da pilot görüşme gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, veri kaybını önlemek için veriler görüşme esnasında telefonla kayıt altına alınmıştır. Araştırmada ulaşılabilirlik ve aktarılabilirlik çerçevesinde önce kartopu sonrada amaçlı örnekleme yöntemiyle çalışma grubu seçilmiş ve ardından veri analiz sürecinde ayrıntılı betimlemeyi barındıran içerik analizi kullanılmıştır. Veri toplanması, analizi ve yorumlanması aşamalarında bir birini takip eden adımların atılıp atılmadığı, araştırmanın tutarlı olup olmadığını, veri analizinde yapılan kavramsallaştırmaların uygun olup olmadığını, araştırmanın amacı ve sonucu arasındaki ilişkiyi gözlemleyen ve onaylayan uzmanlar sayesinde araştırma tutarlı bir hale gelebilir (Yıldırım & Şimşek, 2016). Bu kapsamda araştırmanın her bir aşamasında alanında uzman olan kişilere başvurulmuş ve düzeltmeler yapılmıştır. Araştırmanın teyit edilebilirliği için analiz süreci net bir biçimde ifade edilmiş, bu konuya ilaveten metin içinde yer yer ham verilere yer verilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

Tezin bu bölümünde araştırma bulguları Twenge'nin ve Janmohamed'in tespitleriyle mukayeseli olarak yorumlanacaktır. "2000 sonrası doğan neslin din anlayışı aynı mıdır?" sorusunun, araştırma sorusu olarak seçildiği bu çalışmada, Ankara'da lise son sınıfta okuyan gençlerin dini yaşantılarına bakışı, yarı yapılandırılmış mülakat soruları ile tespit edilerek incelendiği nitel araştırmanın analizi, iki ana tema ile sınırlandırılmıştır.

Şekil 1:

Tema 1: Dini İnanç ve Öz Algı • Dini Aidiyet • Dindarlık Tanımı ve Çabası • Dini Kimlikte Farklılaşma/Uzaklaşma • Yaratıcı ile Manevi Bağ • Dini Bilinç ve Vicdan	Tema2:Dini Pratikler ve Motivasyonları • İbadetleri Yapma /Yapmaya • Dini Pratiklerin Duygusal Etkisi • Aile ve Çevrenin Etkisi

Bireylerin kendi dini kimliklerini tanımlama biçimleri ve onların bir yaratıcının varlığına/yokluğuna olan inançlarının hayatlarındaki yansımaları bu çalışma için önem arz etmektedir. 2000 sonrası doğanların din algısının araştırıldığı bu çalışma, iki ana tema çerçevesinde şekillenmektedir. Bu temalar, dini inanç ve öz algı ile iman etmenin sonucu olarak dini pratikler ve motivasyonları temasıdır. Her iki ana tema kendi altında çeşitli alt temalara sahiptir. Dini inanç ve öz algı ana teması; dini aidiyet, dindarlık tanımı ve çabası, dini kimlikte farklılaşma/uzaklaşma, yaratıcı ile manevi bağ, dini bilinç ve vicdan olmak üzere beş alt temaya sahiptir. Dini pratikler ve onun motivasyonları teması ise İbadetleri Yapma /Yapmama, dini pratiklerin duygusal etkisi, aile ve çevrenin etkisi olmak üzere üç alt temaya sahiptir.

1. Dini İnanç ve Öz Algı

Bireyler huzurlu bir hayat için ailelerine, arkadaşlarına ve çevreye uyum sağlama ihtiyacı hissetmektedirler. Bu uyum sürecinde pozitif bilimlerin açıklayamadığı, aşkın alanla yani metafizik dünya ile ilgili merak ve soruların cevabı, dinler tarafından verilmektedir. Bu yönüyle dinler ve inançlar, insanlara içinde yaşadıkları dünyaya ve sonrasına dair verdiği bilgilerle, uyum sürecini büyük ölçüde kolaylaştırmaktadır. Bireyin kendilik algısını, yasadığı çevre ile uyumunu fark edilir bir biçimde olumlu olarak etkilemektedir. Kişinin kendisini ve çevresini her yönüyle tanıyıp tanımlamak istediği ergenlik dönemi ve sonrası, dini konularda ciddi sorgulamanın olduğu görülmektedir. İşte bu dönemde kişinin kendisine aklıselim bir biçimde kazandırdığı dini kimlik, onu zorlandığı durumlarla başa çıkmasına katkı sağlamaktadır.

1.1. Dini Aidiyet

Tablo 4: Dini Aidiyet

Kategoriler	Katılımcı İfadelerinden Örnekler
Müslüman kimlik	K1: "Kendimi ailesi tarafından dini eğitim almış sonra, kreşte büyümüş, sonra imam hatip ortaokulu ve lisesinde eğitim gören çevresine göre dindar, kendi çapında dindar olmaya çalışan bir gencim".
	K5: "İslam dinine mensup Müslümanım. Tam anlamıyla dindar olmak isteyen Allah yolunda bir kul."
	K11: "Müslüman, Ben kendimi dindar olarak dinime düşkün olarak tanımlıyorum."
	K3: "Müslümanlığa uygun yaşamaya çalışan, kuranın bize emrettiklerini yerine getirmeye çalışan, dindar olmaya çalışan birisi."
	K7: "İslam dinine bağlı dindar olaya çalışan bir gencim. Dindar insan her şeyi dört dörtlük yapan değildir. Yapamayabilir."
	K11: "Müslüman, Ben kendimi dindar olarak dinime düşkün olarak tanımlıyorum."
Müslüman kimlik, Mesafeli	K2: "Bulunduğum aile ortamına ve eğitim durumuma kıyasla eksik, fazlasıyla eksik. Dindar bir ailede doğdum, dini okullara gönderildim. Ancak ben biraz uzak olduğumu düşünüyorum."

	K6: “Doğduğum büyüdüğüm aile Müslüman ve bende Müslümanım. Dindar kavramı baskıcı en azından bana öyle geliyor. Ben ortayı bulmaya çalışıyorum.”
	E2: Müslümanım, Ailem Müslüman, ailem dine yakın ama insanları yargılıyorlar, ben dini severim dinime saygım sonsuz ama ben dindarlıkta on üzerinden beşim.”
Müslüman kimlik, Kaygılı	K4: “Müslüman, İbadetlerimi yerine getirmeye çalışan ama dünya işlerine çok fazla kapılıp aksatan biriyim.
	K9: “Müslüman, Dindar ya da muhafazakâr dediğim zaman siyasi bir gruba aidiyet ifade ediyorum gibi hissediyorum o yüzden ben Müslümanım diyorum.”
	E1 : “Müslüman, Kendim dini anlamaya çalışıyorum.”
Deist	K8:“Tam anlamıyla bir dine ait hissettiğimi söyleyemeyeceğim. Yani kendimi tam bir dine ait hissetmiyorum.”

Tablo 4’de aktarılan bulgulara göre göre katılımcıların çoğu, dini kimliklerinin İslam olduğunu söylemiştir. On beş lise son sınıf öğrencileri ile gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen verilere on dört katılımcı dini kimliklerini İslam olarak tanımlarken bir katılımcı ise kendisini herhangi bir dine ait hissetmediğini belirtmiştir. *“İslam dinine mensup Müslümanım."* Ya da *"Doğduğum büyüdüğüm aile Müslüman ve bende Müslümanım.”* Şeklinde verilen cevaplar incelendiğinde dini bir kimliği tercih etmelerindeki ana etmenin aile olduğu görülmektedir. Bireyin ailesinde var olan dini yaşantı bireylerin tercihlerine ve yaşamlarına etki etmektedir. “*Tam anlamıyla bir dine ait hissettiğimi söyleyemeyeceğim. Yani kendimi tam bir dine ait hissetmiyorum ama hani İslamiyet’le büyüdüm.”* Şeklinde kendisini ifade eden birey ise evlerinde dini bir yaşantının varlığından bahsederken aynı zamanda dini tercihlerinde yönlendirilmediği beyan etmektedir. Kendisini hiçbir dine ait hissetmediğini özgür bir biçimde söyleyebilmektedir. Tüm öğrenciler kendilerini değerlendirdikleri gibi ailelerini de değerlendirip onların dini kimliklerini Müslüman olarak tanımlamışlardır. Katılımcıların ailelerinin hepsi Müslüman kimliğine sahiptir.

1.2. Dindarlık Tanımı ve Çabası

Tablo 5: Dindarlık Tanımı ve Çabası

Kategoriler	Katılımcı İfadeleri
Dindarlık çabası var	K1: "Çevresine göre dindar, kendi çapında dindar olmaya çalışan bir gencim."
	K3: "Dindar olmaya çalışan birisi."
	K4: "Dindar olmak isteyen bir diye tanımlayabilirim kendimi."
	K5: "Tam anlamıyla dindar olmak isteyen Allah yolunda bir kul."
	K6: "Dindar kavramı baskıcı en azından bana öyle geliyor. Ben ortayı bulmaya çalışıyorum. Özgürlüğü önemsiyorum. Allah'ına bağlı birisiyim."
	K7: "Dindar olaya çalışan bir gencim. Dindar insan her şeyi dört dörtlük yapan değildir. Yapamayabilir. Gün içerisinde pek çok şey oluyor, namazın sadece farzlarını kılabiliyorsun. Dindar insan mükemmeliyetçi değil gerçekçi insandır."
	K9: "Dindar ya da muhafazakâr dediğim zaman siyasi bir gruba aidiyet ifade ediyorum gibi hissediyorum o yüzden ben Müslümanım diyorum."
	K10: "Dindar ahireti hatırlatan insanlar bence. Tüm yaşantısıyla kendini kontrol eden insan. Din çok kullanılıyor, dindar kavramı kullanılıyor siyasetle karışık şu aralar. Ben araştırıp gerçek dindarı onlardan ayırmayı öğrendim."
	K11: "Ben kendimi dindar olarak dinime düşkün olarak tanımlıyorum."
	K12: "Müslüman. Ailem de Müslüman ve annem daha dinar, babam da kendi halinde bir Müslüman."
Dindarlık çabası yok	K2: "Bulunduğum aile ortamına ve eğitim durumuma kıyasla eksik, fazlasıyla eksik. Ancak ben biraz uzak olduğumu düşünüyorum. Dini konuda sıkıldığımı, baskılandığımı düşünüyorum. Bu durum beni boğuyor."

	K8: “Kendimi tam bir dine ait hissetmiyorum.”
	E1: “Dini anlamaya çalışıyorum, dindar değilim, ailem dinar.”
	E2: “Ailem Müslüman, ailem insanları yargılıyorlar. Ben dindarlıkta on üzerinden beşim.”
	K13: “Dindarlık bir dine inanmak. Günümüzde ise cübbe takke ile tekkede dolaşan insanlar diye tanımlanıyor. Bence dindarlık gösterilen kıyafetle tanımlanan bir şey değil. Ben de ailemde tam olarak dindarız diyemem. Biz dine inanan kişileriz.”

Tablo5’de görüldüğü üzere tüm katılımcı cevapları mevcuttur. Katılımcılar kendilerini ve ailelerini bütünüyle dindar diye tanımlamakta tereddüt etmişlerdir. Genellikle ebeveynlerinden birisini dindar diye tanımlamışlar, kendileri için ise katılımcıların bir kısmı genel olarak dindar olmaya çalışıyorum ifadesini kullanmışlardır. Katılımcıların cevapları incelendiğinde on bir kişinin dindar olma çabası vardır. Ancak bu katılımcıların üç tanesinde dindar kavramının içeriğinin ve bu kavramın algılanma biçiminin farklılaştığını iade ettikleri görülmektedir. (K6) dindar kavramının ona baskıcı olmayı çağrıştırdığını ifade ederken, (K9, K10) dindar kavramının siyasi bir gruba ait olmayı çağrıştırdığını beyan etmişlerdir. Diğer dört katılımcının cevaplarından da onlarda dindar olma çabası içinde olmadıkları anlaşılmaktadır. (K8) ailesinin dinar olmadığını kendisinin de hiçbir dine inanmadığını, (K2, E1, E2) ailelerinin dindar oldukları ancak kendilerinin dindar olmadıkları ifade ederken (K13) ne ailesinin ne de kendinin dindar olmadığını beyan etmiştir.

(K7) *“Dindar insan her şeyi dört dörtlük yapan değildir. Yapamayabilir. Gün içerisinde pek çok şey oluyor, namazın sadece farzlarını kılabiliyorsun. Dindar insan mükemmeliyetçi değil gerçekçi insandır.”* İfadesiyle dindar kişinin inançlı, eylem söylem bütünlüğü içinde olan ancak sosyal hayatta istemeden de olsa ibadetlerini yapamayabilen bir kişi olduğunu söylemektedir. Hayatın hızı ve her an bir yerlere yetişme telaşı içinde olan insanın ibadetlerini aksatmasının onun dindarlığına engel olmadığını beyan etmektedir.

(K6) *“Dindar kavramı baskıcı en azından bana öyle geliyor. Ben ortayı bulmaya çalışıyorum. Özgürlüğü önemsiyorum. Allaha bağlı birisiyim.”* İfadesinden, İslam dinini kabul ettiği ve dindarlarca yapılan baskıya rağmen dinden soğumadığı ve kendisinin orta yolu bulmaya gayret eden bir inançlı olduğunu anlaşılmaktadır.

(K13) *"Dindarlık bir dine inanmak. Günümüzde ise cübbe takke ile tekkede dolaşan insanlar diye tanımlanıyor. Bence dindarlık gösterilen kıyafetle tanımlanan bir şey değil."* İfadesiyle dindarlığın görsellikten öte bir kabul etme yani inanma olduğunu beyan etmiştir. Kılık kıyafete göre dinarlığı belirlemenin şekilcilik olduğunu vurgulamaktadır.

İçinde bulunduğu ailenin tutumu sebebiyle kendini baskı altında hisseden (K2) katılımcı ise *"Kendimi dinar hissetmiyorum. Hatta eksik hissediyorum, bulunduğum aile ortamına ve eğitim durumuma kıyasla eksik, fazlasıyla eksik. Dindar bir ailede doğdum, dini okullara gönderildim. Ancak ben biraz uzak olduğumu düşünüyorum. Dini konuda sıkıldığımı, baskılandığımı düşünüyorum. Bu durum beni boğuyor."* Şeklindeki ifadesiyle dine mesafeli olduğunu dolayısıyla dinar olmadığını söylemektedir.

1.3. Dini Kimlikten Farklılaşma/Uzaklaşma

Tablo 6: Dini Kimlikte Farklılaşma/ Uzaklaşma

Kategori	Katılımcı ifadelerinden örnekler
Dinden uzaklaşma	K2: "Dinin kurallarına uymadığımı biliyorum, ama asla tamamen reddediyor da değilim. %75'lik uzağım diyebilirim."
	E1: "Dini anlamaya çalışıyorum, dindar değilim."
	E2: "Ailem Müslüman, ailem insanları yargılıyorlar, ben dini severim dinime saygım sonsuz ama ben dindarlıkta on üzerinden beşim."
	K10: "Din çok kullanılıyor, dindar kavramı kullanılıyor siyasetle karışık şu aralar. Ben araştırıp gerçek dindarı onlardan ayırmayı öğrendim. Ailem de Müslüman ve çok dindar değiller ibadetlerini aksatıyorlar. Tavırları, kültürel yaşantıları islam gibi algılıyorlar. Korku ile baskıcı davranıyorlar. Sorgulamaktan çok korkuyorlar ve yanlışlarını hemen kabul etmiyorlar. Gelenekten kopamıyorlar."
	K13: "Dindarlık bir dine inanmak. Günümüzde ise cübbe takke ile tekkede dolaşan insanlar diye tanımlanıyor. Bence dindarlık gösterilen kıyafetle tanımlanan bir şey değil. Ben de ailemde tam olarak dindarız diyemem. Biz dine inanan kişileriz.
Dinden ayrılma	K8: "Kendimi tam bir dine ait hissetmiyorum."

Mülakata katılan katılımcıların beyanlarından hareketle gençlerin çocukken dini eğitim hatta Kuran öğrenmesi maksadıyla cami, kuran kursu ya da dini eğitim veren anaokullarına gönderildikleri anlaşılmaktadır. Ortaokulda din kültürü dersinin zorunlu ders olması sebebiyle din kültürü dersini aldıkları da aşikârdır. Katılımcıların yedisi diğer liselerde din kültürü dersinde din eğitimi alırken sekiz tanesi imam hatip lisesinde dini eğitim almaktadırlar. Kendisini dine karşı mesafeli bulanlar, Müslüman bir ailede yetiştiklerini ifade etmektedirler. "*Kendimi dinar hissetmiyorum. Hatta bulunduğum aile ortamına ve eğitim durumuma kıyasla eksik, fazlasıyla eksik. Dindar bir ailede doğdum, dini okullara gönderildim. Ancak ben biraz uzak olduğumu düşünüyorum. Dini konuda sıkıldığımı, baskılandığımı düşünüyorum. Bu durum beni boğuyor."* Diyen (K2) katılımcı dini kimliğini değiştirmiş değil ancak baskıdan ötürü dini kimliği ile çatışma yaşamaktadır. (K2)'nin *"Dinin kurallarına uymadığımı biliyorum, ama asla tamamen reddediyor da değilim. Yüzde yetmiş beşlik uzağım diyebilirim."* Şeklindeki ifadesiyle dini tamamen reddetmediği ancak dini sorguladığı anlaşılmaktadır. Çocukluğundan beri gerek aile ortamında gerekse öğrenim gördüğü ortamlarda dini eğitim almasına rağmen, dine mesafeli olduğunu, namaz ibadetini yerine getirmediğini ve bundan ötürü de üzüntü hissetmediğini ifade etmiştir.

"Tam anlamıyla bir dine ait hissettiğimi söyleyemeyeceğim. Yani kendimi tam bir dine ait hissetmiyorum ama hani İslamiyet'le büyüdüm. Öyle ailem ve yakınlarım da. Ailem İslamiyet'e mensuplar çoğu Türk ailesi gibi yani onlar yani kuran okumayı bilmiyorlar mesela ama. Yine de meal okurlar. Önemli günlerde ibadetlerini yaparlar. Yani nasıl diyeyim daha küçükken kuran kurslarına falan gittim ama yani beni çok zorlamadılar, üzerime çok düşmediler. O yüzden hani şu an kendi görüşlerim var. Yani baskı altında hissetmiyorum." Diye kendini ifade eden (K8) katılımcı, ergenlikle birlikte kendi dini kimliğini kendisi belirlemiştir. Önceki kimliği ise taklidi bir imanın sonucu olarak İslam'dır. Ailesinin İslam dini kabul ettiğini Kur'an'ın Arapça okuyuşunu bilmediklerini, günlük namaz ibadetini yerine getirmediklerini, bazı özel günlerde namaz kıldıklarını ve kendisine ise dini yönlendirmede baskıcı bir tutum sergilemediklerini söylemiştir. Ailesi (K8) kendisinin herhangi bir dini kabul etmediğini ailesinin bildiğini ifade etmiştir.

(E2) *"Ben dindarlıkta on üzerinden beşim."* Ve (K13) *"Ben de ailemde tam olarak dindarız diyemem."* İfadeleriyle dini kimliklerini İslam olarak tanımlarlarken, kendilerini dindar Müslümanlıktan uzak görmektedirler.

Mülakat yapılan katılımcıların, dini konularda detaylı bilgi sahibi olmak isteyen Z kuşağı mensupları oldukları, kendilerini ikna edici cevaplar bulabilmek için bir arayış içerisinde

oldukları gözlemlenmektedir. Eleştirel bakışa sahip oldukları, dini bilgi, inanç vb. konularda bilginin kaynağını sorguladıkları görülmüştür. Araştırdıkları bilgi doğru ise bunun aksini savunan ebeveynleri de olsa eleştirebilmektedirler. Aynı şekilde kendilerini de eleştirdikleri katılımcıların ifadelerinden anlaşılmaktadır.

İnsanın anlam arayışının bir sonucu olarak değişim ve dönüşüm kaçınılmaz olmaktadır. Ergenlikle birlikte birey kendi öz benliğinin yapı taşlarını aklı ve iradesiyle inşa ederken dini kimliği ya pekişmekte ya da tam tersine değişmektedir. On beş katılımcının beyanlarından hareketle gençlerin farkı bir din tercihi yaptığı görülmemektir. Bir kişi islam dininden çıktığını ifade etmiştir.

1.4. Yaratıcı ile Manevi Bağ

Tablo 7: Yaratıcı ile Kurulan Manevi Bağ

Kategoriler	Katılımcıların ifadeleri
Güvenli bağlanma	**Yaratıcının varlığı hayatını nasıl etkiliyor?** K1: "Hareketlerimde, yaptığım şeylerde bunun ötesi de O var deyip hareket ediyorum."
	K3: "Allah peygamber aracılığıyla bize bir kitap gönderdi, Kur'an da bizim hayatımızı nasıl yönlendirmemiz gerektiği yazıyor. Beni bu açıdan etkiliyor. Allah ne der düşüncesi hep zihnimde."
	K7: "Bana mesaj vermek isteyen, gündelik hayatımda aklımdan çıkmayan bir varlık. Bir başarımın arkasında onun varlığını hissediyorum. Bir kıyafet alırken mesela kısa mı dinen uygun mu diye değerlendirirken Allah kararımı etkiliyor."
	E1: "Yaratıcı cezalandırıcı birisi değil. Yakar ceza verir değil. Hristiyan gâvur o cehennemlik diye bir şeye düşünmüyorum. Yaratıcı daha kucaklayıcı. Tecavüz eden bir Müslüman adam cennetlik ama iyi bir bilim insanı Hristiyan diye cehennemlik değil bence bu adaletli değil."

	K9: "Yaratıcı ile ilişkim naif, Allah bize üzülüyor, eğer namazımı kaçırdım ve telefonumu bulamıyorsam diyorum ki bu bunun karşılığı. İnsanlarda çeşitli duygu ve hisler var ve bunların sahibi Allah ve bize bunu gösteriyor."
Kaygılı bağlanma	K4: "Ben buraya ilk geldiğimde çok yalnızlık çekiyordum. Bence yalnız olmadığımızı hissettiren bir yaratıcı var. Onunla sohbet ediyor o maneviyatı hissediyorsun. Namazlarda özellikle. Ben bu okula gelmezden evvel Anadolu lisesindeydim, dinden uzaktım. İmam hatibe geldikten ve dini dersleri gördükten sonra dine daha yakınlaştığımı hissetim. Namazlarımı kılmaya kuran okumaya başladım, diğer okulda böyle değildim. Bu okula gelmemde bunda yaratıcının etkisi olduğunu düşünüyorum. Bir şey alırken, bir karar verirken bazen kendi nefsime uyuyorum. Bu dünyadan bir şeyleri deneyerek gitmeliyiz diye düşünüyorum. Mesela haram olmasına rağmen midye yedim."
	K5: "Yapacağım en ufak bir eylemde onun varlığını düşünerek hareket ediyorum."
	K11: "Kendimi kötü hissettiğim anlarda dua ediyorum. Ailemden destek istediğim veya arkadaşlarımla da konuştuğum oluyor ama bazen sadece Allah ile konuşmak istiyorum. Bu beni çok rahatlatıyor ve sabretmemi sağlıyor. Dinimden uzaklaştığımda bazen yaratıcı var mı diyorum ama sonra dinime yaklaştıkça dua ettiğimde karşılık verdiğini görünce evet kendimi iyi hissediyorum. Dualarımda hakkımda hayırlısını ver diye dua ediyorum."
	K12: "Dua etmek, kuran ayetleri dinlemek bana iyi geliyor. Yaratıcı hayatımı etkiliyor."
	K6: "Bende çok büyük etkiye sahip. Ben Allaha çok inanan biriyim. Yani onun kudretine ilmine. Yani hayatımı çok şekillendiren bir şey. Mesela bir karar alacaksam kalbimden direk şu geçer Allah'ım yani bunu yapacaksam doğruysa eğer gerçekten hani beni

	ona göre yönlendir. Şükredip, Allaha inanıp çabaladıktan sonra hiçbir şeyin gerçek karşılığını almadığımı düşünmüyorum.”
	K10: “Yaratıcı hayatımı etkiliyor. Kötü hissettiğimde namaza sarılıyorum ve kendimi iyi hissediyorum Yalnız olmadığı hissettiriyor. Tek yaşam bu dünyadan ibaret değil. Kendimi bildikçe Allah’ı biliyorum ve hatırlıyorum. Hayatımda daha fazla hatırlamam gerekiyor.”
Kaçıngan bağlanma	K2: “Dışarıya baktığımda o yaratıcının neler yarattığını görebiliyorum. Duamda o var. Şükür sebeplerimde ya da ihtiyaç duyduğumda yaradana sığınıyorum.”
	E2: “Yaratıcı bizi etkiliyor, bizi tamamen kontrol ediyor diyemem.”
	K13: “Yaratıcı ilahi adaleti gerçekleştiriyor ancak direk sürekli müdahale etmiyor. Dua ediyorum ve kabul oluyor bu beni etkiliyor.”
(Deist)	K8: “Tam anlamıyla bir dine ait hissettiğimi söyleyemeyeceğim. … Yani bir yaratıcı bence kesinlikle var çünkü ya insanoğlu hani evrimle olsa bile bu kadar gelişemez. Yani bu kadar kusursuz şeyleri bir güç kesinlikle yapmıştır. Yani bu kadar kusursuz şeyler nasıl bir anda var olabilir? Bir yaratıcı var.”

Tablo 7’de görüldüğü üzere katılımcıların beşinin yaratıcı ile güvenli bağlanma, altısının kaygılı bağlanma ve dört tanesinin de kaçıngan bağlanma biçiminde iletişim içinde olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcı ifadeleri, bireylerin yaratıcı ile kurduğu ilişkinin çeşitliliğini, derinliğini ve gündelik hayat üzerindeki somut etkilerini ortaya koymaktadır. Katılımcıların büyük bir kısmı, yaratıcının varlığını, davranışlarını ve ahlaki tutumlarını belirleyen temel bir referans noktası olarak tanımlamaktadır. (K1) *“Hareketlerimde, yaptığım şeylerde bunun ötesi de O var deyip hareket ediyorum”*, (K3) *“Allah ne der düşüncesi hep zihnimde.”* ifadeleri, yaratıcının bir sürekli etik referans noktası olduğunu göstermektedir. Katılımcıların, dışsal baskıdan ziyade içselleştirilmiş bir gözetim (ihsan bilinci) ile hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Bu durum, yaratıcı ile kurulan bağın güvenilir ve tutarlı bir iç rehberlik sağladığını

göstermektedir. (E1) *"Yaratıcı cezalandırıcı birisi değil. Yaratıcı daha kucaklayıcı."* İfadesinde yaratıcının imajı koşulsuz kabul, adalet ve merhamet üzerine kuruludur. Yani kaygılı veya kaçıngan bağlanmada görülen katı, cezalandırıcı veya mesafeli Tanrı imajından uzak bir durum söz konusudur. Güvenli bağlanma ile bağlandığı tespit edildiği katılımcılar, yaratıcıyı seven, adil, sürekli erişilebilir bir figür olarak algılamakta ve bu bağı günlük yaşamda aldıkları kararlarında, etik eylemlerde ve kriz anlarında güçlü bir kaynak olarak kullanmaktadırlar. Bu bulgular, Tanrı'ya yönelik Güvenli Bağlanma stilinin yansımasıdır (Hayta,2020: 128).

Tablo 3'te görüldüğü üzere Kaygılı bağlanma ile yaratıcıyla iletişim kuran katılımcılar, sürekli olarak gözetim ve rab ile erişim aramaktadırlar. *"Dinimden uzaklaştığımda bazen yaratıcı var mı diyorum ama sonra dinime yaklaştıkça dua ettiğimde karşılık verdiğini görünce evet kendimi iyi hissediyorum."* (K11) katılımcıya ait olan bu ifade, inancın istikrarsızlığını ve deneyimsel onaya duyulan yüksek ihtiyacı göstermektedir. Yaratıcının varlığı, soyut bir inançtan ziyade somut bir tepkiye (karşılık verme) bağlı olarak sürekli yeniden tesis edilmektedir. Kaygılı bağlanmada birey, bağlanma figürünün istikrarı konusunda sürekli bir belirsizlik yaşamaktadır. Bu durumda, yaratıcının varlığından şüphe etme türünden gelgitler şeklinde ortaya çıkabilir. Kaygılı bağlanma ile bağlandığı tespit edilen katılımcıların ifadeleri, onların yaratıcı ile kurduğu bağın yüksek düzeyde duygusal yatırım, sürekli kontrol, onay arayışı ve belirsizlikle baş etme çabası içerdiğini göstermektedir. Bu dinamikler, yaratıcıya yönelik bir kaygılı bağlanma stilinin varlığını ve bu stilin bireyin dini deneyimlerini, kararlarını ve duygusal tepkilerini nasıl şekillendirdiğini destekleyen verilerdir(Hayta, Bağlanma Kuramı ile Allah Tasavvuru,2020: 129).

Tablo 7'ten anlaşıldığı üzere dört katılımcının beyanları onların kaçıngan bağlanmaya sahip olduklarını göstermektedir. Kaçıngan bağlanma stilini benimseyen bireyler, duygusal yakınlığı ve bağlılığı en aza indirgeme eğilimindedir. Dini bağlamda bu, yaratıcı ile kurulan ilişkiye mesafe koyma, yaratıcının kişisel hayata aşırı müdahalesini reddetme ve özerkliği önceleme şeklinde kendini gösterebilmektedir. (K8) *"Tam anlamıyla bir dine ait hissettiğimi söyleyemeyeceğim. Yaratıcı bence kesinlikle var..."* ifadesiyle, örgütlenmiş dini yapıya ait olmaktan ve dolayısıyla kurumun getirdiği duygusal ve normatif zorunluluklardan bilinçli olarak kaçındığını göstermektedir. (E2): *"Yaratıcı bizi etkiliyor, bizi tamamen kontrol ediyor diyemem."* İfadesiyle yaratıcının etken ancak mesafeli bir rab olduğunu belirtmektedir. (K8, E2) katılımcıların beyanlarında, yaratıcı ile kurulan bağda duygusal bağımlılıktan kaçınan, rasyonel ve özerk bir duruşu benimsedikleri anlaşılmaktadır. Bu durum, onların yaratıcıyı duygusal olarak erişilebilir ancak müdahaleci olmayan, sınırları belirlenmiş, bilişsel

argümanlarla temellendirilmiş bir figür olarak inşa ettiklerini göstermektedir. Bu dinamikler, Tanrı'ya yönelik kaçıngan bağlanma stilinin temel özellikleriyle örtüşmektedir (Hayta,2020: 129).

1.5. Dini Bilinç ve Vicdan

Tablo 8: Dini Bilinç ve Vicdan

Kategoriler	Katılımcıların ifadelerinden örnekler
Dini bilinç güçlü Vicdan azabı	K1: "Orucumu tutarım. Namazımı kılarken günümü planlamak hayatımı etkiliyor. İnandığım şeyleri yapabiliyor olmak mutlu ediyor, yapamadığımda vicdan azabı çekiyorum."
	K11: "Kötü davranışlardan kaçınırken görüyorum ki dinimin yap dediğini yapıyorum, namazlarımı aksatmamaya çalışıyorum. Namaz günü planlamamı sağlıyor, orucumu tutuyorum. Yapamadığımda vicdan azabı çekiyorum, ahireti merak ediyorum heyecanlandırıyor ama ya eksiklerimden dolayı ne yapacağım diye stres oluyorum."
	K10: "Dua ederim, başka iyi insanlar için ve kendim zorlandığımda dua ederim. Namazlarımı kılmaya çalışıyorum. Namazı kılamadığım zaman kötü hissediyorum hemen telafi etmeye çalışıyorum. Orucumu tutuyorum, ramazanda Kuran okurum."
	K6: "Namaz kılmadığımda negatif enerji hissederim, boşlukta hissederim rabbim beni çağırıyor derim."
Dini bilinç zayıf, Üzüntü duyma yok	K2: "Farzların birçoğunu yapmıyorum. Namaz kılmıyorum, oruç tutarım. İbadetlerimi tam yaparken yapmazsam rahatsız hissediyorum ancak uzun suredir yapmadığım bir ibadetim için yapmadığımda bu durum benim için olağan olduğundan bir şey hissetmiyorum."
	E1: "Arkadaşlarım aile baskısı yüzünden isyankâr, bazısı at gözlüğü takıyor, bazısına ibadetler zor geliyor. Mesela ben oruç tutuyorum, ama namaz

	kılmıyorum zor geliyor. İnsanlara hayvanlara yardım etmek ibadetlerden namazdan daha kıymetli bence.”
Dini bilinç yok İyilik eden iyilik bulur.	K 8: “Kendimi bir dine ait hissetmiyorum. Yolda gördüğüm bir sokak kedisine yemek vermek ya da yolda gördüğün bir ihtiyaç sahibi insana yardım etmek ya da poşetleri ağır olan bir teyzeye yardım etmek bile beni çok rahatlatıyor ve mutlu ediyor. Onlara mutluluğunu gördükçe ve böyle iyi şeyler yaptıkça karşıma da iyi şeylerin çıktığına inanıyorum.”
Dini bilinç zayıf Ümit var olma	E2: “Orucumu tutarım. İnsanlara yardım etmek hoşuma gider. Namaz kılmıyorum. Aklıma geldikçe dua ederim, dua umudumu artırıyor.”

Dini bilinç, belirli bir inanç öğretisi etrafında, kişinin iç dünyasını şekillendiren, onun hayatında bilişsel, duygusal ve davranışsal etkiler üreten güçlü bir farkındalıktır. Dini bilincin en önemli işlevi bireyde, kendisini ve özünün yaşam biçimini, tanrının irade, öğreti ve değerlerine uygun olarak düzenleme motivasyonunu üretmesidir.

Tablo 8’de görüldüğü üzere (K1, K11, K10, K6)’nın ifadelerinden dini bilincin güçlü ve işlevsel olduğu anlaşılmaktadır. Dini bilincin yalnızca bilişsel bir inanç düzeyinde kalmadığını, aynı zamanda güçlü bir süper-ego işlevi gördüğünü de göstermektedir. İbadetleri aksatmak, bireyin içselleştirilmiş ahlaki standardını ihlal etmesi anlamına gelmekte ve bu ihlal, Freudyen anlamda suçluluk duygusu (vicdan azabı) ile cezalandırılmaktadır. Dini bilincin işlevselliği, bu mekanizma aracılığıyla öz-denetimi sağlamaktır.

Dinî inanç ve uygulamaların, insanların ümit düzeyini yüksek tutma konusunda olumlu işlevi vardır. Çünkü dua, ümit kapılarını beklemeyi, olumsuz şartların insan üzerindeki etkisini en aza indirmeyi hedeflemektedir. Dua ile insan, sınırlı gücünü Tanrının sınırsız gücüyle birleştirmektedir. Araştırmacıların hepsi dua etmeyi, umutlu olmak şeklinde ifade etmişleridir. Bu açıklamalardan hareketle dua etmenin herkes tarafından kolaylıkla yapılabilecek bir pratik olduğuna ulaşılmaktadır.

Dini bilinç, bu katılımcılar için bir kaygı yönetimi işlevi görmektedir. İbadetin yokluğu bir manevi boşluk yaratmaktadır. Telafi çabası ve yaratıcının çağırdığı hissi,

bağlanma kuramı çerçevesinde, kaygılı bağlanma stilinde olduğu gibi, bağlanma figürüne (Rab) yeniden yakınlaşarak güvenli sığınağa dönme ihtiyacını yansıtmaktadır.

Tablo 8'te görüldüğü üzere (K2, E1, E2)'nin ifadelerinden onlarda dini bilincin zayıf olduğu anlaşılmaktadır. (K2), *"Uzun süredir yapmadığım bir ibadetim için yapmadığımda bu durum benim için olağan olduğundan bir şey hissetmiyorum."* ifadesiyle, dini normların ihlal edilmesinin artık bir vicdan azabına yol açmadığı bir duruma işaret etmektedir. Sürekli ihlal sonucu, dini bilincin duygusal ve ahlaki denetim işlevi zayıflamış veya körelmiştir. Bu, dini bilincin yalnızca kültürel bir bilgi olarak kaldığını, ancak duygusal içselleştirme düzeyine ulaşmadığını göstermektedir.

(K8) *"Kendimi bir dine ait hissetmiyorum... İyi şeyler yaptıkça karşıma da iyi şeylerin çıktığına inanıyorum." / İhtiyaç sahiplerine yardım etmek "beni çok rahatlatıyor ve mutlu ediyor"* İfadesinden, onun kendisini dini bir kimliğe ait hissetmemesine rağmen, ahlaki eylemlerden manevi bir doyum aldığını anlaşılmaktadır. Dini bilincin işlevi (öz-denetim ve huzur), bu durumda sekülerize edilmiş bir etik eylem yoluyla karşılanmaktadır. Bu, bireyin manevi ihtiyacını karşılamak için dini olmayan bir anlam sistemini (etik sistem) benimsediğini göstermektedir. Bu tür bir inançsızlığa rağmen ahlaki davranışlardan haz alma, bilimi din ile ayrıştıran ve dini bilim dışı olarak kabul eden eğitimli bireylerde görmek mümkündür. (Sevinç,2023: 168).

Araştırmaya katılan bireylerden yaratıcıya inanıyorum diyenler dinin pratiklerini özellikle orucu eksiksiz yerine getirmektedirler. Namaz ise en çok aksatılan dini pratiklerdendir. İyilik, yardımlaşma, canlılara merhamet gibi evrensel iyiliklerde tüm katılımcılar eylem birlikteliğindedir. Bu tarz iyilik yapma durumlarının motivasyon kaynağı iyilik eden iyilik bulurdur. Dini kimlik ile bu duruma bakıldığında Allah'ın kullarından iyilik yapmalarını istemesi ve yine iyilik edenin iyilik bulacağı inancıdır.

Dinin pratiklerini tam yapamayan Müslüman katılımcılar bu durum karşısında suçluluk hissetmekte ve başlarına olumsuz bir durum gelse, bunu rabbin uyarısı diye algılamaktadırlar. Uzun suredir yapmadıkları ibadetler hakkında konuşurken hiçbir olumsuz duygu hissetmeyen katılımcılar, ara ara yapamadıkları ibadetler hakkında konuştuklarında *"Yapamadığımda vicdan azabı çekiyorum, ahireti merak ediyorum heyecanlandırıyor ama ya eksiklerimden dolayı ne yapacağım diye stres oluyorum." Ve "Yapamadığımda vicdan azabı çekiyorum."* Şeklinde kendilerini ifade etmişlerdir.

2. Dini Pratikler ve Motivasyonları

On beş katılımcı ile yapılan görüşmede, herhangi bir dini pratiği yapıp yapmadıkları, düzenli yaptıkları ya da yapamadıkları pratiklerin neler olduğu sorulmuştur. Dini pratikler ibadetler ve yardımlaşma olarak sınırlandırılmıştır. Katılımcıların dini pratikleri yapma motivasyonları onların eylemlerinin sürekliliğini ve niteliğini belirlemede önemli bir yere sahiptir.

Manevi motivasyonla ibadetlerini yerine getiren katılımcılarda motivasyonlarının, mutluluk ve huzur arayışı olduğu anlaşılmaktadır. Kişiler iyilik yapmanın sadaka ve yardımlaşmanın kendilerini rahatlattığını ve mutlu ettiğini belirtmektedir; bu durum, altruistik (özgeci) davranışın manevi tatmini olarak yorumlanabilir.

İbadetlerini aksattıklarında hemen telafi etmeye yönelen ya da ibadetlerini yapmadıklarında boşluk ve olumsuzluk hisseden bireylerin ifadelerinden onların ibadetlerini yerine getirme motivasyonlarının vicdan azabı ve suçluluk duygusundan kaçma olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların, namaz kılmadıklarında negatif enerji veya boşlukta hissetme deneyimlerinden hareket edildiğinde, ibadetin kişinin yaşamında psikolojik bir denge işlevi gördüğüne ulaşılabilir.

İbadetlerini yerine getirmede katılımcı ifadelerinde fark edilen bir diğer motivasyon ise inanç sisteminin gerekliliklerini yerine getirme bilinci, sorumluluk algısı ve gelecek kaygısıdır. Bir yaratıcı tarafından sürekli izleniyor olma inancı ve Allah ile olan ilişkinin karşılıklı olduğu düşüncesi, onların davranışları düzenlemede merkezi bir rol oynamaktadır. Ölüm düşüncesi ve ahiret kaygısı, eksiklerimden dolayı ne yapacağım stresiyle birlikte, ibadetleri yapma konusunda zorlayıcı bir bilişsel motivasyon oluşturmaktadır. Bazı katılımcıların beyanından hareketle, namazın günü planlamaya yardımcı olması düşüncesi, ibadetin sadece manevi değil, aynı zamanda davranışsal ve temporal organizasyon açısından da işlevsel bir fayda sağladığını göstermektedir. Bu tespitten hareketle namaz ibadetinin yerine getirilmesinin motivasyon kaynaklarından birisi günü planlamadır. Aksatılan ibadetlerin hemen telafi edilmeye çalışılması, kaza namazlarının kılınması, bilişsel tutarsızlığı giderme ve öz yeterlilik hissini geri kazanma çabası olarak görülebilir. Bir (K12) katılımcının, abdest ve namaz ibadetini Anadolu lisesinde okul arkadaşlarına anlatması ve onların uygulaması, birey için sosyal onay ve rol model olma motivasyonunu desteklemiş olabilir.

Dua ibadetine yönelen katılımcıların depremzede olmaları, deprem sebebiyle Ankara'daki pansiyonlu okullara gönderildiği ve burada hem şehre, hem okul ve arkadaşlarına alışmaya çalıştıkları da göz önünde bulundurulduğunda dini pratiklerinin motivasyonları olarak yüce güce sığınma ve yalnızlıktan kurtulma isteği olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların beyanlarından hareketle dinî motivasyonun tek boyutlu olmadığı, aksine pozitif ve negatif duygusal sonuçların karmaşık etkileşimiyle şekillendiği görülmektedir.

2.1. İbadetleri Yapma /Yapmama

Tablo 9: İbadetleri Yapma/Yapmama

	Namaz	Oruç	Dua	İyilik/Sadaka
İbadetini yapıyor		K1,K2,K3,K4,K5,K6, K7,E1,E2,K9,K10,K 11,K12, K13	K2	
İbadetini yapmaya çalışıyor	K1,K3,K4,K5,K6,K7, K9,K10,K11, K12,K13		K1,K3,K4,K5,K6, K7,E1,E2,K9, K10,K11,K12, K13	K1,K2,K3,K4,K5, K6,K7,E1,E2,K8, K9,K10,K11,K12,K 13
İbadetini yapmıyor	K2,E1,E2,K8	K8	K8	

Namaz, (K4, K6, K7, K10) katılımcıların en çok aksattıkları ve aksattıklarında en çok suçluluk duydukları ibadet olarak öne çıkmaktadır. Namaz, günün belli saatlerine dağılmış olması nedeniyle zaman yönetimi ve süreklilik açısından yüksek bir bilişsel yük getirmekte ve aksaması normatif bir ihlal olarak algılanmaktadır. K2'nin uzun süredir yapmadığı ibadetler için bir şey hissetmemesi, tekrarlanan ihlallerin duygusal maliyetini düşürerek suçluluk temelli motivasyonun uzun vadede zayıflayabileceğini göstermektedir.

Dua ve iyilik yapma eylemleri, neredeyse tüm katılımcılar tarafından daha kolay, esnek ve doğrudan pozitif sonuç sağlayan eylemler olarak benimsenmiştir. İyilik yapmanın, ritüel ibadetlerden daha kıymetli görülmesi (E1, K8), dindarlığın etik/ahlaki boyutunun kişisel

kimlikte merkezi bir yer tuttuğunu ve davranışsal dindarlığın ahlaki dindarlığa kaydığını düşündürmektedir. Dua, özellikle zorlanma anlarında (E1, E2) ve kriz durumlarında, umudu ve psikolojik sağlamlığı artıran temel bir destekleyici başa çıkma stratejisi olarak işlev görmektedir.

Tablo 10: Telafi Gayreti Var/ Yok (İbadeti sürekli yapma/ yapmama)

Kategoriler	Katılımcıların ifadelerinden örnekler
Telafi gayreti var	K1: "Orucumu tutarım. Genel olarak değerlendirdiğimde zor gelebiliyor. Bu bir gerçek. Eksikliğim var elimden geleni yapmaya çalışıyorum. Sadaka niyetiyle kendim ya da başkaları adına iyilik yapıyorum. Namazımı kılarken günümü planlamak hayatımı etkiliyor. İnandığım şeyleri yapabiliyor olmak mutlu ediyor, yapamadığımda vicdan azabı çekiyorum."
	K3: "İbadetlerimi olabildiğince yapamaya çalışıyorum. Nefis, sosyal çevrem bazen bu durumu olumsuz etkileyebiliyor. Bazen ibadetlerimi aksatıyor ya da erteliyorum. Ama bir gün ölümün geleceği düşüncesi aklımda ve olabildiğince ibadetlerimi yapmaya çalışıyorum. Yapamadığım zaman suçlu hissediyorum."
	K5: "Mesela bugün sabah namazına kalkamadım, uyanamadım. Kötü hissediyorum. Ders çalışmayayım başka bir şey yapayım, telefonla meşgul olayım, sınırı aşarak. Bu da beni üzüyor. Bir yaratıcı var seni gün boyu izleyen, ne yaptığını ne düşündüğünü bilen. Yanlış bir şey yaptığımda kendimi suçlu hissediyorum. Hemen telafi etmeye çalışıyorum. Namazlarımı olabildiğince kılmaya çalışıyorum. Oruçlarımı zaten herkes gibi tutuyorum. Umreye gittim. Dualarımı yaparım. Ailem bu konu da olumlu etkiliyor beni."
	K7: "İbadetlerimi yapmaya çalışırken samimi olduğumu düşünüyorum. Namazlarımı kılıyorum. Ancak gün içinde kaçırdığım üşendiğim için

	kılamadığım oluyor. Oruç tutarım herkes gibi. Umre yaptım. İbadetlerimi yapamadığımda gün içindeki amacıma ulaşamamış gibi hissediyorum. Kazalarımı kılmaya çalışıyorum. Ertesi gün kendime bugün namazlarımı tam kılacağım diyorum.”
	K9: “İyiliği çok önemsiyorum. Allah da benim destekçim. Namazlarımı düzenli kılmaya çalışıyorum, atladığım zaman ise üzülüyorum. Allah ile ilişkimi ve insanlarla ilişkim için ibadetler bizden isteniyor ve bu benim koduma işlenmiş bana zor gelecek bir şey değil.”
	K10: “Dua ederim, başka iyi insanlar için ve kendim zorlandığımda dua ederim. Namazlarımı kılmaya çalışıyorum. Namazı kılamadığım zaman kötü hissediyorum hemen telafi etmeye çalışıyorum. Orucumu tutuyorum, ramazanda Kuran okurum.”
	K11: “Kötü davranışlardan kaçınırken görüyorum ki dinimin yap dediğini yapıyorum, namazlarımı aksatmamaya çalışıyorum. Namaz günü planlamamı sağlıyor, orucumu tutuyorum. Yapamadığımda vicdan azabı çekiyorum, ahireti merak ediyorum heyecanlandırıyor ama ya eksiklerimden dolayı ne yapacağım diye stres oluyorum.”
	K13: “Dua ederim, ramazanda oruç tutuyorum, namazlarımı kılmaya çalışıyorum. Okulda kılamadığım namazlarımı yurtta kaza yapıyorum. Bazen namazımı kılma düzenimi tutturamıyorum. Namazı Allah için kılmalıyım, içimden gelse de gelmese de. Yaratıcı ile aramızda ilişkimiz karşılıklı diye düşünüyorum. Ezanı duyduğumda etkileniyorum. Ramazan ayını çok seviyorum. O ay beni etkiliyor. Yolda ayağımla bir taş ile oynarken aklıma hadis geliyor o taşı yoldan kaldırıyorum.”

Telafi gayreti yok	K2: “Farzların birçoğunu yapmıyorum. Her gün yatmadan önce ve uyandığımda dua ederim. Genellikle şükrederim. İhtiyaç sahiplerine yardım ederim. Namaz kılmıyorum, oruç tutarım. İbadetlerimi tam yaparken yapmazsam rahatsız hissediyorum ancak uzun suredir yapmadığım bir ibadetim için yapmadığımda bu durum benim için olağan olduğundan bir şey hissetmiyorum.”
	K4: “Yardımlaşma, insanlara faydalı olma noktasında istekliyim ve ortalama bir insanım. Orucumu tutarım. Namazlarımı aksatıyorum.”
	K6: “Şu aralar namazım aksıyor, orucumu küçük yaşlardan itibaren tutuyorum. Saygı duymak, iyilik yapmak hayatımın bir parçası. İbadetlerimi yapamadığımda ya da bazen ailemden uzak yaşamamın etkisiyle bazı zamanlar yalnızlık çektiğimde ağlarım, Allah beni huzuruna çağırıyor derim. Namaz kılmadığında negatif enerji hissederim, boşlukta hissederim rabbim beni çağırıyor derim.”
	E1: “Dua ederim, başka iyi insanlar için ve kendim zorlandığımda dua ederim**.** Arkadaşlarım aile baskısı yüzünden isyankâr, bazısı at gözlüğü takıyor, bazısına ibadetler zor geliyor. Mesela ben oruç tutuyorum, ama namaz kılmıyorum zor geliyor. İnsanlara hayvanlara yardım etmek ibadetlerden namazdan daha kıymetli bence.”
	E2: “Orucumu tutarım. İnsanlara yardım etmek hoşuma gider. Namaz kılmıyorum. Aklıma geldikçe dua ederim, dua umudumu artırıyor.”
	K12: “Dua ederim, okuldaki arkadaşlarıma abdesti namazı tarif ettim uyguladılar ve çok etkilendim. Namazlarımı kılmaya çalışıyorum. Burada dershanede namaz kılacağım ortam yok Maraş’ta öyle değildi samimi bir ortam vardı. Lise de öyle. Lisedeki arkadaşlarım inanmıyorum diyor ve ibadetlerini yapmıyorlar.”

Araştırmacıların dinin pratiklerini yapma ve yapmama ve sürekliliği sağlama noktasında iç disiplinleri en büyük motivasyon kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. İmam hatip lisesinde okuyan katılımcılar sosyal yaşamlarının dini yaşamlarıyla uyumlu olduğu bir ortamda bulunmaların sonucu olarak ibadetleri doğal olarak daha kolay bir biçimde yapabilmektedirler. Ancak diğer okullarda okuyan öğrencilerin dini pratikleri yerine getirirken destekleyici motivasyon araçları diğer katılımcılara göre daha düşüktür. Bir (K13) katılımcı arkadaşlarının dinin değerleriyle dalga geçmesinden etkilendiğini, onlarla aynı fikirde olmadığını, bazen okulda namazlarını kılamayıp öğle namazını yurtta kaza olarak kıldığını ifade etmektedir.

Dini pratiklerin yapılışını ailesinden küçük yaşta gözlemleyerek, yaparak yaşayarak öğrenen katılımcılar, dini pratiklerin devamlılığını daha kolay sürdürebilmektedir. Telafi etme gayreti içinde olan katılımcıların namaz ibadetini sürekli ve düzenli bir biçimde yerine getirme eylemi içinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu neslin Z kuşağı olduğu da göz önünde bulundurulduğunda, dinden uzaklaşma değil dini pratikleri yapmaya gayretli oldukları görülmektedir. Bir katılımcı hariç tüm katılımcıların oruç ibadetini yapamaya gayretli oldukları da bu tezi kanıtlar niteliktedir.

Bir (K9) katılımcı *"Farklı arkadaş çevrem var ben onlara belki şeklen uyuyorum ancak zihniyetimi ailemden aldım, kendimi dinin emir ve yasaklarını kabul etmede onlara uymuyorum."* Şeklinde ifade ederken yapmış olduğu vurgu dinin teorik kısmında çevresinden etkilenmediğini ancak arkadaşlarına giyim kuşam ve birlikte vakit geçirmek, eğlence anlayışı gibi konularda yeniliklere açık olduğu çıkarımına ulaşılmaktadır.

Z kuşağı diye adlandırılan gençlerden oluşan katılımcıların biri hariç hepsi kendi dini kimliklerini Müslüman olarak ifade ederken İslam dininin, dini ritüelleri olan ibadetleri yapmakta zorlandığını ifade etmektedirler. Günde beş vakit düzenli olarak kılınması gereken namaz ibadeti en çok aksatılan ibadet olmuştur ve namaz ibadetinin toplu olarak da yapılan bir ibadet olduğu da göz önünde bulundurulduğunda, Z kuşağı toplu ibadet etmek yerine tek başına ibadet etmeyi tercih etmektedir. İmam hatip lisesinde sosyal ortamın hazır olmasına rağmen katılımcıların toplu ibadet yapmada iç motivasyonlarının eksikliği nedeniyle, Anadolu lisesinde okuyan katılımcıların hem sosyal ortamlarının eksikliği hem de iç motivasyonlarının zayıflığının etkisiyle ibadetlerini toplu olarak yapamadıkları anlaşılmaktadır. İki grup öğrenci için din ve dini pratikleri yapabilme Z kuşağının arkadaş seçimini etkileyen bir faktör değildir. Bu nesle göre göre arkadaş seçiminde din değil ahlak önemlidir (Gökçe, 2021: 112).

2.2. Dini Pratiklerin Duygusal Etkisi

Tablo 11: Dini Pratiklerin Duygusal Etkisi

Kategori	Katılımcıların ifadelerinden örnekler
Suçluluk	K3: "Yapamadığım zaman suçlu hissediyorum."
	K5: "Mesela bugün sabah namazına kalkamadım, uyanamadım. Kötü hissediyorum."
	K6: "Namaz kılmadığımda negatif enerji hissederim, boşlukta hissederim."
	K1: "İnandığım şeyleri yapabiliyor olmak mutlu ediyor, yapamadığımda vicdan azabı çekiyorum."
	K7: "İbadetlerimi yapamadığımda gün içindeki amacıma ulaşamamış gibi hissediyorum. Kazalarımı kılmaya çalışıyorum. Ertesi gün kendime bugün namazlarımı tam kılacağım diyorum."
	K10: "Namazı kılamadığım zaman kötü hissediyorum hemen telafi etmeye çalışıyorum."
	K9: "Namazlarımı düzenli kılmaya çalışıyorum, atladığım zaman ise üzülüyorum."

Din bireyin yaratıcı ile kurduğu manevi ve ruhsal iletişimin bütününü kapsamaktadır. Birey somut düşünmeden soyut düşünmeye geçerken yaratılış gayesini, içinde bulunduğu dünyadaki haksızlıkları, ölümden sonra ne olacağı hakkında makul cevaplar alana dek soru sormaya devam etmektedir. Bu vb. soruların cevabını insanlara dinler vermektedir. İslam dini insanı aktif iyi olamaya teşvik ederken, içi disiplinini korumasını istemektedir. Bu noktada dini pratikleri yerine getirmeye çalışan (K3) katılımcı *"Yapamadığım zaman suçlu hissediyorum."* Derken genel olarak ara ara namaz ibadetini aksattığını ve bu durumun onda eksiklik ve suçluluk hissettirdiğini ifade ederken başka bir katılımcı (K5) ise *"Mesela bugün sabah namazına kalkamadım, uyanamadım. Kötü hissediyorum."* İfadesiyle bu hissi yakın zamanda yaşadığını ve bu hissin onda iyi bir hissiyat oluşturmadığını beyan etmektedir. (K7) katılımcı *"İbadetlerimi yapamadığımda gün içindeki amacıma ulaşamamış gibi hissediyorum."* İfadesiyle ibadet yapmayı tam olarak yapılması gereken bir hedef olarak gördüğünü söylemektedir. Başka bir katılımcı (K10) ise *"Namazı kılamadığım zaman kötü hissediyorum hemen telafi etmeye çalışıyorum."* ifadesiyle olumsuz histen hemen kurtulma ve borçlu kalmama gayreti içinde olduğunu beyan etmektedir.

2.3. Aile ve Çevrenin Etkisi

Tablo 12: Ailenin Etkisi

Kategoriler	Katılımcıların ifadeleri
Olumlu etki	K5: "Babam evimizde etkili bir faktör ve ablam ve abimin yaşantısı beni olumlu etkiliyor. Ablam lise öğrencisiydi ve acıktı ve bir anda ferace giydi ben o zaman ilkokula gidiyordum. Neden diye ablamla konuşuyorduk ve beni etkiledi. Arkadaş ortamım imam hatip lisesi öğrenciler ve olumlu etkiliyor. Arkadaşımın arkadaşı olan ve farklı görüşleri olan arkadaşlarım var ve görüşleri farklı. Ben onlara karışmıyorum ve kendi sınırlarımı çiziyorum, etkilenmiyorum."
	K6: "Çevremin dine bakışı beni hem olumlu hem olumsuz etkiliyor. Lisede arkadaşlarım var, inanıyorum diyor ibadetleri yapmak mantıklı değil diyor. Bu beni etkilemiyor benim iradem var Ailemse çok etkiliyor. Kafamda bir karışıklık varsa Allah'la dinle alakalı aileme sorardım. Cevapları beni etkiledi ve etkiliyor da."
	K7: "İkisi de olumlu etkiliyor. Arkadaş çevrem imam hatip lisesi öğrencisi olumlu etkiliyor, birlikte namaz kılıyor iyilik faaliyetinde bulunuyoruz. Ailem hadi namaz kıl dediklerinde baskı hissetmek iyi hissettirmiyor. Okul arkadaşlarım dışındaki arkadaşlar aile zoru ile kapanmışsa ve dine mesafeliyse ben onlar arasında kendimi yıldız gibi hissediyorum. Farklı olduğumu hissediyorum. Bu onların düşüncesi diyorum ve olumsuz etkilenmemek için uzaklaşıyorum. Onlar böyle ama ben böyleyim diyorum ve uzaklaşıyorum."
	K11: "Ailemin benim üzerimde olumlu etkisi var. Arkadaşlarım çok farklı onlar benim sorgulamamı sağlıyorlar, benim ulaştığım sonuçlar benim dinime

	daha iyi inanmamı sağlıyor. Bu bilgiyi o arkadaşlarımla birbirimizi geliştirelim diye paylaşıyorum. İnandığım din tüm sorulara cevap veriyor, aklıma yattı için değil zaten dinim öyle.”
	K12: “Arkadaşlarımı ben olumlu etkiliyorum. Ben namaz kılınca yakın arkadaşlarım namazı denediler, dini merak eden arkadaşlarım da beni olduğum gibi kabul ediyorlar. Sınıf arkadaşlarımın olumsuz bakış açıları beni olumsuz etkilenmiyorum onları bilgilendiriyorum. Arkadaşlarımdan bazısı sorguluyor orucu birazını tutuyor birazını tutmuyor düşünce olarak arada. Biz neden yaratıldık diyorlar, her şeyin cevabına ulaşıp öyle inanmak istiyorlar. Bende sorguluyorum ve inanarak araştırmaya devam ediyorum. İnanmak istemediği için kendini bilgiye kapatıyorlar, çünkü cahiller. İnanmayabilirsin ama bilgiye açık olabilirsin yani. Aileleri müslüman ve baskıcı değiller. Ancak çocukları böyle. İnanmıyor olmak, inanmamak popüler ve havalı olmak için bir anahtar ben arkadaşlarımda bunu görüyorum. Başka dinlere inandığını söylüyorlar dikkat çekmek için yapıyorlar, farklı isimler söylemek onları havalı yapıyor, algıları öyle.”
	K13: “Ailemden olumlu etkileniyorum. Arkadaş çevremden ise etkilenmiyorum, umursamıyorum desem fikrim değişmese de ruhen kötü hissediyorum, etkileniyorum.”
Olumsuz Etki	K2: “Çok etkiliyor. Özgür ruhluyum, bana saygı gösterilmesini istiyorum. Ailem çok baskı yapıyor, benim düşüncelerimi umursamıyor. Babam haram diyor, ben izin vermiyorum diyor. Çevrem de ailemin

	seçtiği insanlar onlarda beni ailem gibi olumsuz etkiliyor. Genellikle dindar ve muhafazakâr insanlardan uzak durmaya çalışıyorum. Farklı arkadaşlarım var. Çok ileri giden hakaret eden arkadaşlar beni rahatsız ediyor çünkü ben dini eğitimle yetiştirildim. Müslüman olmayan birçok arkadaşlarım var ben onlarla mutluyum onlardan olumsuz etkilenmiyorum.”
	K4: “Etkiliyor. Ben dinin özgürlükçü taraflarını esas alarak yorum yapıyorum annem daha katı kurallardan bahsediyor ve beni olumuz etkiliyor. Arkadaşlarımla dini sohbet etmiyoruz. O yüzden etkileri yok. Annemden etkilenmediysem çevremden hiç etkilenmem. Ben kendi bilgime güveniyorum.”
	E1: “Ailem dini konularda bize sor hocalarınla tartışma diyorlar. Ben sorguluyorum hocalarımdan farklı düşünüyorum.”
	K10: “Ailemi dini tutumu beni etkiliyor. Onlar yapmıyorsa ben de yapmak istemiyorum. Şimdi yurtta kalıyorum ve dini yaşantımı kendim araştırdım ve oluşturdum şimdi ailemden etkilenmiyorum. Yakın arkadaşlarımı ben olumlu etkiliyorum. Kadın hakları konusunda bazen olumsuz etkileniyorum arkadaşlarımdan.”
Nötr etki	K1: “Ailem en yakınım beş vakit namazını kılan insanlar ben bazen onların yanında namaz kılamayabiliyorum, arkadaş çevrem namaza dikkat etmezken ben gidip namazımı kılabiliyorum. Yani etkilenmemeye çalışıyorum.”
	K3: “Çocukken etkiliyordu. Şimdi anneme ben bilmediğini öğretiyorum. İki ablam tesettürlü değil onlarla alışverişe çıktığımda onların gösterdiği parçaları tesettüre uygun değil diye almıyorum. Eskiden etkileniyorum şimdi etkilenmiyorum. İnancımı taklitten tahkike taşıdığımı düşünüyorum.”
	K8: “Yani eminim ki vardır şöyle diyeyim mesela, yani komşular olabilir ya da akrabalar olabilir. Yani tabii beni rahatsız edici bakışları oluyor, bazı konularda. Onun dışında baskı hissetmiyorum. Bu

	hayat benim hayatım. Bu sebeple yani sadece kendi hayatımı kendime geleceğim ve onların görüşlerini umursamıyorum.”
	E2: “Ailem beni dine mensup olmam dışında etkilemiyor. Bazen bana karşı kuşkulular. Ben dine karşı mıyım diye şüpheye düşüyorlar. Arkadaş çevrem çok çeşitli, olumlu katkısı var. Arkadaşlarımın bilgisi benim bilgimi artırıyor. Farklı bir dine mensup olsa bile bana bilgi verir ve ben bunu araştırırım.”
	K9: “Annemden etkilendim. Artık yeni bilgi kaynaklarım da var ve arada annem ile çelişiyoruz, insan kendini güncellemeli diye düşünüyorum. Annemle fikir alışverişi yapıyoruz. Babamla pek konuşmayız. Anneme göre babam daha serbest, zorlamaz. Açılmak istesem babama söylerim. Arkadaşlarım farklı farklı, benden farklı ortamda kendi gardımı alıyorum, tavizlerim fikri noktada değil. Bazen giyim kuşam noktasında değişiyorum ama dinin yasakları noktasında fikrim değişmiyor.”

Tablo 12’den ailesinin dine karşı tutumunun kendisini olumlu etkilediğini ve güzel örnek olduğunu ifaden katılımcıların dini benimseme ve dini pratikleri yerine getirmede gayretli oldukları anlaşılmaktadır. Dini örneklik ve güvenli aile ortamı bireyin dini kabul etmesini ve dinin pratiklerini yerine getirmesini kolaylaştıran güçlü bir etmendir.

Katılımcıların 17-19 yaş aralığında lise son sınıf öğrencileri oldukları için okullarda din eğitimi aldıkları ve dini kurum ve kuruluşları gerek aileleri gerek sosyal ortamları gerekse sosyal medya vasıtasıyla tanıdıkları aşikârdır. Ergenlik çağlarının ortalarında ve geleceklerini ilgilendiren bir sene içinde oldukları da fark edilmektedir. İçinde bulundukları bu gerçeklik onların kendi kimliklerini inşa etmelerini, kendi bilgilerine güvenmelerini gerekli kılmaktadır. Çocukluklarında ailede özellikle anneden öğrenilen dini bilgiler, ergenlikte bireyin hem bilgi düzeyinin gelişmesi ve artması hem de özerk olma isteğinin verdiği cesaretle araştırılıp ulaşılan bilgiye nazaran az ya da yetersiz kalabilmektedir. Katılımcıların ifadeleri küçükken ailesinden dini yönden etkilenirken, lise son sınıfta artık etkilenmediklerini, onları analiz edebildiklerini hatta eleştirebildiklerini göstermektedir.

Tablo 12'den anlaşıldığı üzere bazı katılımcılar ailelerinin dini tutumlarından olumsuz yönde etkilenmektedir. Ailenin ilgisizliği (K8) kişiyi dinden çıkmasında dolaylı olarak etkilediği gibi, baskı kuran, yönlendiren tavrı da ergen z kuşağını dine mesafeli olmaya, dini ritüelleri yapmamaya sürüklemektedir. (E2) kişinin ailesinin çocuğunun sorularından, onunla alakalı endişeye kapılması, (K2) kişisinin ailesinin çocuğunu değişir de kaybederiz endişesiyle zorla imam hatip lisesine göndermesi bu durumun bariz olumsuz örneklerini teşkil etmektedir.

Görüşmeye katılan gençler çevrenin olumsuz etkisine karşı kendilerini korumaya almış durumdadırlar. Bir(K9) katılımcı giyim kuşam olarak onlardan etkilenebiliyorum ancak dini konularda etkilenmem diye çevrenin etki alanını kendisi adına sınırlandırmıştır. Bir başka (K13)katılımcı ise okul arkadaşlarının dine karşı hassas olmadıklarını hatta dalga geçtiklerini, kendisinin onların bu durumundan rahatsız olduğunu ancak fikren onlardan etkilenmediğini ifade etmiştir. Arkadaşlarıyla dini konuları tartışan onlara dini konularda hem bilgi veren hem de dini pratikleri öğreten (K11, K12) katılımcılar, çevresindeki insanlarla din konusunda iletişim halinde olduklarını ancak onlardan olumsuz yönden etkilenmediklerini ifade etmişlerdir.

Dini bilgileri öğrenme biçimlerine bakıldığında araştırmacılar için ilk öğrenme ortamı kendi aileleridir. İkinci öğrenme ortamları ise dini eğitim veren anaokulları ve camilerdeki Kuran kurslarıdır. İlköğretimde din kültürü dersi de ortak öğrenme noktasıdır. Ortaokulda bu gençlerin dini bilgiye ulaşma durumu okul türlerinin farklılığından ötürü değişmektedir. Dini bilgiye ulaşma imkânlarına, internet, sosyal medya, akran çevresi eklenmektedir. Dini bilgilerin öğretildiği imam hatip liselerinde okuyan öğrenciler dini bilgilerin kaynağına hızlı ulaşma ve dini pratikleri toplu halde gerçekleştirme potansiyeli açısından diğer liselerde okuyan akranlarından avantajlıdırlar. Ancak aile baskısı ile bu okullarda okuyan gençlerde durum tersine dönebilmektedir. Araştırmaya katılan gençlerin dini bilgiye ulaşma noktasındaki tutumları (K1) *"İnternette tek bir yerden bilgi almam. Ayet hadis varsa dikkat ediyorum. Yeri geliyor diyanet bile beni tatmin etmiyor. Birkaç siteye bakarım. Genel olarak araştırırım, aklıma yatan bilgiyi alırım."*, (K6) *"Bir bilginin doğrulu ile alalı akıl yürütüyorum. Dinin temel ilkeleriyle kıyaslıyorum."*, (K7) *"Yapay zekâya güvenmiyorum hangi kaynağı kullandığını bilmiyorum. Dini bir bilgiyi merak ettiğimde babama, hocalarıma sorarım.", (*E1) *"İnsanlar bilgiyi kendine göre yorumluyor. Kişi dini için araştırma yapmalı."* ifadeleri, katılımcıların dini bilgiyi detaylı araştırdıklarını, bilginin kayağını sorguladıklarını, bilginin tutarlılığını benimsediklerini göstermektedir. İnternetten ve sosyal medyadan da bilgi elde ettiklerini ancak

dikkatli davrandıklarını beyan ederken yapay zekâyı dini ve dini bilgileri öğrenme noktasında etkin kullanmadıklarını ifade etmişlerdir.

3. Türkiye'de 2000 Sonrası Kuşağın Din Algısı

Ankara'da gerçekleştirilen mülakatlar, Türkiye'deki Z kuşağının din algısına dair önemli ve çok boyutlu veriler sunmaktadır. Bu veriler ışığında, gençlerin dinle ilişkisinin gelenekselden farklılaşan, bireysel sorgulamaya ve özerkliğe dayalı, ancak manevi arayışlarını sürdüren bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Türkiyede din ve dini değerler sosyal bilimler açısından önemli olgulardandır. Özellikle dindar kavramı hem kabul görmekte hem de tartışılmaktadır. Dindarlık kavramı açısından değerlendirme yapıldığında bu oran 2000 öncesi yıllara nazaran düşme

3.1. Dini Kimlik ve Dindar Kavramına Yaklaşım

Mülakatlar, Z kuşağı mensuplarının çoğunun kendini Müslüman olarak tanımladığını, ancak "dindar" kavramına yönelik karmaşık bir tutum sergilediğini ortaya koymaktadır. Bir kişi herhangi bir dine mensup değilim demiştir. Bir grup genç kendisini "dindar olmaya çalışan" olarak ifade ederken, bu çabanın bir mükemmeliyetten ziyade "elinden geleni yapma" ve "hayatının merkezine dini koyma" yönünde bir gayret olduğunu belirtmektedir. Diğer bir grup ise "dindar" kelimesinin baskıcılık, sıkıcılık veya siyasi çağrışımlar içermesi nedeniyle bu kavramdan uzak durmayı tercih etmektedir. Bu durum, Z kuşağının dini kimliğini geleneksel "dindarlık" kalıplarından bağımsız, daha kişisel ve özgürlükçü bir çerçevede yorumlama eğiliminde olduğunu göstermektedir. "Müslümanım" ifadesinin tercih edilmesi, kimliğin aidiyet boyutunu vurgularken, "dindar" kavramının çağrıştırdığı sosyal ve kültürel normlara mesafeli durulduğuna işaret etmektedir.

3.2. Yaratıcı İnancı ve Hayattaki Yeri

Mülakat yapılan tüm gençlerin bir yaratıcının varlığına inandığını belirtmesi dikkat çekicidir. Bu inanç, katılımcıların hayatında bireysel bir rehberlik ve manevi bir destek unsuru olarak konumlanmaktadır. Yaratıcının varlığı, gençlerin eylemlerinde bir sorumluluk hissi uyandırırken, yaşadığı anın değerini bildiren ve bu hayatın devamını anlamlandıran ve aynı zamanda yalnızlık duygularını gidermede ve zor anlarda sığınılacak bir güç olarak algılanmaktadır. Bazı katılımcılar, hayatlarındaki olumlu gelişmeleri ve tesadüfleri yaratıcının bir lütfu olarak yorumlarken, yaratıcının cezalandırıcıdan ziyade daha kucaklayıcı ve adil bir varlık olduğu düşüncesini benimseme eğilimindedirler. Bu algı, gençlerin dini inancı korku temelli bir kontrol mekanizmasından ziyade, umut ve şükür kaynağı olarak deneyimlediklerini göstermektedir.

3.3. İbadet Pratikleri ve Motivasyonları

Z kuşağının ibadet pratikleri, seçicilik ve kişisel öncelikler bağlamında çeşitlilik göstermektedir. Oruç ve dua, genel olarak yaygın pratikler olarak öne çıkarken, namaz ibadetinde aksamalar ve kişisel vicdan muhasebeleri sıkça dile getirilmektedir. Namazı aksatan gençlerin çoğu, bu durumdan dolayı vicdan azabı veya suçluluk hissettiğini belirtse de, bazıları için bu durumun olağan hale geldiği ifade edilmektedir. Bu durum, ibadetlerin tamamen reddedilmediğini, ancak kişisel çaba ve motivasyonla ilişkili bir esneklik içerdiğini düşündürmektedir. Önemli bir bulgu ise, yardımlaşma ve iyilik yapma eğiliminin ibadetlerin önüne geçebilen veya onlarla eşdeğer görülebilen bir değer olarak vurgulanmasıdır. Bu, Z kuşağının din algısında sosyal sorumluluk ve evrensel insani değerlerin merkezi bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır.

3.4. Dini Bilgi Edinme Yolları ve Sorgulayıcı Yaklaşım

Gençler, dini bilgileri edinirken çoklu ve eleştirel bir yaklaşım sergilemektedirler. Aile ve geleneksel eğitim kurumları (Kuran kursları, imam hatip liseleri) ilk bilgi kaynakları olmakla birlikte, internet ve sosyal medya önemli bir rol oynamaktadır. Ancak bu platformlardan alınan bilgilere karşı seçici ve sorgulayıcı bir tutum benimsenmektedir. Gençler, tek bir kaynağa bağlı

kalmaktan kaçınmakta, farklı sitelerden teyit etme, ayet ve hadislerle kıyaslama, hatta Diyanet gibi resmî kurumların bilgilerini bile sorgulama eğilimindedirler. YouTube'daki dini içeriklere karşı temkinli yaklaşım ve yapay zekâya henüz tam güven duymama, bilginin güvenilirliği ve kaynağına verilen önemi göstermektedir. Bu durum, Z kuşağının dini bilgiyi pasif alan değil, aktif olarak araştıran, analiz eden ve kendi akıl yürütmeleriyle sentezleyen bir profil çizdiğini ortaya koymaktadır.

3.5. Aile ve Çevre Etkisinin Dinamikleri

Aile ve çevre, gençlerin din algısını hem olumlu hem de olumsuz yönde etkileyebilen karmaşık bir dinamik sunmaktadır. Aileden gelen dindar yaşam tarzı ve ibadetlere teşvikler olumlu etkiler yaratırken, bazı gençler dini konulardaki baskı veya katı kurallardan rahatsızlık duymaktadır. Buna karşın, gençler kendi dini inançlarını ve pratiklerini çevrelerinin olumsuz etkilerinden koruma eğilimindedir. Kendi bilgilerine güvenme, sınırlar çizme ve farklı görüşlere sahip kişilerle aralarındaki mesafeyi koruma çabası, bireysel özerkliklerini koruma arayışını yansıtmaktadır. Öte yandan, farklı dini veya seküler görüşlere sahip akranlarla etkileşim, gençlerin kendi bilgilerini artırmasına ve bakış açılarını genişletmesine de katkıda bulunmaktadır.

3.6. Dinin Geleceğine Yönelik Öngörüler

Z kuşağının dinin geleceği hakkındaki öngörüleri çeşitlilik göstermekle birlikte, bazı ortak temalar belirmektedir. Bir kısım genç, dinin varlığını sürdüreceğine ve insan hayatını etkilemeye devam edeceğine inanmaktadır. Bu görüşü destekleyenler, dinin bir ihtiyaç olduğunu ve zor zamanlarda insanların manevi arayışlara yöneleceğini belirtmektedir. Ancak önemli bir diğer grup, dinin geleneksel anlamda etkisinin azalacağını düşünmektedir. Bu azalmanın nedenleri arasında, gençlerin özgürleşme arzusu, bilgiye kolay ulaşım ve körü körüne bağlılığın sona ermesi gibi faktörler yer almaktadır. Bazı katılımcılar ise, gerçekten sorgulayan, anlayan ve samimi inanan bir kesimin her zaman var olacağını, ancak geleneksel veya yüzeysel dindarlığın dönüşeceğini öngörmektedir. Bu, dinin tamamen yok olmasından ziyade, dini deneyimin ve pratiklerin yeniden tanımlanacağı bir geleceğe işaret etmektedir.

4. Din ve Dini Kimlik Açısından Türkiye'deki Z Kuşağı ile Batıdaki Z Kuşağı Arasındaki Fark

Bu çalışmanın ana konusu 2000 sonrası kuşağın farklı din anlayışlarıdır. Çalışmada bu konuyu çözümlemek için önce literatürdeki bilgiler toplanmıştır. Ardından Ankara'da 15 katılımcıyla derinlemesine görüşme yapılmıştır. Bu görüşmelerin sonuçları analiz edilip Twenge'nin araştırmalarından çıkan verilerle kıyaslanmıştır. Bu karşılaştırma sonucu, Türkiye'deki Z kuşağının dini algısının Amerika'daki Z kuşağınınkinden daha dindar bir zeminde, ancak benzer bireyselleşme ve sorgulama eğilimleriyle şekillendiğini söylenebilmektedir.

4.1. Temel Dini Kimlik

Türkiye'de Z kuşağının çoğunluğu kendini Müslüman olarak tanımlamaktadır. Bir yaratıcıya olan inanç, neredeyse tüm gençlerde güçlü ve belirgin olarak görülmektedir. Dinden tamamen uzaklaşma veya ateizm/deizm gibi eğilimler, bazı anketlerde yükseliş gösterse de, genel popülasyon içinde hala çok daha düşük oranlardadır. Türkiye'deki gençler dini anne babalarının dini kabul ettikleri gibi hele hele büyükanne büyükbabalarının kabul etiği gibi kabul etmemekte, dini bilginin kaynağını araştırmaktadırlar. Yaratıcının adil ve tutarlı olmasını arzu etmektedirler. Sormaktan ve sorgulamaktan çekinmedikleri için bazı durumlarda eleştirel olmaktan öteye gitmeleri söz konusu olabilir ancak bu tüm Türkiye'ye genelleyebilir bir durum değildir. Amerika'da Amerikan Z kuşağında dinsiz (Nones) kategorisindeki artış dikkat çekicidir. Geleneksel Hristiyanlık (Protestanlık ve Katoliklik) en yaygın dinler olsa da, gençlerin dini kurumlara bağlılıkları zayıflamıştır. Bu durum gençlerin özgür bir biçimde dine inanmadıkları ifade etmelerinden, kurumsal dini törenlere katılmamalarından anlaşılmaktadır. Türkiye'de Z kuşağı mensubu gençlerin dini pratikleri zayıf olsa da dini kimlikleri Müslümanlıkken batıdaki Z kuşağının dini kimliği çoğunlukla inançsızlıktır.

4.2. "Dindar" Kavramına Yaklaşım

Türkiye'deki Z kuşağı, "dindar" kelimesinin katı, baskıcı veya siyasi çağrışımlarından rahatsızlık duysa da, kendi içlerinde bir dindarlık arayışı içindedirler. Dini ritüelleri uygulama

ve telafi etme gayretlerinden dindarlığı daha çok kişisel bir çaba ve ahlaki bir yaşam biçimi olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Twenge'nin analizine göre, Amerikan Z kuşağı geleneksel toplumsal kuralları ve dini dogmaları daha güçlü bir şekilde reddetmektedir. Onlar için dindar olmak, bireysel özgürlüklerini kısıtlayan bir olgu olarak algılanmaktadır.

4.3. İbadet ve Pratikler

Türkiye'de namazda ibadetini yerine getirmede aksamalar olsa da, oruç ve dua gibi ibadetler yaygın olarak yapılmaktadır. Yardımlaşma ve iyilik yapma gibi sosyal sorumluluklar, dini pratiğin önemli bir parçası olarak ve ahlakı sorumluluk olarak yapılmaktadır. Bu, dinin sadece ritüel kısmının değil, aynı zamanda ahlaki ve toplumsal bir boyutunun da güçlü olduğunu göstermektedir. Amerika'da dini hizmetlere katılımın düşük olması, ibadet pratiklerinin Türkiye'deki kadar yaygın olmadığını düşündürmektedir. Manevi arayışlar varsa bile, bunlar genellikle bireysel ve kurumsal dinin dışında kalmaktadır.

4.4. Dini Bilgi ve Sorgulama

Türkiye'deki Z kuşağı, dini bilgi edinme konusunda eleştirel ve sorgulayıcı bir tavır sergilemektedir. Bu nesil interneti hem sosyal hayatları için hem de dini bilgiye ulaşmak, dinin ana kaynaklarını doğru anlamak ve yorumlamak için kullanmaktadır. Ne ebeveynlerinin anlattıklarına ne de internetin sunduğu bilgilere körü körüne inanmamakta eriştiği bilginin doğruluğunu da başka bir kaynaktan teyit etmektedir. Amerika'da Twenge'nin belirttiği bireycilik ve geleneksel reddediş, dini bilgiye ve otoriteye karşı da benzer bir sorgulayıcılıktan ziyade dini bilginin z kuşağının çoğunluğu için bilgi değeri taşımadığı ve güvenilir kabul edilmediğini göstermektedir.

4.5. Ailenin Rolü

Türkiye'de aileler, evlatları olan z kuşağına, dini eğitimin ve değerlerin aktarımında önemli bir rol oynamaktadır. Ancak gençler, aileden gelen dini baskılardan rahatsızlık duyabiliyorlar ve kendi dini yorumlarını geliştirmeye çalışıyorlar. Amerika'da ise Z Kuşağına dini eğitim verme ve onların kendilerini bir dine ait hissetmelerinde ailenin etkisinin az olduğu

anlaşılmaktadır. Twenge'nin araştırmasında Y Kuşağının evlatlarına dini bakımdan örnek olamamasının bugün Z Kuşağının dinden uzaklaşmasında rolü olduğunu belirtmesi ve Z Kuşağında yaygın görülen genel bireycilik vurgusu, ailenin bu kuşak üzerinde dini etkisinin zayıf olduğuna işaret etmektedir. Necmettin Erbakan Üniversitesi'nin araştırması da, Türkiye'de aile içi dini pratiklerin ve dini eğitimin Tanrı inancını güçlü bir şekilde şekillendirdiğini belirtiyor, bu da Türkiye ve ABD arasındaki önemli bir farkı ortaya koyuyor.(Özdemir,2019: 313)

5. Din ve Dini Kimlik Açısından Türkiye'deki Z Kuşağı ile M Kuşağının Benzer Yönleri

M nesli ve Türkiye'deki 2000 ve sonrası doğan nesil dini yaşantılarında İçselleştirilmiş Dindarlık ve Tahkiki İman temelli bir yaşam sürmeyi tercih etmektedir. İki genç grupta dini inançları dış-güdümlü motivasyonlardan ayrıştırarak, Gordon Allport 'un kavramlaştırdığı üzere iç-güdümlü bir yapıya yönlendirmektedir. Bu gençler için din bir araç olmaktan çıkıp yaşamsal bir amaca dönüşmektedir. Gençler dinî bilgiyi analiz etme, kaynağını sorgulama ve kendi akıl yürütmeleriyle sentezleme pratiği sergilemektedir. Bu, geleneksel otoriteye bağlılığı azaltan ve bilişsel tutarlılığa öncelik veren bir epistemolojik yaklaşımdır. Böylelikle tahkiki iman sayesinde eylem söylem bütünlüğü içinde dengeli bir yaşam süren gençlerde depresyon oranı düşmekte ve yaşama gayesini bilmenin getirisi olan huzurlu olma hali gözlenmeyebilmektedir. Din, her iki grupta da gündelik stresle başa çıkma ve kimlik inşası süreçlerinde temel bir psiko-sosyal işlev görmektedir. Janmohamed'in bahsettiği özgürlük, güvenlik ve misyon arayışı ile Z kuşağının güvenli bağlanma (K1, K3, K7) örnekleri, Bowlby'nin Bağlanma Kuramı çerçevesinde analiz edilebilir. Gençler, Tanrı imajını cezalandırıcı ve mesafeli (kaygılı/kaçınan bağlanma) bir figürden, kucaklayıcı, adil ve sürekli erişilebilir (güvenli bağlanma) bir sığınak figürüne dönüştürme eğilimi taşımaktadır.

Her iki genç grupta da teknolojinin yaygın ve kuşatıcı etkisini, dinden uzaklaşma etkeni olarak değil, manevi bir kaynak ve iletişim platformu olarak kullanma becerisi mevcuttur. İnternet ve sosyal medya platformları, gençler için sadece eğlence/iletişim aracı olmaktan öte, coğrafi sınırları aşan bir dijital cemaat (e-Ümmet) ve bilgi edinme (tebliğ) ortamı olarak işlev görmektedir. Bilgiye hızlı ve kolay erişim imkânı, gençlerin dini konularda tekil otoritelere bağımlılığını azaltmakta, bu da rasyonel sorgulama eğilimini desteklemektedir. Özellikle zorlanma anlarında, dua pratikleri ve sanal destek, psikolojik sağlamlığı artıran temel bir başa çıkma stratejisi olarak kullanılmaktadır.

Gençler modern yaşamın dinamiklerini tamamen reddetmek yerine, dini kimliği muhafaza ederek seçici bir adaptasyon sergilenmektedir. Gençler, İslam'ın baskıcı ve sıkıcı olduğu yönündeki seküler/İslamofobik algılara karşı, modernliği inançlarına uygun biçimde şekillendiren, enerjik ve yenilikçi bir Müslüman imajını dünyaya sunma misyonunu üstlenmektedirler.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu tez çalışması, 2000 sonrası kuşak olarak adlandırılan ve farklı araştırmacılar tarafından "Ben Nesli," "İ-Nesli," "M-Nesli" ve yaygın olarak "Z Kuşağı" gibi isimlerle anılan gençlerin din algılarını kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamıştır. Küresel teknolojik gelişmelerin ve toplumsal değişimlerin ışığında bu kuşağın din anlayışı ve dini yaşayışlarının kendi yaşamlarındaki yerini anlamak, geleneksel kalıp yargıların ötesine geçerek daha derin bir kavrayış sunmak, çalışmamızın temel motivasyonunu oluşturmuştur. Ankara Yenimahalle ilçesinde devlet liselerinde öğrenim gören lise öğrencileriyle gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış mülakatla elde edilen veriler ve tematik analiz yöntemiyle elde edilen bulgular, uluslararası literatürde yer alan farklı kuşak isimlendirmeleri ve onların din algılarına dair tartışmalarla karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

Araştırmamızın bulguları, 2000 sonrası kuşağın din algısının sanıldığından daha heterojen ve karmaşık olduğunu ortaya koymuştur. Bu kuşağın bireyleri, bir yandan dijital çağın getirdiği hızlı bilgi erişimi, bireysellik ve eleştirel düşünme becerileriyle dini konulara daha sorgulayıcı yaklaşırken, diğer yandan anlam arayışı, maneviyat ve toplumsal aidiyet ihtiyaçlarını farklı şekillerde karşılamaktadır. Jean M. Twenge'in "Ben Nesli" ve "İ-Nesli" tanımlamalarıyla işaret ettiği dinden uzaklaşma eğilimi, çalışmamızda Türkiye özelinde bazı benzerlikler göstermekle birlikte, Shelina Janmohamed'in "M-Nesli" isimlendirmesiyle belirttiği gibi eleştirel düşünmenin bireyleri dinin özüne yönlendirme potansiyeli de gözlemlenmiştir.

Türkiye'deki 2000 sonrası gençlerin din algıları incelendiğinde, teknolojinin ve sosyal medyanın dini bilgiye erişimde ve dini pratiklerin yorumlanmasında önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Gençler, geleneksel dini otoritelerden ziyade, kişisel deneyimlerine, akran gruplarına ve dijital platformlardaki içeriklere dayanarak kendi dini anlayışlarını inşa etme eğilimindedirler. Bu durum, onların dini kurumlara karşı daha mesafeli durmasına ancak manevi arayışlarını farklı kanallardan sürdürmelerine yol açabilmektedir. Özellikle pandemi döneminde online eğitim ve izolasyonun getirdiği yalnızlık ve endişe, bazı gençlerin maneviyata yönelimini artırırken, bazıları için de dini konulara karşı ilgisizliği pekiştirmiştir.

Türkiye'deki Z kuşağının bazıları, sekülerleşme eğilimleri göstermekte ancak Amerika'daki akranlarına göre hala daha güçlü bir dini aidiyet ve inanca sahip bir profil çizmektedir. Bu, Türkiye'nin kendine özgü dini sosyolojisi ve modernleşme sürecinin bir yansımasıdır. Amerikan Z kuşağında dini kurumlardan tamamen kopma ve "hiçbir dine mensup

değil” olma durumu daha yaygınken, Türkiye'deki Z kuşağı İslam kimliğini koruyarak, ancak bu kimliği daha bireysel, esnek ve sorgulayıcı bir biçimde yeniden yorumlama yolunu seçmektedir. Bu durum, geleneksel dindarlığın dönüşümü olarak adlandırılabilecek bir sürece işaret etmektedir. Türkiye'de din, hala gençlerin hayatında önemli bir manevi ve kültürel referans noktası olmaya devam etmekle birlikte, bu referans noktasının yorumlanışı ve pratikleri kişisel tercihlerle daha fazla şekillenmektedir.

Çalışma sonucunda, 2000 sonrası kuşağın dini inanç ve pratiklerinde bireyselliğin ön planda olduğu, dinin toplumsal bir normdan ziyade kişisel bir seçim olarak algılandığı tespit edilmiştir. Dini ritüellerden ziyade, inançların ve manevi değerlerin günlük yaşamdaki yansımaları daha fazla önemsenmektedir. Bu neslin çevreye duyarlılık, toplumsal sorumluluk ve eşitlik gibi evrensel değerlere olan hassasiyeti, dini öğretilerin bu değerlerle ne kadar örtüştüğüne dair sorgulamaları da beraberinde getirmektedir.

Elde edilen bulgular ışığında aşağıdaki öneriler sunulmaktadır:

Dini eğitim ve rehberlik kurumları, 2000 sonrası kuşağın din algısındaki bu bireysel ve sorgulayıcı yaklaşımları göz önünde bulundurarak, geleneksel anlatım biçimlerinden uzaklaşmalı, diyalog ve etkileşime dayalı, gençlerin kendi sorularına cevap bulabilecekleri platformlar sunmalıdır.

Dijital dünyanın etkin kullanımı, dini bilgi aktarımında ve manevi rehberlikte bir araç olarak değerlendirilmeli, gençlerin ilgi alanlarına hitap eden, samimi ve güvenilir dijital içerikler üretilmelidir.

Ailelerin ve eğitimcilerin, gençlerin dini konulara olan merak ve sorgulamalarına hoşgörülü ve anlayışlı bir yaklaşımla destek olmaları, dayatmacı değil, rehberlik edici bir rol üstlenmeleri önemlidir.

Gelecekteki araştırmalar, 2000 sonrası kuşağın farklı sosyoekonomik ve kültürel bağlamlardaki din algılarını daha geniş örneklem gruplarıyla incelemeli, nicel ve nitel yöntemlerin bir arada kullanıldığı karma desenli çalışmalar yapılmalıdır. Bu kuşağın dini yönelimleri ile ruh sağlığı ve iyi oluş halleri arasındaki ilişkileri daha detaylı araştırılmalıdır.

Sonuç olarak, 2000 sonrası kuşağın din algısı, tek boyutlu bir etiketlemeyle açıklanamayacak kadar zengin ve dinamiktir. Bu çalışmayla, bu kuşak hakkındaki ön yargıları kırmak, indirgemeci ve genelleyici yaklaşımlardan uzak durarak onların dini deneyimlerine dair daha derinlemesine bir bakış açısı sunmak hedeflenmiştir. Gelecek nesillerle sağlıklı bir iletişim kurmak ve onların manevi ihtiyaçlarına cevap verebilmek için bu karmaşık yapının anlaşılması

kritik öneme sahiptir. Her nesil sadece ebeveynlerinin değil aynı zamanda doğduğu dönemin de çocuğudur. Yerel unsurlar merkezde olmak üzere, küresel etkileri de derinlemesine inceleyip 2000 ve sonrası doğan nesle, Türk tipi bir kuşak ismi verilebilir diyerek çalışmamı şimdilik sonlandırıyorum.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, Oğuz, vd., "Kuşakların Değişen Yüzü ve Y Kuşağı ile Ortaya Çıkan Yeni Çalışma Tarzı: Mobil Yakalılar". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/19, (2014). 165-182.

Allport, Gordon W. *Birey ve Dini*. Çev. Bilal Sambur. Ankara: Elis Yayınları, 2004.

Allport, Gordon W. *Personality a Pschologial Interpretion*. New York, 1937.

Argyle, Michael. *Din ve Psikoloji*. İstanbul: İz Yayınları, 2022.

Aydın, M. *Din Felsefesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1987.

Ayten, Ali. *Psikoloji ve Din*. İstanbul: İz Yayınları, 2017.

Bahadır, Abdülkerim. *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.

Bahadır, Abdülkerim. "Ergen Kişiliği Bağlamında Din-Kişilik İlişkisi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, (2002). 14.

Bayhan, Vehbi. Kuşaklar Sosyolojisi ve Türkiye için Yeni Bir Kuşak Analizi, *Sosyoloji Divanı, Sosyoloji Dergisi* 13,(2019). 29-45.

Bayhan, Vehbi. Milenyum veya(Y) Kuşağı Gençliğinin Sosyolojik Bağlamı. *Gençlik Araştırmaları Dergisi* 2/2, (2014). 8-25.

Campbell, W. Keith - Jean M. Twenge. *Narsisizm İlleti*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2015.

Ceylan, Harun. *Kuşaklar Arası İlişkiler*. Ankara: Nobel Yayınları, 2022.

Cevheri. es-Sihah. Beyrut: *Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn*, 1984.

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2005.

Creswell, John. W. *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2018.

Cole, Luella. *Psychology of Adolesence*. New York: Rinehart & Company, Inc., 1959.

Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1990.

Çalışkan, Sacide. *Z Kuşağında Deizm Algısı ve Deistliğe Yönelten Sosyolojik Faktörler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale: Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi, 2021.

Duman, Mehmet. Z. *Kuşak Çatışması*. Ankara: Nobel Yayınları, 2019.

Erikson, Erik. *İnsanın Sekiz Çağı*. Çev. Tijen Bedirhan Üstün ve Vedat Şar. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1984.

Gorrison, C. Kenneth. *Psychology of Adolesence*. New Jersey: Prentice-Hall, 1975.

Gökçe, Sena. *Kuşaklara Göre Dindarlık Eğilimleri: Y ve Z Kuşaklarının Dindarlık Eğilimleri Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, 2021.

Hayta, Akif. *Bağlanma Kuramı ile Allah Tasavvuru*, İstanbul: İz Yayınları, 2020.
Holm, Nils G. *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.

Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.

Hökelekli, Hayati. *Çocuk Genç Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları, 2016.

Janmohamed, Shelina. *M Nesli Yeni Müslüman Gençlik*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018.

Karaca, Faruk. *Dini Gelişim Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2016.

Karaca, Faruk. *Dini Gelişim Teorileri.* İstanbul: Dem Yayınları, 2007.

Kayıklık, Hasan. *Din Psikolojisi*. Adana: Karahan Kitapevi, 2021.

Kayıklık, Hasan. "Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi". *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/3, (2006), 491-499.

Kayıklık, Hasan. *Din Psikolojisi Bireysel Dindarlık Üzerine*. Adana: Karahan Kitabevi, 2018.

Korkmaz, Sezai. *İnternet Neslinin Dini.* Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2022.

Kula, M Naci. *Din ve Kimlik*. İstanbul: Ayışığı Kitapları Yayınları, 1988.

Kuran, Evrim. *Telgraftan Tablete*. İstanbul: Mundi Yayınları, 2022.

Kuran, Evrim. *Z Bir Kuşağı Anlamak*. İstanbul: Mundi Yayınları, 2021.

Mannheim, Karl. "The Problem of Generations". *Essays on The Sociology of Knowledge*. Ed. Paul Kecskemeti. Londra: Routledge Publishing, 1952.

Mehmedoğlu, Ali U. *İnanç Psikolojisine Giriş*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013.

Morgan, T. Clifford. *Psikolojiye Giriş*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1998.

National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. Are Generational Categories Meaningful Distinctions for Workforce Management?. The National Academies Press, 2020. https://doi.org/10.17226/25796.

Webster's Ninth New Collegiate Dictionary. Merriam-Webster, Inc., 1984.

Odabaşı, Fatma. *Gençlerde Sivil Din ve İtaatsizlik*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.

Oskay, G. "Değer Yargılarından Kaynaklanan Ana-Baba, Ergen Çatışmasının Sosyoekonomik ve benzeri Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 5. (1990). 5.

Öner, Uluğ. "Benlik Gelişimine İlişkin Kuramlar". Ergenlik Psikolojisi. Ed. Bekir Onur. Ankara: Hacettepe Taş Kitapçılık, 1987.

Özdemir, Ömer. "Ebeveynlere Göre Ailede Çocuğun Din Eğitimi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/47, (2019), 313-344.

Özışık, Sakin. "Fowler'dan Streib'a İnanç Gelişimi Teorisinin Evrimi". Din Psikolojisi. Ed. Zeynep Sağır. İstanbul: Dem Yayınları, 2024.

Özkoç, Hatice. H. - Bayrakdaroğlu, Funda. *Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2017.

Palfrey, John - Gasser, Urs. *Doğuştan Dijital*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi - İKÜ Yayınevi, 2017.

Pazarlı, O. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, İstanbul 1972.

Sarıoğlu, E. Başak. *Dijital Doğanların Halkla İlişkilerdeki Yansıması*. Ankara: Nobel Yayınları, 2021.

Seemiller, Corey - Grace, Meghan. *Gen Z Around the World*. Emerald Group Publishing, 2024.

Sevinç, Kenan. *İnançsızlık Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2017.

Şahin, Mehmet C. "Yeni Bin Yılın Öğrencilerinin Özellikleri". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/2, (2009), 155-172.

Trawick, Smith, Jeffrey. *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim - Çok Kültürlü Bir Bakış Açısı.* ed. Berrin Akman. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2023.

Tokur, Behlül. *Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2020.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri. Erişim adresi: https://sozluk.gov.tr/

Twenge, Jean M. *Ben Nesli*. Çev. Esra Öztürk. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009.

Twenge, Jean M. *İ-Nesli*. Çev. Okan Gündüz. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018.

Webster's International Dictionary. G. & C. Merriam Company, 1972.

Yapıcı, Asım. *Ruh Sağlığı ve Din*. Adana: Karahan Kitapevi, 2021.

Yapıcı, Asım. *Psikososyal Boyutlarıyla Gençlik Dönemi ve Ebeveynlerin Gençlerle İlişkisi.* Baba Okulu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022.

Yapıcı, Asım. *Küreselleşen Dünyada Gençlik ve Gençlerde Dini Hayat*. Peygamberimiz ve Gençlik. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.

Yapıcı, Asım. "Şüphe ve İnanç Kıskacında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları*". İlahiyat Akademi* 12, (2020), 1-44.

Yavuzer, Haluk. *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1988.

Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2016.

Yörükoğlu, Atalay. *Gençlik Çağı, Ruh Sağlığı Eğitimi ve Sorunları*. İstanbul: Ayışığı Kitapları Yayınları, 1985.

EKLER

Mülakat Soruları

1- Cinsiyetin
2- Yaşın
3- Öğrenim durumun
4- Nerde yaşıyorsun?
5- Kendinizi dini bakımdan nasıl tanımlarsın?
6- Bir yaratıcının varlığına inanıyor musun?
7- Yaratıcının varlığı hayatını nasıl etkiliyor?
8- İbadetlerin (dua, namaz, oruç, zekât, sadaka) hakkında neler aktarmak istersin?
9- Dini bilgileri nerelerden öğreniyorsun?
10- Ailenin ve çevrendeki insanların, dine karşı tutumu seni nasıl etkiler?
11- Gelecekte dinin insan hayatına etkisi hakkında ne düşünüyorsun?